T.C.

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

ARAP BİRLİĞİ'NİN ORTA DOĞU VE BÖLGE DENGELERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ (1945-2006)

Hamze GUIRREH DEN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Doç. Dr. Emrah ÖZDEMİR

Çankırı-2022

T.C.

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

ARAP BİRLİĞİ'NİN ORTA DOĞU VE BÖLGE DENGELERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ (1945-2006)

Hamze GUIRREH DEN

ORCID: 0000-0003-0851-8077

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Doç. Dr. Emrah ÖZDEMİR

Çankırı-2022

İÇİNDEKİLER

Sayfa

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ iii
TEZ KABUL VE ONAY iv
ÖNSÖZ v
ÖZET vi
ABSTRACT vii
KISALTMALAR viii
TABLOLAR LİSTESİ ix
ŞEKİLLER LİSTESİ x

1. GİRİŞ 1
1.1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE PROBLEMİ 5
1.2. ARAŞTIRMANIN AMACI 7
1.3. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE ÖZGÜN DEĞERİ 7
1.4. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE MATERYALİ 8
1.5. ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI 9

2. BÖLÜM: ARAP BİRLİĞİ'NİN KURULUŞUNU HAZIRLAYAN ŞARTLAR VE ARAP BİRLİĞİ'NİN ENTELEKTÜEL KÖKENLERİ 11
2.1. ARAP BİRLİĞİ'NİN DOĞUŞUNU HAZIRLAYAN ŞARTLAR 13
2.2. MİLLİYETÇİLİK 15
2.3. ARAP MİLLİYETÇİLİĞİ'NİN KURULUŞU 17
2.4. DİĞER HAREKETLERİN ARAP BİRLİĞİNE ETKİSİ 29
2.4.1. Vehhabi Hareketi 29
2.4.2. Müslüman Kardeşler Hareketi 33
2.4.3. Arap Sosyalist Baas Partisi 38

3. BÖLÜM: ARAP BİRLİĞİ'NİN ORTAYA ÇIKIŞI VE ORGANİZASYON YAPISI 42
3.1. ARAP BİRLİĞİ'NİN ORTAYA ÇIKIŞI 42
3.2. ARAP BİRLİĞİ KONSEYİ 47

3.3. GENEL SEKRETERLİK 47
3.4. EKONOMİK VE SOSYAL KONSEY 49
3.5. ORTAK SAVUNMA KONSEYİ 50
3.6. KALICI TEKNİK KOMİTELER 51

4. BÖLÜM: 1947-2006 ARASI SÜREÇTE ARAP COĞRAFYASINDA YAŞANAN OLAYLAR KARŞISINDA ARAP BİRLİĞİ VE BİRLİK İÇİ SORUNLAR 54
4.1. 1947-2006 ARASI SÜREÇTE ARAP COĞRAFYASINDA YAŞANAN OLAYLAR 52
4.1. 1948-1949 Arap-İsrail Savaşı 55
4.2. Bağdat Paktı 58
4.3. Süveyş Krizi 60
4.4. Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ)'nün Kuruluşu 62
4.5. Altı Gün Savaşı 63
4.6. Filistin ve Ürdün Çatışması 66
4.7. İsrail ve Mısır Antlaşması 67
4.8. Irak-İran Savaşı 68
4.9. Irak'ın Kuveyt'i İşgali ve Körfez Savaşı 70
4.10. Irak'a Amerikan Müdahalesi 71
4.11. Lübnan-İsrail Savaşı 73
4.2. ARAP BİRLİĞİ'NİN YAPISINDAN KAYNAKLANAN PROBLEMLER 74
4. 1. Ortak Zemin ve Değerler Yaratamama Sorunu 75
4. 2. Anlaşmazlıkların Çözümü Sorunu 76
4. 3. Güvenlik ve Savunmaya İlişkin Sorunlar 77
4. 4. Yetki Problemi 78
4. 5. Kararların Uygulanmaması ve Yaptımlar Sorunu 79

5. SONUÇ 82

KAYNAKÇA 86
ÖZGEÇMİŞ 99

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım *Arap Birliği'nin Orta Doğu ve Bölge Dengeleri Üzerindeki Etkisi* adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

20/06/2022

Hamze GUIRREH ADEN

TEZ KABUL VE ONAY

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Hamze GUIRREH ADEN tarafından hazırlanan *Arap Birliği'nin Orta Doğu ve Bölge Dengeleri Üzerindeki Etkisi* adlı bu çalışma, *20/06/2022* tarihinde gerçekleştirilen tez savunma sınavı neticesinde [*oybirliği / oy çokluğuyla*] başarılı bulunarak jürimiz tarafından *Uluslararası İlişkiler* Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Danışman	: Doç. Dr. Emrah ÖZDEMIR	İmza: .....
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Serkan ÜNAL	İmza: .....
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KAHYA	İmza: .....

ONAY

Bu Tez, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun 02/06/ 2022 tarih ve 2022/24-03-A sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Coşkun POLAT

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Arap Birliği'nin Orta Doğu ve Bölge Dengeleri Üzerindeki Etkisi 1945-2006 başlıklı bu çalışma, 1945-2006 yılları arasında bölgede yaşanan olay ve askeri çatışmalarda Arap Birliği'nin etkisini ele aldığı kadar bu olay ve çatışmaların Arap Birliği'ne olan etkisine de odaklanmaktadır.

Bu çalışma, kendi başıma muvaffak olamayacağım iki yıllık bir yolculuğun doruk noktasıdır. Bu yolculuğu tamamlamamda bana doğrudan ya da dolaylı olarak yardımcı olan herkese en içten teşekkürlerimi sunarım. Bu çalışmanın hazırlanmasında yardımlarını esirgemeyen ve hiçbir çabadan kaçınmayarak beni daima çok olumlu bir biçimde yönlendiren danışmanım Sayın Hocam *Doç. Dr. Emrah ÖZDEMİR*'e ve eğitim hayatım süresince yetişmemde katkısı olan bütün hocalarıma teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Ayrıca tezimi tamamlamak için moralimi ve motivasyonumu üst düzeyde tutmama yardımcı olan aileme de şükranlarımı sunarım. Son olarak, bu çalışmayı tamamlayamayacağımı düşündüğüm anlarda, çektiğim acılardan ve kötü ruh halimle baş etmek zorunda kalan eşim *Hodan Abbas* teşekkürün en büyüğünü hak ediyor.

20/06/2022

Hamze GUIRREH ADEN

ÖZET

Tezin Başlığı : Arap Birliği'nin Orta Doğu ve Bölge Dengeleri Üzerindeki Etkisi

Tezin Yazarı : Hamze Guirreh Aden

Danışman : Emrah Özdemir

Anabilim Dalı : Uluslararası İlişkiler

Tezin Türü : Yüksek Lisans Tezi

Kabul Tarihi : 20/06/2022

Arap Birliği'nin kurulmasının etkileri, on dokuzuncu yüzyılda ortaya çıkan milliyetçi harekete dek geri götürülebilir. 19. ve 20. yüzyıl arasındaki dönem, Batı ülkelerinde milliyetçi hareketlerle yayılan millileştirme eğilimleri, milletlerin etnolinguistik bir temelde tanımlanmasına yol açmıştır. Bu durum Osmanlı Devleti'ni de oldukça etkilemiş ve millileşmemiş toplumların millet olma talepleri ve eğilimleri artarak Osmanlı Devleti'nin ortadan kaldırılmasına neden olmuştur. Daha sonra Arap Milliyetçileri, I. Dünya Savaşı'nın sonunda İngiltere ve Fransa'nın sömürge yönetimlerine dâhil olmuşlardır. I. Dünya Savaşı sonrasında İngiltere ve Fransa'nın mandası altında kalan Araplar, milliyetçi hareketlerinin amacını değiştirmiş ve bu kez manda yönetimlerine karşı tavır almıştır. Yedi ülke ve Filistinlilerin temsilcilerinin katıldığı İskenderiye Protokolü'yle Arap Birliği'nin temeli teşkil edilmiştir. Arap Birliği, 22 Mart 1945 tarihinde kurulmuş olup, o tarihten bu yana 22 üye ile faaliyetlerine devam eden siyasi bir örgüttür. Arap Birliği, kuruluşundan sonra birçok zorlukla ve birbirini takip eden olaylarla karşı karşıya kalmıştır. Bu bağlamda Orta Doğu'nun ve Bölge dengelerinin, Arap Birliği'nin kuruluşundan 2006'ya dek incelendiği bu Tez içerisinde; Arap-İsrail Savaşları, Arap devletleri arasındaki çatışmaları, Amerika'nın Irak'a müdahalesi ve Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ)'nün kurulması gibi gelişmelerde Arap Birliği'nin işlevi incelenmiştir. Arap Birliği'nin Orta Doğu ve Bölge dengesi üzerindeki etkisi dikkat alındığında; Birlik'e üye devletlerin özel çıkarlarının ortak çalışma, birlikte hareket etme ve Birlik'in savunulması fikrini çürütecek neticeler verdiği görülmektedir. Ayrıca bu Tez Arap Birliği'nin yapısından kaynaklanan bu sorunlarının yapısal analizine de eğilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Arap Milliyetçiliği, Ortadoğu, Arap Birliği, İskenderiye Protokolü, Diğer Hareketler.

ABSTRACT

Thesis Title **:** The Impact of Arab League on the Middle Eastern and Provincial Balance

Author **:** Hamze Guirreh Aden

Supervisor **:** Emrah Özdemir

Department **:** International Relations

Thesis Type **:** Master's Thesis

Date **:** 20/06/2022

The effects of the founding of the Arab League can be traced back to the nationalist movement that emerged in the nineteenth century. In the period between the 19th and 20th centuries, nationalization tendencies spread by nationalist movements in Western countries led to the definition of nations on an ethno linguistic basis. This situation also greatly affected the Ottoman Empire, and the demands and tendencies of non-nationalized societies to become a nation increased, causing the Ottoman Empire to be abolished. Later, Arab Nationalists came under the colonial rule of England and France at the end of World War I. After the First World War, the Arabs, who were under the mandate of Britain and France, changed the purpose of other nationalist movements and took a stand against their own mandate governments. The basis of the Arab League was formed with the Alexandria Protocol, in which representatives of seven countries and Palestinians participated. The Arab League is a political organization that was established on March 22, 1945 and has continued its activities with 22 members since then. The Arab League has faced many challenges and successive events after its establishment. From this context, this thesis, in which the balances of the Middle East and the Region are examined from the establishment of the Arab League to 2006, are detailed; The Arab Israeli Wars, the conflicts between Arab states, the American intervention in Iraq, and the establishment of the PLO have been examined in terms of the function of the Arab League. When the effect of the Arab League on the balance of the Middle East and the region is considered, it is seen that the special interests of the member states of the Union give results that will refute the idea of joint work, acting together and defending the Union. In addition, this Thesis covered the structural analysis of these problems arising from the structure of the Arab League.

Keywords: Arab Nationalism, Middle East, Arab League, Alexandria Protocol, Other Movements.

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
AM	Arap Milliyetçiliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
BM	Birleşmiş Milletler
BAC	Birleşik Arap Cumhuriyeti
BAE	Birleşik Arap Emirlikleri
FKÖ	Filistin Kurtuluş Örgütü
İP	İskenderiye Protokolü
İKÖ	İslam Konferansı Örgütü
NATO	North Atlantic Treaty Organization
OD	Osmanlı Devleti
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo No Sayfa
Tablo 2.1: Müslüman Kardeşler Hareketi Liderleri 37
Tablo 3.1: Arap Birliği'ne üye devletler 46
Tablo 3.2: Arap Birliği Sekreterleri 48

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil No Sayfa
Şekil 2.1: 1915 Tarihli Şam Protokolünde Arap Krallığı 26
Şekil 2.2: 16 Mayıs 1916 Tarihli Sykes-Picot Antlaşması Haritası..... 28
Şekil 4.1: 1967 Savaşı öncesi ve sonrasında İsrail'in işgal ettiği toprakları..... 66

1. GİRİŞ

Arap Dünyası, Kuzey Afrika'da Atlantik sınırından başlayıp doğuda Basra Körfezi'ne dek uzanan ve Türkiye'nin Güney sınırında biten bölgeyi ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Bu alanda yaşayan halkların Arapçayı ana dil olarak kullanmaları nedeniyle ortak bir Arap kültürünün ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Bu bağlamda Arap dilinin bölge halklarını birleştirmede önemli bir rol oynadığı ve dilin kaynaştırıcı bir faktör olduğu söylenebilir (Davişa, 2004, s. 125). Çok eski zamanlardan beri Arap dünyası farklı ülkeler tarafından yönetilmiştir. Arap halkları farklı ülkelerin kontrolünde olsa da Arapça hiçbir zaman kaybolmamış ve ilgi düzeyini kaybetmemiştir. Arap halkları üzerinde Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti neredeyse altı yüzyıl sürmüş ve etkisi en yoğun olan yönetim olmuştur.

Arap ülkeleri ile Batılı devletlerarasında ticari ilişkiler 19. yüzyıldan itibaren başlamıştır. Özellikle Lübnan ve Suriye'de yaşayan Arap Hristiyanlar, ticaret ve eğitim alanlarındaki faaliyetleriyle Batı ülkeleri ile etkileşime girmişlerdir. Bu şekilde milliyetçilik hareketleriyle de tanışma fırsatı buldular. Önce Lübnanlı Araplar arasında şekillenmeye başlayan milliyetçilik fikri daha sonra diğer Araplar arasında da yayılmaya başladı (Toker, 2019, s. 58). Ayrıca Arap milliyetçi hareketlerinin ortaya çıkmasında ve gelişmesinde Araplar arasında Batılı devletlerin fikirlerinin ve yaşam tarzlarının kabul görmeye başlaması da etkili olmuştur. Bu sayede 19. yüzyılın ikinci yarısında Arap entelektüel ve siyasi uyanışı ortaya çıkmıştır.

Bu durum, doğal olarak Osmanlı Devleti'ni de etkilemiştir. Bu değişiklikler karşısında Osmanlı yönetimi, İmparatorluğun dağılmasını önlemek için İslam birliği ve Osmanlıcılık üzerine söylemler geliştirmiştir. Buna rağmen, bu çabalar dahi milliyetçilik düşüncelerinin Osmanlı devleti dâhilinde yayılmasını önleyememiş ve ülkeyi parçalanmaktan kurtaramamıştır (Okutan, 2001, s. 161). Bu nedenle Osmanlı İmparatorluğu 1922'de yıkılarak Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna giden yol açılmıştır. Ondokuzuncu yüzyıl sonlarında İngiltere'nin körfezdeki şeyhliklerle yaptığı ikili anlaşmalar ve 1882'de Mısır'ı işgali ile bölgeye yerleşmeye başlayan Batı Sömürgeciliği, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasının hemen ardından Orta Doğu'da etkinliğini daha da artırmıştır. O yüzden Arap ülkeleri, Osmanlı Devleti'nin

çöküşünden sonra uzun yıllar Batı sömürgeciliği etkisi altında kalmıştır. Bundan dolayı Arap ülkeleri bağımsızlıklarını farklı şekillerde ve farklı tarihlerde almışlardır. Bu noktadan hareketle, bazı Arap ülkeleri bağımsızlıklarını kazandıktan sonra, topraklarının güvenliğini sağlamak ve egemenlik ile bağımsızlığını korumak için bir Arap Birliği kurmaya karar vermişlerdir.

Bu doğrultuda, Arap Birliği 22 Mart 1945'te Mısır, Ürdün, Lübnan, Ürdün, Irak, Suriye ve Suudi Arabistan tarafından Kahire'de kurulmuştur. Arap Birliği, Asya ve Afrika'daki tüm Arap devletlerini içeren bölgesel bir örgüttür. Kurulduğunda yedi ülkeden oluşan Arap Birliği'nin üye sayısı, zamanla 22'ye ulaşmıştır. Arap Birliği'nin hedefleri, üyelerinin kültürel, siyasi, ekonomik ve sosyal programlarının güç kazanmasını sağlamak ve koordine etmekti. Ayrıca bu Arap ülkeleri ile diğer dış aktörler arasında patlak verebilecek farklı sorunları çözmek için arabuluculuk yapmak da hedefler arasında belirtilmekteydi. Arap Birliği, kuruluşunun başlangıcında ekonomik, kültürel ve sosyal programlara odaklanmış, daha sonra diğer alanları da kapsayacak şekilde genişlemiştir (Kali, 1948, s. 36). Nisan 1950 yılında Arap üye devletleri, aralarında Ortak Savunma ve Ekonomik İşbirliği anlaşması imzaladılar. İlk Arap Petrol Konferansı ise 1959'da düzenlendi. Ortak Arap Birliği Eğitim, Kültür ve Bilim Teşkilatı da 1964'te kuruldu. Aynı yıl Arap Birliği, Filistin Kurtuluş Örgütü'nü tüm Filistinlilerin temsilcisi olarak kabul etti.

Arap Birliği beş ana organdan oluşmaktadır; Birlik Konseyi, Genel Sekreterlik, Ekonomik ve Sosyal Konsey, Ortak Savunma Konseyi ve Kalıcı Teknik Komiteler'dir. Bu organlar tarafından üstlenilen faaliyetler somut faaliyetler olmasa da genel anlamda Arap işbirliğinin sağlanmasına katkıda bulunmaktadırlar. Bu katkılar, ulusal ve petrol politikalarının koordinasyonu gibi çeşitli alanlarda anlaşmaların hazırlanmasına kadar varmıştır.

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı yenilgisi, Arap Dünyasında dramatik değişikliklere sebep olmuştur. Fransa ve İngiltere bu topraklarda kendi çıkarları doğrultusunda yeni bir bölgesel düzen inşa ettiler. Mayıs 1916'da Fransa ve İngiltere arasında düzenlenen Sykes-Picot Antlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu'nun Orta Doğu'daki toprakları bu iki ülke arasında paylaşılmıştır. Bu anlaşma esas olmak üzere resmi süreç 1920 San Remo Konferansı ile başlamış ve manda yönetimleri bu konferansta kabul edilmiştir. İngiltere'nin Filistin, Irak ve Ürdün'de, Fransa'nın ise

Lübnan ve Suriye'deki manda yönetimleri bu konferansta alınan karar üzerine kurulmuştur. Bu doğrultuda Britanya, Balfour Deklarasyonu ile Yahudilerin Filistin topraklarında kendi devletlerini kurma politikasına destek verdi. İlerleyen süreçte BM tarafından Filistin'de İngiliz mandasının tanınması Yahudiler lehine sürecin hızlanmasını beraberinde getirmiştir. Almanya'da Nazilerin politikaları nedeniyle başlayan Yahudi göçünün de etkisi ile bölgede bağımsız bir Yahudi devleti kurulmasına yönelik düşünceler tekrar gündeme gelmiş ve bu kez ABD'nin de desteğini kazanmıştır. 1947 senesinde BM'ye götürülen mesele, Filistin'de biri Arap diğeri Yahudi olmak üzere iki devlet kurulması yönünde bir çözüm planı halini almıştır. Bu plan uyarınca İsrail devletinin kuruluşu 14 Mayıs 1948'de ilan edilmiştir (Kemiksiz, 2018, s. 128).

Mısır, Irak, Ürdün ve Suriye Filistin'i kurtarmak ve İsrail Devleti'ni ortadan kaldırmak maksadıyla 1948'de İsrail'e savaş açtılar. Ancak, İsrail'in planlı bir savunma icrası nedeniyle bu savaş İsrail'in lehine sonuçlanmıştır. Savaşın kaybedilmesinin farklı nedenleri olmakla birlikte, devletlerarasında bu tür harekâtları koordine edebilecek bir mekanizmanın olmayışı ciddi bir eksiklik olarak değerlendirilebilir. Arap Birliği bu tür faaliyetlerde önemli bir rol oynayacağı beklentisini içerse de görüldüğü üzere kendisinden beklenen fonksiyonu sağlayamamıştır. Bu operasyonlar için belirli bir organın olmaması, ordunun başarısızlığının temel nedenlerinden biri olarak ortaya çıktı. Bu sayede ilk Arap-İsrail Savaşı mütareke antlaşmasıyla Yahudilerin lehine sona ermiştir (Acar, 2020, s. 96).

Arap devletleri kaybedilen bu savaş neticesinde 17 Haziran 1950'de Ortak Savunma Antlaşması imzalama yönünde karar aldılar. Ortak Savunma Antlaşması imzaladıktan sonra meydana gelen ilk önemli gelişme Bağdat Paktı'dır. Bağdat Paktı, Arap Birliği'ne üye olan ülkeleri birbirleriyle karşı karşıya getirmiş ve Birlik dâhilinde de ciddi tartışmalara yol açmıştır (Akyol, 2017, s. 282). Bağdat Paktı başta ABD olmak üzere Batılı ülkeler tarafından desteklenmekteydi. Anlaşmayı imzalamak isteyen tek Arap ülkesi Irak oldu. Pakta Arap Birliği üyesi olmayan İngiltere, Türkiye, İran ve Pakistan'ın da katılımı, Batı karşıtı Birlik üyeleri nezdinde ciddi rahatsızlıklar yaratmakta ve Pakt Batı emperyalizminin farklı bir girişimi olarak yorumlanmaktaydı. Birliğe üye devletlerin devlet başkanları, Irak'ın anlaşmayı imzalama konusundaki ısrarına karşı koymak için Kahire'de düzenlenen acil bir

toplantıya katıldılar. Bu girişimlere rağmen, Bağdat Paktı 1955'te Irak tarafından imzalandı.

Bağdat Paktı'nın sebep olduğu bunalımın ardından Arap Birliği'nin karşılaştığı başlıca sorunlardan birisi de Süveyş Krizi olmuştur. Mısır Devlet Başkanı Nasır'ın Asvan Barajını inşa etmek üzere dış kredi ihtiyacı vardı. ABD ve İngiltere başta olmak üzere Batı devletleri barajın yapımına başlangıçta kredi vermeyi kabul etseler de Mısır'ın SSCB'den de kredi talep etmesi üzerine bundan vaz geçtiler. İngiltere Başbakanı Anthony Eden 16 Ekim 1956'da Paris'e gitti ve kanal bölgesine Fransa ile ortak askerî harekât yapmaya karar verdiler. Bu görüşmelerin neticesinde 29 Ekim 1956'da Sina Yarımadasını işgal ettiler. Bu kriz karşısında Irak dışındaki bütün Arap Birliği devletleri Mısır'a destek konusunda ortaklaşa bir tutum aldılar. Ancak Birliğin krize yönelik tutumu sadece kınama şeklinde olmuştur.

5 Haziran 1967 tarihinde İsrail devleti Mısır'a saldırmıştır. Bu olay o gün Arap Birliği için son derece önemli sınavlardan biriydi. İsrail, Mısır Hava Kuvvetleri'ni ilk gün etkisiz hale getirmiştir. 7 Haziran'da Tiran Boğazı kontrol altına alınmış, 8 Haziran'da da Sina'nın denetimi ele geçirilmiştir. Takip eden günlerde İsrail Batı Şeria'yı, Doğu Kudüs'ü, Golan Tepelerini, Gazze Bölgesi'ni ve Sina Yarımadası'nı işgal etmiştir (Akyol, 2017, s. 285). Arap Birliği, savaşın başında saldırıyı kınamasına rağmen, bu savaşla ilgili hiçbir askeri ve siyasi önlem alınmamıştır.

İsrail Devleti'nin kuruluşundan itibaren patlak veren çatışmalar ve savaşlar sadece Araplar ve İsrailliler arasında olmamıştır. Üye devletlerarasındaki çatışmalar ve anlaşmazlıklar da Arap Birliği'nin karşı karşıya olduğu en önemli sorunlardan birisini teşkil etmiştir. Ürdün ve Filistin arasındaki çatışmalar, ilk Arap-İsrail savaşından sonra başladı. Çünkü Ürdün Filistin topraklarını egemenliği altına almıştı (Akyol, 2017, s. 286). Arap Birliği ve üye ülkeler olayı kınadığı halde, olayda gereken önlemler alınmamıştır. Öte yandan Irak, 2 Ağustos 1990 tarihinde Kuveyt'i işgal etti. Arap devletleri Saddam Hüseyin'i destekleyenler ve ABD'nin yanında olanlar olarak ikiye ayrıldılar. Arap Birliği ise her zamanki gibi bu bölünmeye rağmen Irak'ı kınadı. Arap Birliği bu sorunu gerektiği gibi çözemedi ve Batı desteği olmadan Irak'a karşı tek başına bir eylemde bulunmadı. Bu da 1950'de kurulan Arap Birliği güçlerinin tek başına Irak'a saldırmayı göze alamadığını göstermektedir. 1973 yılında Arap-İsrail Savaşı ve bu savaş esnasında ABD'nin İsrail yanlısı tutumu

karşısında uygulanan petrol ambargosu Arap Birliği üyesi ülkeler arasında diyalog kurmanın gerekliliğini ortaya koymuştur.

1978'de İsrail ve Mısır arasında Camp David Antlaşması imzalanmıştır. İlerleyen bölümlerde görüleceği gibi, Arap Birliği bu sorun karşısında kurulduğu günden bu yana tartışmasız en zor kararları almıştır. 1980 yılında İran-Irak Savaşı meydana gelmiş ve sekiz yıl sürmüştür. 2002'de ABD, Irak'a müdahale etmiştir. 2006'da Lübnan-İsrail Savaşı yaşanmıştır. Arap Birliği, bu gelişmelere karşı kınama dışında herhangi bir somut tepki gösterememiştir.

Yukarıda sözü edilen siyasi ve askeri gelişmelerde Arap Birliğinin rolünü ele alan bu tez çalışması üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Arap Birliği'nin kuruluşunu hazırlayan koşullar ve Arap Birliği'nin doğmasına neden olan ana sebepler ve başta Arap milliyetçiliği olmak üzere üye hükümetler tarihinde etkili olan başka hareketler de ele alınmıştır. İkinci bölümde Arap Birliği'nin ortaya çıkışı ve organları ile bunlar karşısında aksiyon alış tarzları incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise Arap Birliği'nin, kuruluş yılından 2006'ya kadar, faaliyetleri ve bölge problemleri karşısında aldığı önlemler, Birlik'in teşkilatlanmasından ve hukuki yapısından kaynaklanan problemleri ele alınmıştır.

1.1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE PROBLEMİ

Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasını hızlandırmak için İngiltere ve Fransa, Arap coğrafyası üzerindeki planları doğrultusunda Arap Milliyetçiliğini destekleyen politikalar izlemiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından bu iki ülkenin kontrolüne giren Araplar, milliyetçi hareketlerinin amacını değiştirdiler ve kendi zorunlu yönetimlerine karşı tavır aldılar. Irak, Trans-Ürdün, Mısır, Suriye, Lübnan, Yemen, Suudi Arabistan ve Filistinlilerin temsilcilerinin iştirak edildiği 'İskenderiye Protokolü' ile Arap Birliği'nin temelini attılar. 22 Mart 1945'te kurulan Arap Birliği kuruluşundan bu yana 22 üyesiyle faaliyetlerine devam eden siyasi bir yapılanmadır.

Araştırmanın cevaplamaya çalıştığı temel soru, kuruluşuna giden süreçten 2006'ya kadar Arap Birliği'nin, bölgedeki çatışmalar ve dengeler üzerinde neden daha etkin bir aktör olamadığıdır. Bununla birlikte, ekonomik, siyasi, kültürel ve sosyal bir örgüt olan Arap Birliği, Birleşmiş Milletler'le aynı sene kurulmuş olup mevcut üye

sayısı bakımından Orta Doğu'nun en büyük uluslararası örgütlerinden biridir. Ancak, bu tarihsel birikim ve örgütsel kapasite Arap Birliği'nin bölgesel problemlerde etkili bir uluslararası aktör olduğu anlamına gelmemektedir. Bu durumun en belirgin nedenlerinden birisi Birliğin üye ülkelerin ortak hareket edebilmesini sağlayabilecek bir mekanizma olarak şekillendirilememesidir. Her ne kadar meydana gelen olaylar ve krizlerde reaksiyon gösterilerek kararlar alınsa da bu alınan kararların uygulanmasında sorunlar yaşanmaktadır. Kararları uygulamayan üyelere yönelik ciddi yaptırımların olmaması da bu yetersizlikte ciddi pay sahibidir. Bu durumda Birlik üyeleri ortak karar alınsa dahi ulusal çıkarlar doğrultusunda bu kararların hilafına hareket edebilmekte, Birlik dışında antlaşma ve ittifaklar kurma yoluna gidebilmektedir. Bu nedenlerle Arap Birliği işlevsel bir kurumsal yapı ortaya koyamamaktadır.

Her ne kadar Arap Birliği'nin durumu bu şekilde olsa da "1945'ten 2006'ya dek meydana gelen olaylar ve gelişmeler üzerinde ne derece etkin bir rol oynadığı ve etkin bir rol oynayamadıysa bunun nedenlerinin neler olduğu" çalışmanın temel araştırma sorusudur. Bu sorunun cevap bulması aşağıda belirtilen nedenlerden ötürü oldukça önemlidir. Ulusal Tez Merkezinde konuyu bu açıdan ele alan çalışmaların eksikliği bu nedenlerden birisidir. Bir başka nedense, Arap Birliği'nin Orta Doğu'daki etkisinin ortaya konulmasının bölgesel dengelerin anlaşılmasında katkı sağlayabileceğidir. Bu kapsamda araştırma, şu alt sorulara cevap bulmaya çalışmaktadır.

- Arap Birliği'nin kuruluşunu hazırlayan koşullar nelerdir?
- Arap Birliği'nin kurulmasını destekleyen Arap milliyetçiliği kavramı ne anlama gelmektedir?
- Arap Birliği kurulduktan sonra üyeleri arasında hâkim olan diğer hareketler nelerdir?
- Arap Birliği'nin organları ve işlevlerinin durumu ve bunların kurumsal performans üzerindeki etkisi nedir?
- 1945-2006 arası döneminde yaşanan olaylar ve bu olaylarda Arap Birliği'nin fonksiyonu nedir?

1.2. ARAŞTIRMANIN AMACI

Araştırmanın genel amacı, Arap Birliği'nin Orta Doğu'daki ve bölgesel dengelerdeki etkinliğine dayanarak, Arap Birliği'nin örgütsel ve yapısal sorunları ortaya koymaktır. Bu anlamda çalışmanın üç temel amacı bulunmaktadır. Birincisi, Arap Birliği'nin tarihsel süreç dâhilinde kurulmasına esas teşkil eden Arap milliyetçiliği başta olmak üzere üye ülkelerin tarihinde etkili olan diğer hareketlerin anlaşılması amaçlanmaktadır. İkincisi, Arap Birliği'nin yapısı, organları ve onların işleyiş tarzlarının örgütün etkinliği üzerindeki etkisi ortaya konulmaya çalışılacaktır. Üçüncüsü, Arap Birliği'nin, kuruluş yılından 2006'ya kadar, faaliyetleri ve bölge problemleri karşısında aldığı önlemler tespit edilecektir. Ayrıca, üçüncü bölümdeki verilerin ve ortaya konulacak olayların ışığında Birliğin bölgesel dengeler üzerinde niye daha etkin bir aktör olamadığı sorusu irdelenecektir.

1.3. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE ÖZGÜN DEĞERİ

Arap Birliği, üyelerinin kültürel, siyasi, ekonomik ve sosyal bakımdan güç kazanmasını sağlamak, koordinasyon ve iş birliğini güçlendirmek amacıyla 1945 yılında kurulmuştur. Diğer bir amacı, üyeleri arasında çıkan ihtilafların veya üyeleri ile üçüncü ülkeler arasındaki anlaşmazlıkların çözümünde arabuluculuk yapmaktır. Ancak tarihsel süreçte yaşanan olaylar ve krizler değerlendirildiğinde Birliğin, varılan kararların uygulanmasında yeterli yaptırım gücünün bulunmaması ve üyelerinin kendi ulusal çıkarları doğrultusunda farklı dış politikalar izleme yönünde tutumları Birliğin ortak hareket edebilmesini zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla Arap Birliği'nin, uluslararası toplum önünde itibarsız ve etkisiz bir örgüt olduğu yönünde olumsuz bir algı oluşmaktadır. Bu bakımdan, araştırmanın birincil önemi 1945 ve 2006 yılları arasında meydana gelen olayları ve gelişmeleri incelemeyi ve bu olaylar açısından Arap Birliği'nin etkisini ortaya çıkarmayı amaçlamasıdır.

Araştırmanın bir başka değeri ve önemi, neredeyse dört yüz yıldır Osmanlı İmparatorluğu çatısı altında ve aynı zamanda Türk ulusuyla ortak bir tarihi, kültürel ve dini hafızayı paylaşan bir uluslararası örgüt olan Arap Birliği, özellikle Arap Baharı öncesi dönemde Türkiye'de yeteri kadar incelenmemiş ve araştırmacıların dikkatini çekememiştir. Bu nedenle, bu çalışma bu konu hakkında farkındalık yaratmayı ve yeni çalışmalara kapı açmayı amaçlamaktadır. Bu anlamda benzer

çalışmalara Türk literatüründe rastlanmakla birlikte yazarın Arap diline hâkimiyeti farklı ve orijinal kaynaklar üzerinden konunun ele alınmasını imkânlı kılmıştır. Bu durum da literatüre ciddi bir katkı sağlamaktadır.

1.4. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE MATERYALİ

1.4.1. Araştırma Yöntemi

Bu araştırma nitel araştırma tekniği, tarihsel yöntem ve doküman analizi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Sosyal olayların nedenselliği ve analizini anlamlı kılan bir yaklaşım olması nedeniyle nitel araştırma yöntemleri benimsenmektedir.

Nitel araştırmalarda; sosyal bilimlerin ilgi alanı olan sosyal gerçeklik ile fiziksel gerçeklik arasında ayrım yapılmaktadır. Dolayısıyla sosyal verilerin sadece yorumlandığında anlam kazandığı düşünülür. Bu doğrultuda nitel araştırma yönteminin dayanak alındığı araştırmalarda bahsedilen konu ile ilgili derin bir anlayışa ve kavrayışa ulaşma çabası bulunmaktadır. Bu bağlamda, araştırmacı bir kâşif olarak çalışır, gerçekliği ek sorularla izler ve muhataplarının kişisel bakış açısına odaklanır (Karataş, 2015, s. 63).

Nitel araştırma, **"**gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama tekniklerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma**"** olarak belirlenebilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2000, s. 19). Nitel araştırma, nicel araştırma gibi genel konulara odaklanmak yerine daha spesifik konulara derinlemesine bakar. Bu bağlamda, nitel araştırmalarla genellemelere ulaşmak son derece zordur (Yıldırım, 2010, s. 83).

Bu kapsamda, bu araştırmada tarihsel sürece odaklanan bir araştırma olduğu için nitel araştırma yöntemleri tercih edilmektedir. Öncelikle literatürde yer alan kitap ve makale gibi kaynakların taraması ile başlanmıştır. Türkiye'de yapılan çalışmalarda dil problemi nedeniyle genel itibariyle ikincil kaynaklardan istifade edildiği görülmektedir. Bu çalışmada doğrudan Arapça kaynakların kullanılması alana önemli bir katkı olarak değerlendirilmektedir.

Araştırmanın modeli olarak, bu çalışmada, Arap Birliği'nin tarihsel geçmişi, gelişimi ve kuruluşundan 2006'ya kadar olan dönemde, faaliyetleri ve meydana gelen olaylar ile değişiklikler yani bölge sorunları karşısında aldığı aksiyonlar ile Birliğin doğuşu ve yapısı irdelendiğinden tarihsel yönteme başvurulacaktır. Tarihsel yöntem, bir sorunun geçmişle olan alakasının ortaya konulmasında ve incelenmesinde ya da geçmişte meydana geldiği ortamı araştırmak için kullanılmaktadır.

1.4.2. Evren ve Örneklem

Bu araştırmada Arap Birliği'nin kuruluşundan 2006'ya kadar olan dönemde meydana gelen olaylar ve gelişmeler örneklem olarak belirlenmiştir. Bunun en temel sebebi bu tarihe kadar olan olayların süreç anlamında tamamlanmış olmaları ve sonuçlarına dair çıkarımda bulunabilme olanağının bulunmasıdır. 2006 tarihi sonrasında da Birliği etkileyen çok önemli hadiseler meydana gelmiş olsa da halen devam eden süreçler olması ve bir yüksek lisans tezinin boyutunun bu süreçleri konu edinebilmek için yeterli olmaması nedeniyle bu hadiselerin müteakip çalışmalara konu olabileceği değerlendirilmiştir. Örneğin Arap Baharı süreci oldukça ciddi bir gelişmedir. Fakat bu hadisenin yol açtığı sorunlar ve neden olduğu politik durum ve güvenlik sorunları halen devam ettiği için analizin tamamlanmış bir süreç üzerinden yapılabilmesi adına 2006 yılı ile sınırlandırılmıştır. Bir diğer önemli neden Arap Baharı süreci bölgede temel dinamiklerin değişmesine sebep olmuş bir hadisedir. Hem coğrafya hem de Birlik açısından Arap Baharı sonrası yeni bir süreç olarak değerlendirilebilir. Bu nedenle Arap Baharı öncesi cerayan eden ve Birliği önemli anlamda etkileyen son olay olarak 2006 Lübnan-İsrail Savaşı (Hizbullah-İsrail Çatışması) çalışmanın kapsamına dâhil edilmiştir. Dolayısıyla 1945-2006 arasındaki dönem, Arap Birliği'nin, Orta Doğu ve Bölge dengeleri üzerindeki etkisinin ortaya konulması için örneklem olarak seçilmiştir.

1.5. ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI

Bu araştırmanın konusu; Arap Birliği'nin, Orta Doğu ve Bölge dengeleri üzerindeki etkisi 1945-2006 olarak tanımlanmıştır. Arap Birliği'nin kuruluşu esnasında, Arap Milliyetçiliğinin Arap kimliği ve kültürel mirasa dayalı ideolojisine odaklanılarak Arap Birliği'nin kökenleri ortaya konulmaktadır. II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından, mevcut Arap Devletleri tarafından kurulan Arap Birliği'nin,

kuruluş yılından 2006'ya kadar, faaliyetleri ve bölge sorunları karşısında aldığı aksiyonlarının incelenmesi amaçlanmaktadır.

2. BÖLÜM
ARAP BİRLİĞİ'NİN KURULUŞUNU HAZIRLAYAN ŞARTLAR VE ARAP BİRLİĞİ'NİN ENTELEKTÜEL KÖKENLERİ

Araplar, nüfus ve yaygınlık bakımından Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan en büyük Müslüman topluluklardan biriydiler. Aynı zamanda Arap toprakları büyük ölçüde 20. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti'nin kontrolü altındaydı. Arap ülkeleri, kötü ekonomi nedeniyle Batı ülkeleri ile ticari ilişkilere başladılar. Bu ilişkilerle birlikte Avrupa devletleri milliyetçilik, eşitlik, demokrasi gibi batılı düşünceler üzerinden bölgeye yayılma fırsatı buldular. Bununla birlikte, 19. yüzyılın ortalarında doğal olarak başlayan Arap entelektüel ve siyasi uyanışının ortaya çıkmasında pek çok yeni faktörün rol oynadığı da kuşkusuzdur (Günay, 1995, s. 86).

Napolyon, Doğu'daki Fransız çıkarlarını İngilizler aleyhine sağlamlaştırmak için 1798 yılında Mısır'a girdi (Harry, 1981, s. 57). Fransızlar 1904'te Mısır'dan çıkmış ve Kavalalı Mehmet Ali Paşa yönetime gelmiştir. Mehmet Ali Paşa, Halife'nin Napolyon'a direnmek için Mısır'a gönderdiği seferle gelen ve Arnavut olduğu iddia edilen bir subaydı. Mehmet Ali hırslı ve zeki bir öksüzdü; ancak okuma – yazma ve Arapça bilmiyordu ve cehaletinden dolayı bir aşağılık kompleksi ile boğuşuyordu. Bu yüzden Mısır'da kalmak ve burayı kendisiyle birlikte geliştirmek istedi. Bu nedenle Memluk hükümdarlarını ortadan kaldırdı ve bu şekilde Mısır'ın valisi oldu (Al-Yaziji, 1983, s. 37).

Mehmet Ali yönetime geldiğinde ilk olarak, Fransa'ya misyonlar göndermeye başladı ve misyonlar ulusal fikrin tohumlarını taşıyarak geri döndü. Bu misyonlar arasında, 1826-1831 yılları arasında Paris'te ikamet eden ve Fransız ulusal devrimi fikrini benimseyen Rifa'a al-Tahtavi de vardı (Özcan, 2011).

Arap milliyetçiliğinin ilk habercileri, Mehmet Ali Paşa ve onu izleyen Avrupa müdahalesinden sonra Akdeniz'in doğu kıyılarındaki ülkeleri içerisine alan Levant'taydı. Başlangıçta Arap milliyetçilerinin talepleri Osmanlı İmparatorluğu içinde reform yapmak, eğitimde ve yerel yönetimlerde Arap dilinin daha geniş bir

şekilde kullanılması ve Arap askerleri barış zamanında yerel hizmetlerde tutmakla sınırlıydı (El-Otaibi, 1988, s. 20). 1908 II. Meşrutiyetin ilanı sonrası, İttihat ve Terakki hükümeti tarafından dayatılan Türkleştirme programı sonrasında meydana gelen taleplerin de bu noktada belirtilmesi gerekir. Ancak o zamana kadar Arap milliyetçileri, fikrin en güçlü kalesi olan Suriye'de bile güvenilir bir popüler eğilimi temsil etmiyorlardı; çünkü çoğu Arap dinlerine, mezheplerine, kabilesine veya yerel yönetimlerine sadıktı. Osmanlı Birliği ve İslam Birliği ilkeleri, Arap milliyetçiliğinin güçlü rakipleriydi. O dönemdeki en önde gelen milliyetçi hareketler, Arap El-Kahtaniye Topluluğu, Ahed Topluluğu ve diğerleri gibi derneklerde ve kulüplerde somutlaşmıştır (Al-Yazji, 1983, s. 56).

1913'te bazı Arap düşünürler ve politikacılar ilk Arap konferansı için Paris'te bir araya gelmiş ve Osmanlı İmparatorluğu içinde özerklik taleplerinin bir listesini çıkarmışlardır. Ayrıca Osmanlı ordusundaki Arap askerlerden savaş zamanı dışında kendi toprakları dışında askerlik yapmak zorunda kalmamalarını talep ettiler (Amin, 1991, s. 39).

Osmanlı gücünün çöküşü sırasında milli duygular arttı. Cemal Paşa tarafından Şam ve Beyrut'taki gizli cemiyetlerin şiddetle bastırılması, 1915 ile 1916'da çok sayıda Arap milliyetçisinin infaz edilmesi, Türk karşıtı duyguları güçlendirdi. Aynı zamanda İngilizler, Mekke hükümdarı Şerif Hüseyin'i Birinci Dünya Savaşı sırasında Arap ayaklanmasına kışkırttı. Bu isyan hareketleri sonucunda Osmanlı devleti başarısızlığa uğradı ve Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal'a sadık Arap aşiretleri 1915'te Şam'a girdi. Arap milliyetçiliği, Kral Faysal'ın önderliğinde ilk Arap krallığını kurma girişimlerine tanık oldu (Al-Hasrey, 1985, s. 61).

Ancak bu sefer de Arap ülkeleri İngiliz ve Fransız egemenliği altına girmek durumunda kalmışlardır. Yıllar süren mücadelenin ardından bu ülkeler kendilerini Avrupalı güçlerin işgalinden kurtarmayı başardılar; ancak İngilizler, Balfour Deklarasyonunu uygulayarak Yahudilerin Arap Filistin topraklarında bir varlık kurmalarını sağladı (Jawaher, 2016, s. 122). Aynı şekilde, Arap ülkelerinin İngiltere ve Fransa arasında bölünmesi için Sykes-Picot Antlaşması gerçekleşmiş ve büyük ödül Şerif Hüseyin'e verilmiştir.

2.1. ARAP BİRLİĞİ'NİN DOĞUŞUNU HAZIRLAYAN ŞARTLAR

Arap Birliğinin kuruluşuna giden süreç, Osmanlı İmparatorluğu'nun 29 Ekim 1914'te Almanya tarafında Birinci Dünya Savaşı'na girdiğini duyurmasıyla başlamaktadır. Bu gelişme Britanya'da Arap bölgesinde görev yapan yetkililer ve özellikle Kahire'de Sir Henry Mcmahon ile değiştirilmeden önce Kahire'de akredite edilmiş İngiliz konsolosu olan Savaş Bakanı Herbert Kitchener'de büyük endişelere yol açmıştır (Hamada, 2004, s. 11).

Kitchener'in endişeleri elbette Osmanlı'nın zaferinin endişesiydi. Bu da İslami birliğin geri döneceği, Osmanlı padişahını takip eden ve onu halife olarak gören Sünni Müslümanların alanını artıracağı anlamına gelmekteydi. Bu da Britanya'nın Mısır, Hindistan ve Asya'nın tamamında hayatta kalmasını tehdit edilebilecek bir durum olarak değerlendirilmekteydi (Jaber, 1980, s. 31). Bu nedenle, Arapların kendilerine isyan etmemesini sağlamak için tüm Müslümanlar için ikna edici unsurlara sahip olması şartıyla Osmanlı Halifesine karşı bir alternatif bulma ihtiyacı baş göstermiştir (Sateh, 1984, s. 239).

Uzun bir süre Mekke ve Medine, tarihsel olarak Hasan ve Hüseyin'in soyundan gelen soyluların elindeydi ve bu yüzden Mekke'yi yöneten bir şerif ve Medine'yi yöneten bir şerif bulunmaktaydı. Bazen Mekke şerifinin iki şehri birlikte yönettiği de görülmüştür. Bu sistem, Memluk Devleti'nin Mısır ve Levant döneminde olduğu gibi, Osmanlı mirasçılarında da yüzlerce yıl devam etti.

Şerif Hüseyin bin Ali, Sultan II. Abdülhamid döneminde Osmanlı Mekke Emiri idi ve İttihat ve Terakki Sultan Abdülhamid'i devirdikten sonra Arap dünyasına bazı Türk politikalarını dayatmaya başladı. Bu politikalar Şerif Hüseyin'i Mekke emirliğinden devirmeyi de içermekteydi (Jaber, 1980, s. 36).

İngilizler açısından halifelik makamına Şerif Hüseyin İbn Ali'den daha uygun kimse yoktu. Öncelikle Peygamber'in soyundandır ve bu ona Müslümanlar üzerinde büyük manevi yetki verecektir. İkincisi, Türk subayların kontrolünde olan Osmanlı hükümeti ile artık çok gergin bir ilişki içindedir. Böylece, Şerif Hüseyin "Osmanlı Halifesi" yerine getirilecek şahıs olarak belirlenmiştir (Tarbin, 1959, s. 257). Bu amaçlara ulaşmak için Savaş Bakanı Kihtchener, 1914 sonbaharında Mekke Emiri ve

oğulları Faysal ve Abdullah ile görüşmeye başladı. Özellikle Halife'nin Arap soyundan olması gerektiği önermesi üzerinde yoğunlaşarak Arap milliyetçiliğini güçlendirmeye çalıştılar. Bu durum İngiltere Savaş Bakanı Kihtchener'ın Mekke Şerifi Hüseyin'e 31 Ekim 1914 tarihinde gönderdiği mektuba şu şekilde yansımaktadır:

> *"Eğer Arap ulusu bizi Türklerin zorladığı bu savaşta İngiltere'ye yardım ederse, İngiltere Arabistan'a hiçbir müdahalenin olmayacağını garanti eder ve dış saldırılara karşı her türlü yardımı yapar. Gerçek Arap ırkından bir Halife'nin Mekke ve Medine'de seçilmesi gerçekleşebilir" (Arı, 2004, s. 130).*

Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Büyük Arap İsyanı, ilk olarak 10 Haziran 1916'da Şerif Hüseyin bin Ali'nin Mekke şehrinde ilanı ile patlak verdi. Kısa sürede Cidde, Taif ve Medine'ye sıçrayan isyanın Levant ile Irak'a kadar uzanacağı ve olayları etkileyeceği düşünüldü. İngiltere'nin açıkça denetlediği isyan ilanından itibaren, İngiltere Şerif'e para ve silah sağladı. İngiliz filosu, Türk ve Alman filolarının gelmesini önlemek için hemen Hicaz sahili boyunca tertiplenmiştir. İngilizler bu desteğin geçici olmasını bekliyordu (Geroge, 1987, s. 21). Şerif Hüseyin ve oğlu Faysal, İngilizlere tüm Arapların isyanlara katılacağına dair güvence vermelerine rağmen, Osmanlı ordusunun yarısının Arap olduğunu düşünülecek olursa bunun mümkün olmadığı görülmektedir (Hamada, 2004, s. 18).

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra, İngiltere gerçek yüzünü ortaya koydu ve Şerif Hüseyin'e verdiği sözlerin hiçbirini yerine getirmedi. Hüseyin'i bir müttefik olarak görmek yerine sömürgeci bir politikaya layık görmüştür. 1916 yılında Fransa ile İngiltere arasında imzalanan Sykes-Picot Anlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu'nun Orta Doğu'daki toprakları İngiltere ve Fransa arasında paylaşıldı ve bağımsızlık sözü verilen Araplar da bu iki ülkenin "manda" yönetimi altına girdi (Günay,1995, s. 136). Britanya Araplara verdiği sözü yerine getirmediği gibi, bu tarihin ardından Arap coğrafyasının bir numaralı gündem maddesi haline gelen Filistin konusunu diğer bir boyuta aktaracak olan bir plan da uygulanmaya başladı. Bu bakımdan, İngiltere başta olmak üzere Batı devletleri, Filistin topraklarında devlet kurmak isteyen Yahudi girişimini "Balfour Deklarasyonu" ile destekledi. İsrail Devleti'nin kurulmasına giden bu süreç, Arap Dünyasındaki milliyetçi hareketleri güçlendirdi. Bazı Arap ülkeleri isyan hareketlerine başladı. "Arapların

gösterileri ve ayaklanmalarından ilki 1920'de Bağdat'ta meydana geldi. Bunu 1921 Mayıs'ında yapılan ikinci ve ardından 1929 Ağustos'undaki üçüncü ayaklanma izledi. Araplar, Yahudi göçlerinin yasaklanmasını, Arap çoğunluğa dayanan bir Filistin devleti kurulmasını istiyorlardı" (Arı, 2004, s. 136). Bütün bu gelişmeler ve olaylar doğrultusunda yükselen ve güçlenen Arap milliyetçiliği, Arap Birliği'nin doğuş zeminini hazırladı. 1944 tarihinde Mısır diğer Arap devletlerinin başkanlarını, Arap Birliği ve işbirliği hususlarını konuşmak için İskenderiye'de bir kongreye çağırdı. Bu kongre Arap Birliği'nin temeli olarak görülmektedir.

2.2. MİLLİYETÇİLİK

Milliyetçilik, belirli bir ulusun çıkarlarının, özellikle grubun anayurdu üzerinde özerklik veya tam egemenlik kazanmak ve sürdürmek amacıyla desteklenmesi ile karakterize edilen politik, sosyal ve ekonomik bir sistemdir. Bu nedenle, siyasi ideoloji, ulusun, istenmeyen dış müdahalelerden uzakta, kendisini yönetmesi gerektiğini ve kendi kaderini tayin kavramıyla bağlantılı olduğunu savunur. Milliyetçilik aynı zamanda kültür, dil, etnisite, din, siyasi amaçlar veya ortak atalara inanç gibi ortak özelliklere dayalı bir ulusal kimliğin gelişmesini sağlamayı ve korumayı amaçlamaktadır. Dolayısıyla milliyetçilik, milletin kültürünü korumaya çalışır. Çoğu zaman, ulusun başarılarından gurur duyduğunu da ifade eder ve vatanseverlik kavramıyla yakından ilgilidir. Bazı durumlarda milliyetçilik, bir ulusun hükümeti ve bütün üretim araçlarını denetleyebilmesi gerektiği inancını ifade etmektedir. "Millet" kelimesi Latincenin *"nation"* ile *"nitos"* kelimelerinin karşılığıdır, doğum yeri anlamına gelmektedir (Khashaba, 2006, s. 156).

Milliyetçilik, kendine özgü bir tarihsel kişiliğe sahip belirli bir kişiye ait bir birey veya grupta doğal bir duyguyu ifade eden toplumsal bir olgudur. Milliyetçilik bir fikir ya da "ulus/devlet" kurulmasını öngören politik ve ideolojik bir eğilim olarak, 19. yüzyılın Avrupa'sında ortaya çıkmıştır. Bu dönem öncesinde de Avrupa'da, içinde ulusal hareketin çeşitli akımlardan başlamasına yol açan karmaşık siyasi, sosyal, ekonomik, entelektüel ve teolojik koşullar bulunmaktaydı (Khairia, 1982, s. 36).

Siyasi ya da sosyal bir bakış açısından, milliyetçiliğin kökenlerini ve temelini anlamak için üç ana paradigma vardır. İlk model, ilkel veya oldukça derin bir

geçmişe sahip olduğu bilinen milliyetçiliği doğal bir fenomen olarak görmektedir. Bu yaklaşıma göre ulus kavramı yeni olsa da ulusların her zaman var olduğuna inanmaktadır. İkinci model; etno-sembolizmdir ve milliyetçiliği dinamik ve evrimsel bir fenomen olarak tarih boyunca bağlamı üzerinden açıklamaya çalışan ve tarihsel anlamlarla dolu ulusal sembollerle öz devlet bağlarının bir sonuç olarak milliyetçiliğin gücünü incelemeye devam eden karmaşık bir perspektiftir. Üçüncü model; En baskın olanı, milliyetçiliği modern toplumun yapısal koşullarının ortaya çıkmasına ihtiyaç duyan modern bir fenomen olarak gören modernitedir (Smith, 2012).

Farklı ülkelerde siyaset bilimciler belirli oranlarda da olsa milliyetçilik kavramı üzerinde kafa yormuşlar ve bu çabalarında siyaset felsefesinden faydalanmışlardır. Milliyetçilik alanında çalışma yürüten araştırmacıların büyük bir kısmı doğrudan veya dolaylı olarak belirli bir milliyetçiliğin savunucusu olduğu için, her biri savunduğu meseleden doğal olarak etkilenmişlerdir. Bu durum konunun nesnel olarak ele alınabilmesinin önünde önemli bir engel yaratmış ve bilimsel araştırma sürecini olumsuz etkileyen daha birçok engelin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Milliyetçilik kavramını tanımlamaya çalışan çabalar arasında, ulusu Hegelci bir organizma, yani insanlık tarihinden ve doğasından kaynaklanan bir ruh veya ruhsal durum olarak gören Renan, Treitschke, Barres ve Zanguill'in üzerinde anlaştığı bir tanım dikkat çekicidir. Bu tanım, nesnel olarak reddedilen saf bir sembolizmi ifade edebilir; ancak bu sembolün çağdaş tarihsel önemi göz ardı edilemez. Her yerde milliyetçiler, ulusu doğanın üstünde bir yüce varlık ya da onun oluşturduğu birey ve kurumları aşan bir şey olarak görürler (Khairia, 1982, s. 38). Huxle ve Haddone ise millet "kökenleri hakkında ortak bir inançla inşa edilmiş ve komşularına karşı ortak düşmanlık duyguları ile inşa edilmiş bir topluluk" olarak tanımlamaktadır (Al-Messiri, 2002, s. 194). İtalyan Mancini, milliyetçiliği "yaşam ve sosyal duyguyu paylaşmanın bir sonucu ve köken birliği, gelenek ve dil birliği ile birbirine bağlı doğal bir insan topluluğu olarak tanımlamaktadır" (Al-Messiri, 2002, s. 196). Bu tanım, milliyetçiliğin temel özelliklerini ve unsurlarını belirttiği için milliyetçiliğe atfedilen en önemli ve bilinen tanımlardan biri olarak kabul edilir.

Biraz daha geriye gidilecek olursa, Avrupa'da parçalanan feodal yapılardan monarşilere geçişle beraber kimliklerin birleşmeye başladığından söz edilebilir.

Fransız Devrimi'nden sonra ulus ile devletin ayrılması manasına gelen yeni bir devlet örgütünün ortaya çıktığı görülmektedir. Bu biçimde eski feodal, emperyalist veya dini ideallerin etrafında biçimlenen siyasi yapılar kaybolmaya başlamıştır. Bu yeni yapılandırma; halkı egemenliğin kaynağı olarak belirlemiş, egemenlik haklarını ırk ve din temelinde bozmuştur (Bin Abdulrahman, 1939, s. 19). Onsekizinci yüzyılı din fikrinin gün batımı ve milliyetçiliğin doğuş tarihi olduğunu ifade etmektedir. Ondokuzuncu yüzyılda baskın siyasi eğilim olan bu değişikliklerin bir sonucu olarak, hem 100'den fazla yeni ulus-devlet yaratılmış hem de geleneksel yapılar dağılmıştır. Bu süreçte yeni "mikro milliyetçilikler" ortaya çıkmıştır (Anderson, 1995, s. 25). Bu bağlamda, bir veya iki cümleden oluşan, ulus ve milliyetçilik düşüncesine dâhil olan her şeyi kapsayan tek bir bilimsel tanımın ortaya çıkmasının imkânsız olduğu görülmektedir.

2.3. ARAP MİLLİYETÇİLİĞİ'NİN DOĞUŞU

Arap milliyetçiliğinin modern anlamını bulmak için İslamiyet öncesi dönemlere kadar gidilmesi gerekmektedir. İslam'dan önceki Araplar, başta şiir olmak üzere soylarına, aidiyetlerine ve davranışlarına dair kavramlara büyük değer veriyorlardı. İslam'ın başlangıcına gelince, Arapların İslam mesajını taşımaları, tarihlerinin en büyük olayıydı. Bu olay onları kendi aralarında kavga eden ve o dönemde Arap dünyasının kuzey kısımlarını kontrol eden imparatorluklara, yani Pers İmparatorluğu ve Roma İmparatorluğu'na biat etmek yerine bütüncül bir siyasi varlığa sahip birleşik bir ulus haline getirdi. Ancak, Emeviler döneminde izlenen ırkçılığa kadar varan bir milliyetçilik yaklaşımı Arap olmayan Müslümanları farklı bir grup olarak görme eğiliminde olmuştur. Bu politika sonucunda Arap Milliyetçiliği katı bir hal alırken "mevali" olarak adlandırılan muhalif bir kesimin de ortaya çıkmasına neden olmuştur (Günçe, 2019). Ancak Arap milliyetçiliğinin 19. yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın başında ortaya çıktığı ifade edilebilir. Arapları yüceltmenin yanı sıra onlar için kan, dil ve tarihsel bağlar temelinde birleşik bir devlet kurmaya ve onu din bağıyla pekiştirmeye çağıran fanatik bir siyasi ve entelektüel hareket olduğu görülmektedir. Bu, daha önce Avrupa'da ortaya çıkan ulus düşüncesinin de bir yansımasıdır (Azzam, 2018, s. 3). Öte yandan, 19. yüzyılda Orta Doğu'da yabancı unsurların faaliyetleri - özellikle Batılı devletler - ve Osmanlı Devleti'nin zayıflayan yönetim yapısı gibi yaşanan sosyal değişikliklerin de bunda etkili olduğu anlamı

çıkartılabilir. Nitekim bu zayıflıktan yararlanan Avrupa devletlerinin Araplar üzerinde kurduğu baskılar neticesinde Araplarla Avrupa devletleri arasında demokratik, kültürel etkileşimle beraber milliyetçilik düşüncesi de yayılmaya başlamıştır (Okutan, 2001, s. 162). Buna ek olarak, I. Dünya Savaşı sırasında yerel özerkliğin sağlanamayacağının anlaşılması ve İngiltere'nin istihbarat faaliyetleri neticesinde bazı yerel Arap liderleri bağımsızlık mücadelesine başlamıştır. Savaşlar arası dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun ortadan kalkması ile beliren Batılı kolonyal faaliyetlere karşı tarih, dil ve ırk aidiyetlerin yanı sıra dinin de biçimlendirdiği bir çeşit asabiyete topyekûn katılım olduğu net bir biçimde açıklanmaktadır (Davişa, 2004, s. 17). Bu genel değerlendirmeden sonra, ilerleyen bölümlerde 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Arap milliyetçiliğinin ateşini körüklemede büyük etkisi olan önemli faktörler açıklanacaktır.

Arap milliyetçiliğindeki ilk önemli hareket, Napolyon'un Mısır'ı işgal etmesiyle başlamıştır. İşgalin devam ettiği 1789-1801 tarihleri Arap edebiyatçılarınca Nahda ismi verilen özellikle kültürel, ilmi ve edebi alanlarda Arap kalkınma hamlesinin başlangıcı olarak görülmüştür. Napolyon Mısır'da kaldığı süre içerisinde Kahire'de Fransız çocuklarına eğitim vermek için iki okul açmış, Arapça, Fransızca ve Yunanca eserler basabilen bir matbaa inşa ettirmiş, politik faaliyetlerinin propagandasını gerçekleştirmek için Fransızca yayınlanan iki gazete çıkartılmasını sağlamıştır (Harry, 1981, s. 57). Mısırlıları tiyatroyla tanıştıran Napolyon, ülke işlerinde danışmak için El Ezher âlimlerinden seçilecek bir ulusal konsey oluşturmuş ve beraberinde getirdiği âlimlerle bir bilim akademisi kurmuştur. Bu akademinin faaliyetleri Mısırlılar üzerinde büyük bir etki yaratmış ve Mısır'ın modernleşmesinin temelini atmıştır. Bununla birlikte, Napolyon'un Mısır'da kurduğu tekstil fabrikaları ve rasathane ile diğer teknolojik tesisler de entelektüellerin ilgisini çekerek Mısır'da Avrupa medeniyeti ile doğrudan bir temas kurulabilmesine imkân sağlamıştır (Karabela, 2015, s. 178).

Napolyon 1904 yılında Mısır'dan çıkmış ve kontrolü Mehmet Ali Paşa ele almıştır. 1805'te Mehmet Ali Paşa'nın Avrupa medeniyetinden yararlanarak Mısır'ın valisi olmasıyla bu çabalar daha da artmış, kültürel ve bilimsel alanlarla birlikte, siyasi, ekonomik ve askeri gelişmelerde ilerlemeler görülmüştür. İlk olarak 1813 yılında Batılı devletlere öğrenciler gönderilmiş ve bu öğrencilerin sayısı sonraki yıllarda

giderek artmıştır. Mehmet Ali Paşa'nın eğitime verdiği önem sayesinde Mısır'da farklı vilayetlerde yeni okullar açılmış ve buralarda Avrupalı yöntemlerle eğitim verilmiştir. 1816'da mühendislik ve sağlık gibi çeşitli alanlarda açılan okullar buna örnek olarak verilebilir. Bu gelişmelerin yanı sıra 1820 tarihinde ilk matbaa kurulmuş ve farklı diller örneğin, Fransızca, Türkçe ve Arapça klasik eserlerle beraber yeni açılan medreselerin sistemine uygun kitaplar yazılmıştır (El Majd, 1981, s. 6). Ayrıca 1828 yılında Mısır'ın ilk resmî gazetesi *Vekâyi-i Mısriyye* de Türkçe ve Arapça olarak yayımlandı. Mehmet Ali Paşa'nın üstlendiği çalışmalardan biri, 1841'de açılan ve Rifa'a Et-Tahtavi'nin yönetimine bırakılan bir tercüme merkezinin inşa edilmesidir. Avrupa dillerinde yazılmış birçok eser, çeviri merkezinde çevirmenler tarafından Arapçaya çevrilmiştir (Yusuf, 2000, s. 26).

Batı dillerinde yazılan edebi ve bilimsel eserlerin Arapçaya çevrilmesi ve gazetecilik faaliyetlerinin artması, modern Arap milliyetçiliği fikrinin ortaya çıkmasında ve gelişmesindeki önemli etkenlerdi. Ayrıca karmaşık veya bazen anlaşılmaz ifadeler ya da kelimelerin yerini net ve anlaşılır ifadeler almıştır. Gazete ve matbaa kurulması, Batılı devletlere gönderilen öğrencilerin dönüp eğitim ve çeviri faaliyetlerine destek vermesiyle Arap kültürü ve dili alanında meydana gelen canlanma başta Suriye ve Lübnan olmak üzere başka Arap devletlerinde de etkisini göstermiştir (Özcan, 2011).

Mehmet Ali Paşa, Osmanlı yönetiminden bağımsız bir Arap İmparatorluğuna imreniyordu ve bu düşüncesini başta Fransızlar olmak üzere Batılı devletlerin etkisi daha da beslemiştir. Bu yüzden oğlu İbrahim Paşa'yı gönderip tüm Levant'ı işgal etmiş ve İbrahim'in egemenliği (yedi yıl, 1833-1840) süresince Levant'ta kalmıştır. Dolayısıyla Avrupalı misyoner grupların ve tüccarların Suriye'ye girişi kolaylaşmış; ticaret ve diğer alanlarda birçok kazanç elde edilmiştir (Davişa, 2004, s. 21). Bununla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik, askeri ve siyasi alanlarda sürekli gerilemesi, 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Batılı devletlerinin Osmanlı üzerindeki etkisini artırmaktaydı. Bunun sonucunda 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı'yla İmparatorluğu'nun Müslim ile gayrimüslim halkları arasında sağlanan dinsel eşitlik, gayrimüslimlerin ekonomik ve diğer alanlarda özgürlüklerinin yeniden düzenlenmesi ve azınlıklar arasındaki ticari faaliyetlerin artması eğitimli bir orta sınıfın oluşmasına yol açmıştır (Karpat, 2001, s. 146). İbrahim Paşa'nın Suriye valisi olmasından sonra eğitim faaliyetlerine hız veren Avrupalı misyonerler, özellikle

bölgedeki medreselere odaklanmıştır. Bunun neticesinde, müteakip yıllarda Suriye'de Amerikalı misyonerlerce yaklaşık 150 okul kurulmuştur. İlk olarak 1866 yılında kurulan bu okullar arasında, sonraki yıllarda Beyrut Amerikan Üniversitesi olarak yeniden adlandırılan Suriye Protestan Koleji de vardır (Lewis, 2009, s. 230).

Hristiyan Arap vatandaşlarına uyguladığı eğitim açısından Suriye Protestan Üniversitesinin önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Çünkü burada uygulanan eğitim programında, Fransızca, İngilizce, Arapça, Türkçe ve Latince gibi farklı dillerin yanında İslamiyet öncesi Arap tarihi gibi dersler de yer almıştır. Müslümanların nadiren çocuklarını gönderdikleri bu okullar, Arap milliyetçilik bilincinin ve duygusunun yeşerdiği yerler olmuştur.

Arap milliyetçiliği düşüncesinin önderleri diyebileceğimiz bu eğitim kurumlarından önemli figürlerin yetiştiği unutulmamalıdır. Bunlardan birisi *Nazif El Yazıcı'*dır. Özellikle El Yazıcı yazdığı kitaplar, araştırmalar ve diğer eserlerle ün kazanmıştır. Etrafında toplanan gençlere Arap milli duygusunu aşılayabileceği etkin bir çevre oluşturdu. El Yazıcı birçok gence dil itibariyle İslam'dan önce de güçlü bir Arap geçmişi olduğu farkındalığını (şuurunu) vermeye uğraşmıştır (Karpat, 2001, s. 149). Lübnanlı Hristiyanlara vatanseverlik duygusu aşılamaya çalışan ikinci kişi *Butrus El Bustani* (1819-1883)'dir. Butrus el-Bustani, Arapçanın hâkimiyetini genişletmeye çalışmıştır. Özellikle Beyrut'un Amerikan ve İngiliz konsolosluklarıyla yakın bir ilişki içinde olan El Bustani, Beyrut Amerikan Üniversitesinde dersler vermiş ve 1863 yılında "*El medresetü'l Vataniyye*" isimli bir yüksekokul kurmuştur. Bu okulda farklı dillerde eğitim yapılmaktaydı. Arap diline duyulan sevgiyi güçlendirmek amacıyla çalışan Butrus El Bustani "*Muhîtu'l-Muhît*" isimli ilk Arapçadan Arapçaya sözlüğü ve "*Dairetü'l Maarif*" isimli ansiklopediyi yayınlamıştır (Lewis, 2009, s. 236).

Butrus el Bustani, siyasi faaliyetlerinin bir devamı olarak Lübnan'da ilk siyasi gazeteyi de yayınlanmıştır. Düzenli bir yayın aralığına sahip olmayan bu gazetenin ismi "*Nefir Suriye*" (Suriye Topluluğu)'dir. Butrus el Bustani bu gazetede tıpkı Jön-Türkler'de olduğu gibi vatanseverlik konusu ile ilgili hususlar tartışılıyordu. Bustani, Osmanlı İmparatorluğu dâhilinde yarı bağımsız bir Suriye devleti kurmayı düşünmekteydi. Arap etnik düşüncesini siyasi bir temelde gündeme getiren ilk isim Butrus el Bustani olmuştur (Abdullah, 1989, s. 147).

Lübnan'da milliyetçilik konusunun yayılmasında ve gelişmesinde etkili olan faktörlerden birisi de düşünce ve ilim kurumlarıdır. Bu anlamda Lübnan'daki Amerikan misyoner örgütünün üyesi olan Cornelius Van Dyck ve Eli Smith gibi şahıslar önemli isimler olarak ifade edilebilir. Bir süre sonra derneğin üye sayısı yaklaşık 50'yi bulmuştur. Butrus el Bustani de derneğin sekreterliğini yürütmüştür. Derneğin amacı Araplar arasında öğrenmeyi ve aydınlanmayı teşvik etmekti. Dolaylı olarak, bu dernek Arap uyanışının esaslarının belirlenmesinde etkili olmuştur. Bu kurumların ikincisi 1850 yılında Cizvitlerce kurulmuştur (İnayet, 1991, s. 33). Bu derneğin ismi ise "Şarkiyat" Derneği'dir. Fakat bu kurum kısa bir süre sonra faaliyetlerini sonlandırmıştır.

Bu derneklerin üçüncüsü fakat en etkilisi ve kapsamlısı olan *El Cemiyyetü'l İlmiyye El Suriye* 1857 yılında Suriye'de kurulmuştur. *El cemiyyetü'l ilmiyye El Suriye* Müslümanlar ve Dürziler arasında ayrım yapmayan bir dernekti. Üyeleri içine Dürzi Hüseyin Baihum ve Emir Mehmet Arslan gibi kimseler de vardı. Sonraki yıllarda üye sayısı daha da artmış ve bu kurum Arap milli şuurunun gelişmesinde ve yayılmasında diğer tüm derneklerden daha etkin bir rol oynamıştır. Nazif Yazıcı'nın kardeşi İbrahim Yazıcı da dernekte aktif rol alan kişilerin başında geliyordu. Cemiyetin amacı sadece Arap milli şuurunun geliştirilmesi olarak ifade edilebilir (Kürkçüoğlu, 1982, s. 52).

Beyrut, Osmanlı Devleti'nin egemenliğine karşı gelişmeye başlayan Arap milli şuurunun en önemli merkezlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Arap coğrafyasının ilk gazeteleri Beyrut'ta neşredilmiştir. Beyrut'un ilk gazetesi "*Hadikatü'l Ahbar Gazetesi*"dir ve Halil Huri tarafından 1858 tarihinde yayımlanmıştır. Bununla birlikte hemen hemen tüm derneklerin de Lübnan'da kurulduğu görülmektedir. Bu yüzden Lübnan'ın Arap milli şuuru ve bağımsızlık hareketinin ilk önemli vilayeti olduğu ifade edilebilir (Dahir, 1982, s. 13).

II. Abdülhamid'in bu dönemdeki en büyük endişelerinden birisi bağımsız bir Arap hilafetinin kurulmasıydı. Bu nedenle Arapları daha yüksek idari ve askeri pozisyonlara getirmek suretiyle ve izlediği İslamcı politikayla Arapları kazanmaya çalışmıştır. II. Abdülhamid döneminde, Araplar arasında milliyetçilik duygusu yönetimin kontrolü sayesinde oldukça yavaş bir gelişim sergilemiştir. 1876 yılında I. Meşrutiyetin ilanı sonrası Araplarla ilişkilerin gelişmesini ve iyileşmesini etkileyen

iki gelişme yaşanmıştır. Birincisi, Hicaz Demiryolu resmi olarak faaliyete geçmiştir. İkincisi ise, Şerif Hüseyin İbn Ali Mekke Emiri olarak atanmıştır. Gerçekte, 1877 ve 1878 parlamentosunda Arap temsilcileri birleştiren ve onların yapı içerisinde gruplaşmasını sağlayabilecek net bir ortak çıkar yoktu. Arap milletvekilleri kendilerini Osmanlı halkının temsilcileri olarak görüyorlardı ve seçildikleri bölgeyle ilgili konularla ilgilenmekteydiler (Kayalı, 1998, s. 31).

Öte yandan, Arap Müslüman düşünürler ayrılmak ve bağımsız bir devlet kurmak yerine Osmanlı İmparatorluğunu siyasi ve dini olarak güçlendirecek reformların gerçekleştirilmesini amaçlıyorlardı. Bu entelektüellerin en önde gelenleri arasında, *Abdurrahman El- Kevakibi, Şeyh Muhammed Abduh, Muhammed Raşid Riza* ve Arap olmadığı halde söz konusu tartışmada aktif bir rol oynayan *Cemaleddin El-Afgani* bulunmaktadır. *Cemaleddin El- Afgani*, Müslümanların ciddi bir biçimde eğitilerek ve İslam'ı zamanın gereklerine uyarlayarak özgür ve gelişmiş bir ülke haline gelinmesi gerektiğini söylemiştir (Zeine, 1981, s. 58). Bu hedefle İslam devletlerini yabancı hâkimiyetinden kurtarmak ve İslam'ın altın yıllarında olduğu gibi dünya çapında kabul görmüş bir halifenin egemenliği altında birleştirmek istiyordu.

II. Abdülhamid'in idaresinde yönetimi eleştiren ve halifelik makamı için alternatif önerilerde bulunanlardan birisi ise *Abdurrahman El-Kavakibi* olmuştur. Muhalif konuşmaları nedeniyle tutuklanan *Abdurrahman El- Kavakibi,* 1898 tarihinde serbest bırakıldıktan sonra Mısır'a gitmiştir. Abdurrahman El- Kavakibi, İslam'ın doğuş yeri olması nedeniyle Arap kökeninin üstün olduğunu savunuyor ve Hilafetin Kureyş soyundan bir kişiye verilmesi gerektiğini ileri sürüyordu (Zeine, 1981, s. 58). Benzer düşüncelere sahip başka bir önemli isim olan *Şeyh Muhammed Abduh*'a göre İslam'ın hastalığının tek tedavisi Avrupa kültürünü ve medeniyetini reddetmek ve saf İslam'ı kucaklamaktı.

Hristiyan Araplardan ve Arap milli şuurunun gelişmesi ve savunulmasında aktif rol oynayanlar arasından önemli bir örnek de *Necip Azuri* idi. Azuri, 1904 tarihinde Paris'te bir Cemiyet kurmuştur. Bu cemiyetin hedefi Irak ve Suriye'nin Osmanlı hâkimiyetinden kurtarılması ve bu hedef bağlamında Suriye ve Irak halkları ile diğer Arapları ayaklanmaya teşvik etmekti. Buna ek olarak, *Necip Azuri* 1907 yılında *L'independence Arabe* isimli bir dergi yayımlanmıştır (Hourani, 1984). Fakat 1908

tarihinde II. Meşruiyet ilan edildiğinde yayını durdurulmuştur. Necip Azuri, yayınlarında Arapların geri kalmışlığının sebebinin Osmanlılar olduğunu söylemiştir. Osmanlı egemenliği olmasaydı Araplar dünyanın medeni toplumları arasında yerlerini alırlardı. Araplar her bakımdan Türklerden daha iyiydi. Necip Azuri'ye göre, Osmanlı İmparatorluğunda önemli reformlar yapılır ve Araplara daha iyi koşullar sağlanırsa İmparatorluğa sadık kalacaklardı. Fakat Abdülhamid'in ıslahat yapma gibi bir niyeti olmadığı gibi Jön Türklerin de iktidara gelme şansları yoktu. Bu nedenle Azuri tarafından bağımsızlık Araplar için tek şans olarak görülmekteydi.

Doğal olarak Arap milliyetçiliği düşüncesinin ortaya çıkmasında Jön Türkler ve düşüncelerinin de tesiri olmuştur. Özellikle Türk dilindeki yeni kelimler, eserler ve Osmanlı İmparatorluğu tarihinden farklı yeni bir tarih yazma çabaları, Arap ayrılıkçı faaliyetlerinin ortaya çıkmasında Arap düşünürlere güzel bir örnek olmuştur. Ayrıca, Jön Türkler 1870'te *Basiret* adlı bir gazete yayımlamışlar ve bu gazetenin Araplar için de büyük tesiri olmuştur (Hourani, 1984).

II. Abdülhamid'in 1909 yılında tahttan çekilmesinin ardından Arap milliyetçi akımları daha hızlı ve etkili bir yol izlemeye başlamıştır. 1908 ile 1918 arasında Araplar, Osmanlı İmparatorluğundan devamlı olarak reform talep etmişlerdir. İstedikleri reformların esas amacı, Osmanlı devletinin sınırları içindeki vilayetlerine özerklik verilmesiydi. Ancak İttihatçıların bu talebe olumlu yanıt vermemesi Arapların bağımsızlık arzusunu uyandırmaktan başka bir işe yaramamıştır (Harari, 1962, s. 106). Araplar ve İttihatçılar arasında fikir ayrılığının olmadığı süreçte, 2 Eylül 1908 tarihinde İstanbul'da *Osmanlı Arap Kardeşliği* isimli bir dernek kurulmuştur. Cemiyet Refik El-Azm, Muhammed Reşid Rıza ve diğer Arap milliyetçisi önderler tarafından kurulmuştur. Bu derneğin öncelikli hedefi, mevcut anayasayı korumak, bütün Osmanlı İmparatorluğu halklarının Sultana sadakatini sağlamak, Arap vilayetlerindeki refah düzeyini diğerleri ile aynı düzeye çıkarmak, Arap dilinin öğretimini yaygınlaştırmak ve Arap geleneklerinin yayılmasını ve korunmasını sağlamaktır (George, 1939, s. 102).

Anayasal monarşinin ilanından sonra, Parlamentonun teşkil sürecindeki seçimlerde Araplar ve Osmanlılar arasında ilk şok yaşandı. Araplar, seçim koşullarını Osmanlı yöneticilerinin kendi lehlerine ayarladığını iddia ettiler. Zira 1908 yılında Parlamento'da gerçekleştirilen seçimler neticesinde Araplar 288 sandalyenin 60'ını

almıştır (Ahmad, 1986, s. 255). Ayrıca Arapların, anayasal sistemin faydalarını bekledikleri kadar hızlı görememeleri, İttihatçılar ile Araplar arasında düşmanca duyguların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunun yanında İttihatçılar Türkçeyi ülkede resmi dil yaptılar, yani Türk dili, kamusal yaşamın her alanında kullanılan bir dil haline getirildi. Türk dilini kullanma zorunluluğu İttihatçılar ile Araplar arasında hassas bir husus olarak ortaya çıksa da Araplar esasta Osmanlı devletinin genel eğilimleriyle uyumlu bir politika izlemeyi sürdürdüler (Kayalı, 1998, s. 88).

İttihatçıların bu genel yaklaşımları ve olumsuz tavırları sonucunda Arap liderler milliyetçilik adına bazı faaliyetlerde bulunmuşlar ve bu çalışmaları yürütmek üzere dört cemiyet kurmuşlardır. *Al-Muntada al-Adabi* (Arap Edebiyatçılar Kulübü) 1909'da İstanbul'da kurulmuş ve açık olarak faaliyet gösteren ilk cemiyet olmuştur. Cemiyetin temel hedefi, İstanbul'da ikamet eden ya da buraya gelen Araplar için bir buluşma merkezi oluşturmaktı. Cemiyet, Arap ulusal hareketine yeni bir boyut eklemek yerine yayılmasını sağlamıştır. Hatta Suriye ve Irak'ta birkaç şube de açılmıştır (George, 1939, s. 108).

Faaliyetlerini açıkça gerçekleştiren ikinci cemiyet ise, 1912 yılında Kahire'de kurulan *Hizb El-Lamerkeziye El-İdari El-Osmani* (Osmanlı İdaresi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti). Bu cemiyetin ana hedefi, devletin adem-i merkeziyetçi bir yönetime ihtiyacı olduğunu İmparatorluğun hükümdarına bildirmek ve bu konuda Arapların desteğini almaktı. Cemiyetin üyeleri kısa sürede iyi organize oldular ve cemiyet Arap milliyetçi duygularının en etkili organı haline geldi. İlk gizli dernek, hedefi Osmanlı İmparatorluğu'nu Macaristan ve Avusturya'da olduğu gibi ikili bir monarşiye dönüştürmek olan *El Kahtaniye* Cemiyeti'dir. Derneğin zaman içerisinde deşifre olması üzerine sadece Osmanlı ordusundaki Arap subayların üye olabileceği bir cemiyet kuruldu. Bu cemiyetin amacı da önceki ile aynıydı (Kohn, 1928, s. 216). Faaliyetlerini gizli olarak gösteren bir diğer cemiyet ise, 1912'de Paris'te kurulan *Cem'iyet el-'Arabiye el-Fetat* (Genç Araplar Cemiyeti)'dir. Bu Cemiyetin esas hedefi, Arap bölgelerine bağımsızlıklarını vermek ve onları Osmanlıların ya da diğer yabancı güçlerin kontrolünden kurtarmaktı. Cemiyet, 1913 yılında Lübnan'a, sonraki yıllarda da Şam'a taşındı. Derneğin, Osmanlı devleti hâkimiyetindeki alanlarda yürütülen faaliyetleri son derece gizli tutulmuştur (Ahmad, 1986, s. 260).

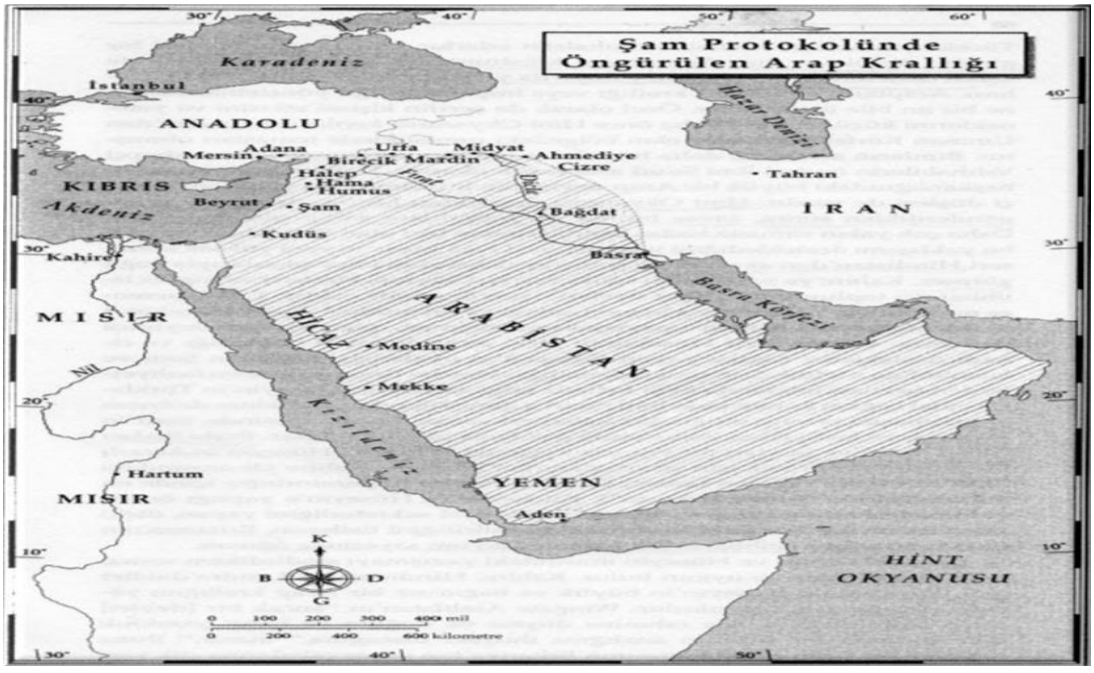
21 Haziran 1913 tarihinde Paris'te egemenliğin Arap bölgelerine aktarılması hedefiyle Birinci Arap Kongresi gerçekleştirmiştir. Arap entelektüelleri İttihat ve Terakki politikaları aleyhine Arapça konuşan bütün Arap halklarını birleşmeye çağırmıştır. Konferansa katılan 24 temsilciden 2'si ya da 3'ü Irak'tan, diğerleri ise Suriye bölgesinden katılmıştır. Katılımcıların yarısı Hristiyan ve diğer yarısı Müslümandı. Bu konferansta, ayrılıkçı bir konum yerine, birlikte yaşamanın formüllerini bir kez daha arayan uzlaşmacı bir tutum sergilenmiştir (Kürkçüoğlu, 1982, s. 37). Çarpıcı talepler arasında Arap bölgelerinin özerkliği, Arapların merkezi hükümete dâhil edilmesi ile Arapçanın Osmanlı İmparatorluğu'nun resmi dili olarak Türk dili ile beraber tanınması vardı. Bu koşullar altında, Osmanlı İmparatorluğu Arap liderleriyle görüşmek için konferansa bir delegasyon göndermiş; fakat Arap taleplerine yalnızca sınırlı tavizler verilmiştir (Hourani, 1984, s. 283). Bununla birlikte, konferans üyeleri ile Osmanlı Devleti'nin delegasyonu arasında kabul edilen Arap valiliklerinde resmi dil olarak Arapçanın kullanılması, askerlik hizmeti ve Arapçanın ilk ve orta öğretimde öğretim dili olması Araplar için bir kazanç olmuştur. Daha sonra bu toplantıda alınan kararlar ve Osmanlı İmparatorluğu'nda yapmak istedikleri reformları Paris'in Osmanlı Büyükelçisine sundular. Ancak, Osmanlı yönetimini üstlenenler, bu tür reformları gerçekleştirmek yerine kaybedilen toprakları (Balkan toprakları) nasıl geri kazanabileceklerini düşünmekle meşguldüler. Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'na giriş biçimi bunun en açık kanıtıdır (Kürkçüoğlu, 1982, s. 40).

İslamcılık, 1914'te Arap vilayetlerinde hala hâkim olan bir görüştü ve pek çok Müslüman Arap, Osmanlı İmparatorluğu'nun devamından yanaydı. Ancak İngilizler, 1916'da Hicaz'da bir ayaklanma düzenleyerek bağımsızlık ve her tür malzeme için yardım etme sözü vermiş ve Hicaz Araplarının savaş süresince Suriye'yi işgal etmesine yardımcı olmuştur (Lewis, 1968, s. 174). Osmanlı Devleti Almanya safında savaşa girdiğinde İngiltere, İmparatorluğun Asya topraklarının savaşın seyri açısından çok önemli stratejik öneme sahip olduğu görüşündedir. Britanya, savaşta Türkleri yenmek üzere Osmanlı İmparatorluğu vatandaşı olarak görülmeyen Araplara yönelmiştir. Bu arada Arapların büyük çoğunluğu Halife Sultan'ı sadakatle desteklese de birkaç Arap lider, yenilgiye uğramış Osmanlı İmparatorluğu'ndan vazgeçmeyi ve gerekirse bağımsızlık için dış yardım almayı makul gördüler.

Devamında meydana gelen gelişmeler, Fransa ve İngiltere'nin böyle bir anı beklediğini göstermektedir. Zira İngilizler ile Fransızlar, Arap liderlerin ve başta Mekke Şerifi Hüseyin olmak üzere bağımsızlık isteyen bazı Arapların şikâyetlerinin farkındaydılar ve bu şikâyetlerden yararlanmak üzere uygun bir fırsat bekliyorlardı (Zeine,1981, s. 99-100).

Birinci Dünya Savaşı'nın arifesinde Osmanlı Devleti Parlamentosu'nda mebus olan Mekke Şerifi Hüseyin İbn Ali, oğlu Abdullah'ı Şubat 1914 yılında Kahire'deki İngiliz komiseri Lord Kitchener'e göndermiş ve İngilizlerin kendisini, Osmanlı İmparatorluğu ile gireceği her türlü çatışmada destekleyip desteklemeyeceklerini sormuştur. Sonraki günlerde Lord Kitchener, Mekke Emiri Şerif Hüseyin'e gönderdiği mektupta, Arap bölgelerine herhangi bir müdahale olmayacağını ve dış hücumlara karşı her türlü yardımı sağlayacağını ifade etti (Yerasimos, 1994, s. 134-135). Şam'da ikamet eden Araplarda ise Şerif Hüseyin diğer oğlu Faysal'ı Arap entelektüelleriyle görüşmek için Suriye'ye göndermiştir. Suriye'ye 26 Mayıs 1915 yılında ulaşan Şerif Faysal, Şam'da *Cemiyeyet el-Arabiyye el- Suriyye, Cemiyyet el-Arabiyye el-Fatat* ile diğer Arap dernekleri gibi dernek üyeleri ile gerçekleştirdiği görüşmelerin neticesinde "Şam Protokolü" olarak belirlenen belgeyi imzalamıştır (Storrs, 1939, s. 129-155). Arabistan Krallığı'nın planlanan sınırları Şekil 2.1'de gösterildiği gibi, ilgili protokole göre tanımlanmıştır.

Şekil 2.1: 1915 Tarihli Şam Protokolünde Arap Krallığı

Kaynak: (Schneer, 2012, s.79)

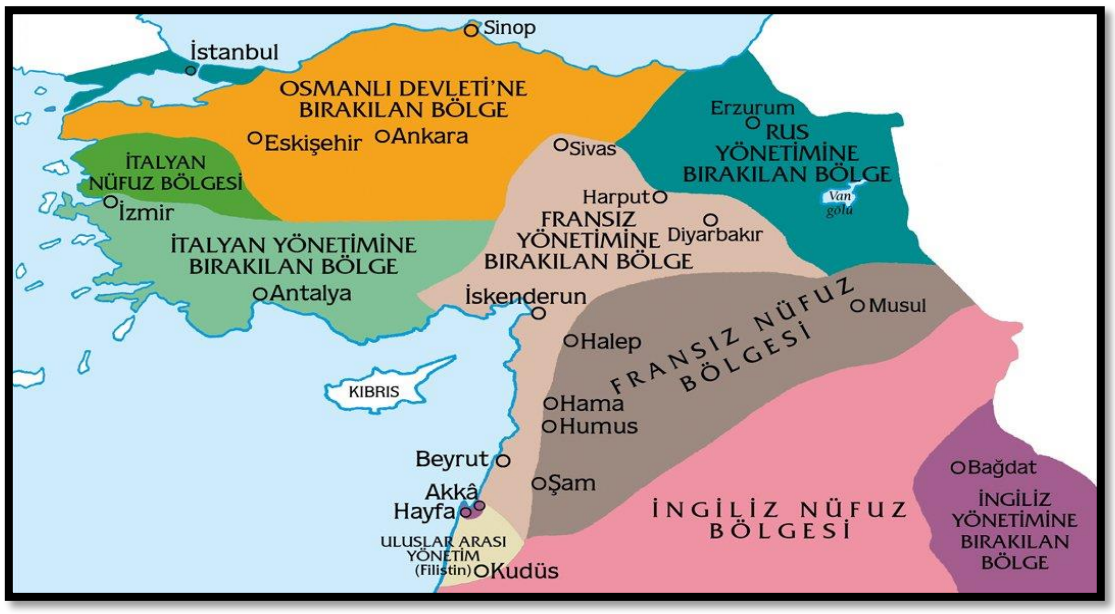
I. Dünya Savaşı esnasındaki Arap devrimi ve ona tesir eden etkenler hususunda Cemal Paşa'nın Suriye vilayetindeki idaresi konusu hep tartışılmıştır. Cemal Paşa, Aralık 1914 tarihinde Dördüncü Ordu Komutanlığına ve Suriye Vilayeti Valiliğine atanmıştır. Cemal Paşa, Şam'a geldikten sonra bu savaşın İslam'ı ve en büyük İslam ülkesi olan Osmanlı İmparatorluğunu savunmak üzere bir cihat olduğunu doğrulamış ve Arapları alçakgönüllülük ve hoşgörü ile kazanmaya çalışmıştır (Zeine, 1981, s. 101-102). Cemal Paşa'nın Şubat 1915 yılında Süveyş Kanalı harekâtı başarısız olduktan sonra, Suriye Vilayetine dönünce, Arap liderlerini topraklarını diğer ülkelere satmakla suçladı ve onlar aleyhine çok katı bir siyaset izlemeye başladı. Hatta isyanı önlemek umuduyla bazı Arap liderleri idam etmiştir (Gogoi, 1994, s. 100).

Birinci Dünya Savaşı boyunca Mekke Emiri Şerif Hüseyin ve Sir MacMahon'un yazışması sonucunda Araplar, Şerif Hüseyin önderliğinde ve İngiltere'nin askeri ve mali yardımları sayesinde 10 Haziran 1916 yılında Mekke'de ayaklandılar. Şerif Hüseyin ayaklanması, özellikle bunu desteklemeyen Mısırlı düşünürler arasında endişe ve kafa karışıklığına neden olmuştur. Bunun İngilizlerin Osmanlıları itibarsızlaştırmak üzere sunduğu bir aldatmaca olduğunu iddia etmişlerdir (Storrs, 1939, s. 177). Buna ek olarak, bütün Arap liderlerin bağımsızlık konusunda Şerif Hüseyin'in kendilerini yönetmesini istemedikleri de belirtilmelidir. Böylece isyan süresince farklı görüşlere sahip üç grup ortaya çıktı; Birinci grup Suriyelilerin temsilcileriydi ve asıl amaçları Fransızların Suriye'ye girmesine izin vermemekti. İkinci grup ise, Irak grubuydu ve bağımsız bir Arap devleti kurarak İngilizlerin yönetiminden kurtulmak istiyorlardı. Son grupta ise, Şerif Hüseyin grubuydu ve İngilizler bu grupla gerek dünyevi gerekse manevi otoriteyi içerecek bir Arap krallığının kurulmasını tartışıyorlardı (Zeine, 1981, s. 105-106).

1 Şubat 1916'da Şerif Hüseyin liderliğinde büyük Arap isyanı başlamış ve bunun neticesinde Osmanlı Devleti'nin Arap Yarımadası'ndaki egemenliği ortadan kaldırmıştır. Osmanlı devletinin Araplar üzerindeki egemenliği ortadan kalkınca, Araplara özellikle Şerif Hüseyin başta olmak üzere verilen bağımsızlık sözlerine rağmen Fransa ile İngiltere arasında 16 Mayıs 2016 yılında Sykes-Picot Anlaşması düzenlenmiş ve bu anlaşmaya göre, Şekil 2.2'de gösterildiği gibi, Akka'dan kuzeye

Suriye'nin Beyrut dâhil tüm kıyı vilayetleri, Mersin ve Adana Fransa'ya bağlanmıştır. Basra, Bağdat ve Dicle ile Fırat alanı da İngiltere'ye bırakılmıştır. Kalan topraklarda bir Arap devletleri federasyonu kurulması öngörülmüştür. Bunun neticesinde kurulacak Arap devleti sınırları içinde güney kısmı İngiliz nüfuz bölgesi olarak, Akka'dan itibaren Kerkük'e kadar uzanan kuzey kısmı Fransız nüfuz bölgesi olarak ayrılmıştır.

Şekil 2.2: 16 Mayıs 1916 Tarihli Sykes-Picot Antlaşması Haritası

Kaynak: (Küçük, 2010)

Britanya bu antlaşma ile Şerif Hüseyin'e Arap Federasyonu Devleti için söz verdiği toprakları Fransa'ya bıraktı. Bu antlaşma Şerif Hüseyin ve diğer Arap başkanlar üzerinde daha da şiddetli bir şoka neden olmuştur. Zira İngiltere'ye ve müttefik Fransa'ya çok güveniyorlardı ve bağımsızlıklarına kavuşacaklarına inanıyorlardı. Bu nedenle Araplar her iki gelişmeyi de ihanet olarak gördüler (Harari, 1962, s. 108). Bu nedenle Şerif Hüseyin ile diğer Arap liderler aralarında farklılıklar oluştu ve Şerif Hüseyin Mekke'den ayrılmak zorunda kalmıştır. Şerif Hüseyin Mekke'den ayrılınca, kısa bir süre sonra Kral Faysal'ın önderliğinde ilk Arap Krallığı kurulmuştur. Ancak bu durumdan daha vahim bir hadise daha vardır. 1 Kasım 1917 yılı başında İngiltere, Dışişleri Bakanı Lord Balfour aracılığıyla, Filistin topraklarında bir Yahudi yurdu kurulmasını istediğini açıklamıştır. İsrail Devleti, 14 Mayıs 1948 yılında bu Deklarasyon doğrultusunda Filistin topraklarında kurulmuştur (Abu Ziyad, 2013, s. 321).

2.4. DİĞER HAREKETLERİN ARAP BİRLİĞİNE ETKİSİ

Önceki kısımlarda, Arap milliyetçiliğinin Arap Birliği üzerindeki etkisi ortaya konulmuştur. Bu başlık altında Arap Birliği'ni etkileyen tek hareketin Arap Milliyetçiliği olmadığından yola çıkarak, etkilediği değerlendirilen diğer hareket ve akımlara değinilecektir. Müslüman Kardeşler, Vehhabi Hareketi ve Arap Sosyalist Baas Partisi Arap Birliği'ne üye devletlerarasında etkili olmuştur. Bu hareketlerin ideolojik temelleri ve Arap Birliği üzerindeki etkilerinin ortaya konulması tezin amacı açısından fayda bulunabileceği söylenebilir.

2.4.1. Vehhabi Hareketi

Vehhabi hareketinin ortaya çıkmasından sonra durumun nasıl olduğunu anlamak için, hareketin ortaya çıkmasından önce Necd ve Hicaz'ın koşullarının ne olduğunun ortaya konulması gerekmektedir. Necd, Hicaz ve diğer Müslüman devletleri özellikle Arap yarımadası, sosyal, siyasi ve dini koşullarını istikrarsızlaştıran çeşitli çatışmaların gölgesinde yaşamaktaydı. Farklılıklara dayalı ideolojik çatışmalar, bölgedeki gerileme ve bozulmanın başlıca nedenlerinden biriydi. Vehhabilik anlayışına göre bu yüzden 18. yüzyılda Müslümanlar şirk, cehalet ve çeşitli sapkınlıklar ile hurafeler içinde yaşamışlardı. Bu durum, Şeyh Muhammed İbn Abdu el-Vehhab tarafından tektanrıcılığa ve rafine İslam'a dönüş çağrısında bulunan reformist bir çağrı ortaya çıkana kadar devam etmiştir (Abdülkadir, 2015, s. 21).

Vehhabilik, Arap Yarımadası'nın kuzeydoğusundaki Necid bölgesinde 18. yüzyılda ortaya çıkan dini ve siyasi bir hareket olup, yorumdan uzaklaşarak ve doğru ataların yaklaşımına dönerken Kuranı Kerim ve Sünnetin görünen anlamına bağlı kalarak ilk İslam devleti modelini restore etmeye çalışan Selefi bir dini harekettir. Harekete önderlik eden Şeyh Muhammed ibn Abdul Vehhab'a atıfta bulunularak "Vehhabilik" olarak adlandırılmıştır (Kamel, 1993, s. 8). Vehhabi hareketinin tanımları bir bilim insanından diğerine farklılık göstermektedir. Bu nedenle her biri onu kendi inancına ve ait olduğu öğretiye göre tanımlamaktadır. Onu tevhid inancını canlandırmak ve Arap Yarımadası'na hâkim olan çok tanrıcılıkla savaşmak isteyen bir reformu ve yenilik hareketi olarak görenler bulunmaktadır. Ancak bunun tersini düşünenler de vardır. Yani İslam Dini'nin özünden sapmış, insanları ayrıştıran ve egemenlik kurmak isteyen olumsuz bir hareket olduğu da değerlendirilmekte ve bu haliyle

olumsuz amaçlara sahip farklı örgüt ve yapılanmalara kaynaklık etmektedir. Bu yüzden Vehhabi hareketinin farklı bazı tanımlarının bu noktada verilmesi gerekmektedir.

Bu hareketin İslam'ın özüne dönüş çağrısı olarak gören reformist bakış açısına sahip olanlar arasında Ahmed Âmin de vardır. Amin'e göre, Vehhabilik, Müslümanların inançlarını çok tanrıcılıktan, sapkınlıklardan, yanlış inançlardan arındırmak ve İslam ülkelerinde yaygınlaşan çarpıtılmış gelenek ve uygulamalarından kurtulmak için 18. yüzyılda Arap Yarımadası'nda Muhammed ibn Abdul Vehhab'ın ellerinde kurulan İslami bir harekettir. Vehhabilik, kabirlere, evliyalara ve sapkınlık olarak niteledikleri bu tarz varlıklar için dua etmeyi şirk olarak nitelendirmekte ve İslam'ın tevhid inancına aykırı görmektedir. Ayrıca Vehhabi hareketi, Sünni cemaat arasında yer bulmuş ve takipçileri tarafından erdemli seleflerin Kuran ve Sünneti takip etme yöntemi olan saf İslam'a dönüş çağrısı olarak tanımlanmıştır (Amin, 1991, s. 11). Vehhabiliği Müslümanları sabote etmeyi, bölmeyi ve bozmayı amaçlayan bir hareket olarak görenler arasında Saleh el-Vardani'nin bu konudaki tavrı ise şöyledir; Vehhabi hareketinin hem açık hem de gizli kökenleri bulunmaktadır. Birincisi, İslam'ın tevhit inancı gerçek anlamda, çok tanrıcılığa ve putlara karşı mücadeledir. Ancak Vehhabi hareketinin sergilediği yaklaşımın bu ilke ile hiçbir ilgisi yoktur. İkincisi ise bu hareket Müslümanları parçalamak ve aralarındaki isyan ve savaşları kışkırtarak Batılı sömürgecinin amaç ve çıkarlarına hizmet etmektedir (El-Vardani, 2014, s. 20).

Vehhabi hareketinin kökenleri İbn Hanbel ve Şeyh el-İslam İbn Teymiyye gibi önceki Selefi çağrılarına dayanmaktadır. Doğru dine inanmaya ve salih ataların yaklaşımına dayalı bir harekettir (El-Şevaşi, 1994, s. 121). Aynı zamanda İslam ve tevhid anlayışında Selefi davayla örtüşmektedir. Vehhabi hareketi, Selefi hareketlerin ilk ortaya çıkışı olarak düşünülebilir. Büyük ölçüde İbn Hanbel'in çağrısı, Kuran ve Sünnet ile İbn Teymiyye'nin çağrısının dayandığı temellere dayanmaktaydı. Çünkü İslam öğretilerinin salih ataları kavramları Kuran ve Sünnet'ten ve ardından İmam Ahmed İbn Hanbel ile İbn Teymiyye'nin yaklaşımından türetilmiştir (Delcambre, 2010). Bu bağlamda İbn Teymiyye'nin Şeyh Muhammed bin Abdul Vehhab'ın öğretisinin temellerini ve ilkelerini dayandırdığı kaynak olduğu açıktır. Çünkü İbn Teymiyye ve Ahmet bin Hanbel tüm kitaplarında

ve mektuplarında alıntılamış olup, İslam dininin asli kaynakları olarak görmektedir (Abdullah, 2000, s. 88). Muhammed bin Abdul Vehhab, dini ve hadisleri öğrendikten ve Kuran'ı Kerim'i ezberledikten sonra, Arap Yarımadası'nda tebliğe başlamıştır. Birçok engelden sonra, Muhammed İbn Abdul Vehhab'ın Arap dünyasında gözlemlediği çok tanrıcılığı ve sapkınlığı ortadan kaldırmak üzere Muhammed bin Suud ile iletişim kurmaya başlamıştır.

Muhammed bin Abdul Vehhab, Muhammed bin Suud'a itaat konusunda bağlılık sözü verdi ve sadece müşrik olarak gördüğü şeyleri ortadan kaldırmak isteyeceğini söylemiştir. Bu nedenle Arap Yarımadasında ve çevresinde, Muhammed bin Abdul Vehhab'ın müşrik olarak tanımladığı şeyleri ortadan kaldırmak için bir cihat ilan etmiştir. Bunun sonucunda İbn Suud ve İbn Abdul Vehhab'ın takipçileri Irak'ta Kerbela'yı işgal ettiler (El-Akkad, 1917, s. 9). Bu arada, İbn Abdul Vehhab ve Suud el-Saif'in takipçileri Umman, Basra, Taif ve Arap Yarımadası'nın kırsal kesimlerinde cihat ettiler. Osmanlı İmparatorluğu, Mekke ve Medine ile Arap Yarımadası'nın çoğunu kontrol altına alan Vehhabiler ve Suud ailesinin tehlikesini anladıktan sonra, Osmanlı Sultanı IV. Mustafa, Mısır'daki valisi Mehmet Ali Paşa'ya Necid'e bir sefer göndermesini emretti (Şeker, 2012, s. 330). Mehmet Ali Paşa tarafından görevlendirilen oğlu İbrahim Paşa Dir'iye'ye girerek Abdullah bin Suud el-Kabir'in yakalayarak ilk Suudi devletini ortadan kaldırmıştır (Turhan, 2019, s. 411). İlk Suudi Devleti çöktükten sonra, ikinci Suudi Devleti Türki bin Abdullah bin Muhammed El Suud liderliğinde kurmuştur. Birçok görüşmeden sonra, Muhammed bin Abdul Vehhab ve Türki bin Abdullah bin Muhammed El Suud müttefik oldular. Bu nedenle Muhammed bin Abdul Vehhab siyaseti bırakmış ve devletin Şeyhi olmuştur (El-Vardani, 2014, s. 25). Arap Yarımadası'nda el Suud yönetiminin pekişmesinden sonra, Vehhabi davası başlangıçta onu karakterize eden abartılı tekfir yükünü büyük ölçüde azaltarak genişlemiş; bu kez Yemen, Mısır, Kuzey Afrika, Sudan, Batı Afrika, Afrika Boynuzu, Hindistan, Pakistan ve Endonezya'ya yayılarak İslam dünyasının neredeyse her yerine ulaşmıştır (Abdülkadir, 2015, s. 30).

Vehhabiler kendilerini Selefi olarak görmektedir. Ayrıca kendilerinin müşrik olarak tanımladığı şeyleri ortadan kaldırmayı amaçlayan bir harekettir. Bu nedenle Vehhabiler, kendisini selefi olarak gördüğü için Vehhabilik teriminin kendi içinde kullanımını reddetmektedir (Peskes, 2003, s. 414-415). Vehhabilere göre, Kur'an-ı

Kerim ve Hadis metinlerinin uygulanması gerekmektedir. Ayrıca Şeriatın tek kaynağının Tanrı olduğu görülmektedir. Bu sebeple onlara göre din meselelerinde ilahiyatçıların, tatbikat meselelerinde ise hukukçuların görüşleri delil olamaz ve güvenilemez Ayrıca şeriatın kurallarının uygulanması, şeriatın temelini oluşturan inancın önemli bir parçası olarak görülmektedir (Esber, 2004, s. 105). Bu bakımından Vehhabi hareketinin kurucusu olan Muhammed bin Abdul Vehhab dini fikirlerini dört konu üzerine inşa etmektedir. İlk olarak, hareketin kökeni ve başlangıç noktası, Tevhid ya da birlik inancıdır. İslam fikrinde bir klasik haline gelen "Her şeye gücü yeten Allah'ın şahsındaki birliği, sıfatları ve eylemlerinin bir sonucudur" biçimdeki tektanrıcı tanımı, gerçek birlik için yeterli değildir. Bundan dolayı yüzce Tanrı'nın birliğini yalnızca sözle söylemek ve bu biçimde birliğine inanmak yeterli olamaz. Buna ek olarak insanlar Allah'ın birliğini hareketleriyle de göstermelidirler. Çünkü Allah'tan başka kimseye bu biçimde eşi benzeri olmayan bir rica ya da dua yöneltilemez; gerçek tevhid denilen tevhidi ulûhiyet, Peygamberimiz Hz. Muhammed'e inanmak ve bu bilgiyle hareket etmekle gerçekleşir (Büyükkara, 2012). İkinci olarak şefaat, Vehhabi hareketine göre, genel olarak önceki Selefi'de ya da Ehl'i Sünnette olduğu gibi, şefaat etme yetkisinin, yalnızca Allah'a ait olduğunu kabul etmek demektir. Yani Allah dışında hiçbir varlığın böyle bir yetkiye ve güce sahip olmadığına inanmak gerekmektedir. Dolayısıyla Allah'tan başka bir rehberlik ve Kuran'dan başka bir kanıt verici aramak doğru olmadığı gibi, peygamberlerden istemek de doğru değildir (Turhan, 2019, s. 419). Bu noktada İbn Vehhab, İslam coğrafyasında yaygın olan Şii ve tasavvuf anlayışını ve bu anlayışların örgütleniş biçimlerini oluşturan tarikatları bütünüyle şirk veya sapkınlık olarak görüp bidat olarak niteler (Büyükara, 2004, s. 25). Üçüncü olarak Bid'at, İslam coğrafyasının genelinde, Muhammed ibn Abdul Vehhab'ın söylediği gibi Kuran'da ve Sünnet'te bahsedilmeyen, ancak sonradan ortaya çıkan dini inanç ve uygulamalar sapkınlık olarak kabul edilir ve her sapkınlık reddedilmelidir. Vehhabi hareketine göre sapkınlık olarak görülen şeyler şunlardır; kubbeler ve minareler inşa etmek, mezarlar ve türbeler inşa ederek bu yerleri ziyaret etmek, mescitleri süslemek, Allah dışında bir şeye kurban adamak ve bağlılık, mevlit okumak ve okutmak, ayet ve hadislerin hazır anlamları dışında yorumlanması, kâhinliğe inanmak gibi hareketler hem sapkınlıktır hem de şirktir (Kutlu, 2001, s. 21). Dördüncü olarak, İbn Vehhab'a göre iyiliği emretmek ve ahlaksızlıktan insanları uzak tutmak için çalışmak ve

gerektiğinde bu hedef için ölmek ve savaşmak, önemli bir fiildir. Vehhabi hareketine göre, bu özellikle cihat terimi ile ifade edilmektedir (İbn Gannem, 1703, s. 25).

2.4.2. Müslüman Kardeşler Hareketi (İhvanı Müslimin)

Müslüman Kardeşler Hareketi (*Cem'iyyetü'l-ihvâni'l-müslimîn*), Mısır'ın İsmailiye vilayetinde bir ilkokul öğretmeni Hassan El-Banna tarafından 1928 tarihinde kurulmuştur. Müslüman Kardeşler kurucusu sadece Hassan al-Banna değildir. Ahmed el-Husari, Fuad İbrahim, Hafız Abdulhamid, Abdurrahman Hasebullah, Zeki el-Mağribi ve İsmail İzz hareketin kurulmasında önemli rol oynadılar (El-Benna, 2007, s. 135). Bu dönemde Müslüman Kardeşler hareketi, faaliyetleri sınırlı ve siyasetten uzak dini bir harekettir. Takip eden yıllarda bu özellik değiştikçe hareketin hedeflerini ifade eden söylemler de değişecektir. Hareket, İslam coğrafyasındaki ilk, en yaygın, en etkili ve en eski İslami siyasi teşkilatlanma haline gelmiştir. Müslüman Kardeşler hareketinin kitleleri bir araya getirmedeki başarısı, büyük ölçüde kolonyal bir geçmişe sahip olan Orta Doğu'da kullandığı Avrupa karşıtı ideolojik retoriktir (İbn Gannem, 2012, s. 147).

Müslüman Kardeşler Hareketi'nin Arapça resmi ismi ile "İhvanı Müslimin" Topluluğu'dur. Yukarıda belirtildiği gibi Müslüman Kardeşler başlangıçta yalnızca dini alanlarda dayanışmaya dayalı bir gençlik ve eğitim hareketidir. İslam dininin küresel ilkelerini savunmak ve bu çerçevede iş birliği yapmak, hareketin o dönemde Mısır'da ve tüm Orta Doğu'da güç kazanan milliyetçi ve sosyalist akımlarla mücadeledeki ana hedefiydi (Süleyman, 2004, s. 16). Hassan el-Benna'nın belirttiği gibi, Avrupalılaşma Müslümanları İslam şeriatından uzaklaştırdı ve inançlarını zayıflattı. Bu nedenle İslam şeriatından uzaklaşan yerli halk, yabancıların etkisine açık hale gelmiştir. Bu kısır döngüden, asıl kaynağa dönerek, yani dini merkeze koyarak ve İslam'ın ilk döneminde olduğu gibi hayatı yeniden inşa ederek çıkılabilir (Hasan, 1986, s. 120). İşgalcilerle ve Batı kültürüyle savaşmak üzere İslam'ın ana konseptlerine ve cihat anlayışına önem vermek gerekmektedir. Cihat yalnızca bir saldırı ya da silahlı bir savaş olamaz, esasen Müslümanların zihinlerini ve kalplerini uyandırma eylemidir.

Müslüman Kardeşler Hareketi kurulduktan sonraki ilk dönemde Süveyş Kanalı çevresinde faaliyet göstermiş, bölge, kasaba ve şehirlerde şubeler açmıştır. 1932

tarihinde hareketin genel merkezi Kahire'ye taşındıktan sonra, hareket halkın desteğini almış ve genişlemiştir. Bu yıldan sonra ülke çapında örgütlenmeye hız verilmiş ve şube sayısı bir yıl içinde 2 bine çıkmıştır (El-Beyyumı, 2000). Müslüman Kardeşler siyasi boyutu 1930'ların ortalarından itibaren belirginleşmiştir. Müslüman Kardeşler hareketi ilk yıllarda sosyal yardım örgütü olarak faaliyet göstermiş, ilerleyen yıllarda toplum katmanları seviyesinde örgütlenmeye başlamış ve tüccarlar, öğretmenler, doktorlar, eczacılar gibi meslek grupları aracılığıyla toplumun geniş kesimlerine ulaşmıştır. Bu tarihlerde Müslüman Kardeşler hareketi pek çok hastane, okul, fabrika ve mescit kurmakla ilgilenmiştir. 1933 tarihinden itibaren yıllık genel konferanslar düzenleme ve bu konferanslarda strateji belirleme çabaları başlamıştır (Ayubi, 1992, s. 88).

Müslüman Kardeşler hareketi kurulduktan sonra yurtdışında örgütlenmeye de başlamıştır. Hareket, otuzlu yılların ortalarından itibaren Sudan, Ürdün, Suriye, Yemen, Kuveyt, Kuzey ve Orta Afrika, Pakistan ile bazı Batı ülkelerinde şubeler açmış ve farklı isimler altında türlü teşkilatların ortaya çıkmasında da önemli bir rol oynamıştır (Minam, 1993, s. 26). Hassan el-Benna 1923'te kabul edilen Mısır Anayasası hakkında olumlu görüşlere sahip olmasa da 1938 yılına gelindiğinde anayasa hakkındaki görüşleri genel olarak olumlu yönde değişmiştir. Zira 1938 yılında kişisel özgürlüklerin korunması, parlamento ve devlet tarafından ülkenin geleceğine ilişkin kararların halkın iradesine göre alınması ve devletin kanunlarla sınırlandırılması esaslarına dayandırılmaya çalışılmıştır (Osman, 1991, s. 20). Müslüman Kardeşler hareketi siyasallaştıktan sonra, Mısır siyasetinde çok boyutlu ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Bu dönemde izlenen politikaya göre Müslüman Kardeşler Hareketi, kralın taç giyme töreni gününde monarşiye temsili bir halifelik ve İslami bir profil yükleyerek krala sadakatlerini gösterdiler (Lia, 2012, s. 25). Hareketin politikalarının bir parçası olarak monarşi ile iyi ilişkiler sürdürmeye çalışsa da Kral Faruk'un İngiliz yanlısı siyasetlerine her zaman karşı çıktılar.

Müslüman Kardeşler hareketi, 1941 yılında düzenlenen seçimlere katılmaya karar vermiştir. Bu aynı anda teşkilatın geleneksel ideolojisinden ayrılışının ve dini bir teşkilatın siyasi bir harekete dönüşmesinin ilk yansımasıydı. Seçimlerin sonunda büyük başarılar elde eden hareket, Mısır'ın siyasi hayatında yeni bir oyuncu olarak ortaya çıktı. Bundan sonra Mısır Politikasında 1952 yılına dek Vefd Partisi aleyhine

en güçlü ve en etkili muhalefet olarak yer almaya çalışmıştır (Avşar, 2008, s. 31). Mısır'da Müslüman Kardeşler hareketine politik desteğin artmasına neden olan önemli olaylardan biri de Filistin meselesidir. Doğrudan İngiliz yönetimi altındaki Filistin'de Yahudiler ve Araplar arasındaki çatışmaların ardından Müslüman Kardeşler Hareketi, Filistinlileri desteklemek için 1948'de Has Rejimi (*Nizam-ül Has*) adında silahlı bir mücahit gençliği oluşturmuştur (El-Beyyumı, 2000). Hareket üyeleri, 15 Mayıs 1948 yılında İsrail Devleti kurulduktan sonra meydana gelen ilk Arap-İsrail savaşına aktif olarak katıldılar. Ayrıca Hareket, bu dönemde İsrail Devleti aleyhine cihat çağrısında da bulunmuştur. Bu çağrıya dayanarak, Fransa, İngiltere ve ABD gibi Batılı devletlerin Mısır'da bulunan büyükelçilikleri, bu konuyu protesto etmek için, Mısır hükümetinden hareketi feshetmesini talep ettiler (Nasuhbeyoğlu, 1993, s. 36). Bunun neticesinde Mısır devleti baskıya dayanamadı ve hareketin bütün şubelerini kapattı. Dahası "devlete karşı bir ayaklanmaya hazırlandıklarını" iddia ederek mallarına el koydu. Bununla birlikte o sırada Mısır Başbakanı olan Nukraşi Paşa, Müslüman Kardeşler Hareketi'nin mensubu Abdül Meguid Ahmet Hasan isimli üniversite öğrencisi bir genç tarafından öldürüldü. Bu olaya misilleme olarak devlet tarafından düzenlendiği iddia edilen bir suikast neticesi hareketin kurucusu Hassan el-Benna, 1949'da katledildi. Politik gerginliğin yoğun olarak yaşandığı bu dönemde Müslüman Kardeşler Hareketi'ne operasyon gerçekleştirilmiş ve pek çok üyesi tutuklanmıştır (Manaz, 1998, s. 122).

Hassan el-Benna ölünce, 1951 yılında yapılan kongrenin sonucu Müslüman Kardeşler'in başkanlığına Hassan el-Hudaybi seçilmiştir. Müslüman Kardeşler Hareketi üzerindeki baskı, Nehhas Paşa 1950 yılında Mısır Başbakanı olduktan sonra azalmıştır. Mısır ordusunda Hür Subaylar ismi altında örgütlenen grup ile Müslüman Kardeşler arasındaki yakın bağlar İkinci Dünya Savaşı sırasında güçlenmiş ve İsrail Devleti kurulduktan sonra çıkan Birinci Arap–İsrail Savaşında daha da pekişmiştir (Hüseyin, 2007, s. 39). Hareket, 1952'deki darbe neticesinde Kral Faruk'un idaresinin Hür Subaylar tarafından devrilmesini destekledi. Müslüman Kardeşler, darbeden sonra bir İslam devleti inşa edilmesi çağrısında bulundu ve devletin desteklediği politikaların İslami ilkelerle uyumlu olması gerektiğini savunuyordu. Cemal Abdül Nasır'ın Mısır'daki yönetimi boyunca Müslüman Kardeşler'in birçok üyesi, işkence gördükleri toplama kamplarında tutulmuştur (El Fath, 1965, s. 200).

Uzun süreli tutukluluk nedeniyle ciddi sağlık sorunları yaşayanlar ancak 1965'te serbest bırakılabildi. Kısa zaman sonra yeniden meydana gelen operasyonlarda Müslüman Kardeşler hareketinin 20.000 üyesi tutuklandı. Müslüman Kardeşler hareketinin önde gelen liderlinden Seyyid Kutub, Abdülfettah İsmail ve Yusuf Havva idam edilmiştir. Son olarak 1954 tarihinde çeşitli hususlardaki anlaşmazlıkların derinleşmesinden sonra Müslüman Kardeşler Hareketi siyasi parti olarak görülmüş ve yasal düzenleme ile kapatılmıştır (Murr, 2009). Enver Sedat döneminde ise, Sedat'ın Cumhurbaşkanlığı Mısır'ın gidişatında pek çok değişikliğe tanık olmuş, Sovyetler Birliği'nden ayrılarak Nasır hareketinin bazı ekonomik ve siyasi ilkelerine karşı çıkmış, Mısır'ı ABD'nin Müttefiki haline getirmiştir. Bu dönem İsrail ile barış sürecini başlatmış; çok partili sistemi yeniden kurarak, ekonomik açıklık politikası ile sosyalizmi terk etmiştir. Müslüman Kardeşlerin kendisi yasadışı kalmasına rağmen tutuklu üyeleri kademeli olarak serbest bırakılmaya başlandı. Müslüman Kardeşlerin Lideri olan Hassan el-Hudeybi öldükten kısa zaman sonra yerine Ömer et-Tilmisani başkan olarak seçilmiştir (El Beyyumı, 2000). 1979 yılında Mısır ile İsrail arasında Camp David Antlaşması olmuş ve bunun sonucu olarak Sedat ve hareket arasındaki ilişkiler bozulmuştur. Enver Sedat 6 Ekim 1981 tarihinde öldürüldükten sonra yerine Hüsnü Mübarek gelmiştir. Müslüman Kardeşlerin Lideri Ömer ile tutuklu diğer kardeşler serbest bırakılmış; 1980'lerde Müslüman Kardeşler hareketi Arap ve İsrail barış antlaşmasına muhalefetini sürdürürken, bir yandan da Parlamento'da temsil edilmeye çalışmıştır (El-Beyyumı, 2000). Bunun sonucu hareketin altı üyesi meclise girmiş ve 1990 tarihine dek Müslüman Kardeşler ılımlı bir siyasi politika takip etmiştir. Ancak 1995 yılında tekrar tutuklama operasyonlarıyla karşı karşıya kalmıştır.

Yukarıda belirtildiği gibi Müslüman Kardeşler Hareketi, Mısır dışında 1930'lardan itibaren Suriye, Yemen, Filistin, Ürdün, Kuveyt, Sudan, Pakistan ve Orta Afrika ile bazı Batı devletlerinde örgütlenmiş ve şubeler açmıştır. Müslüman Kardeşler, Mustafa el-Sibai tarafından Suriye'de yayıldı ve güçlendirildi. Kahire'de yükseköğrenimini tamamladıktan sonra El Sibai, Suriye'ye döndüğü zaman eski aktif gençlik örgütlerini Müslüman kardeşler hareketi çatısı altında bir araya toplamıştır (Porat, 2010). 1946'da Suriye'deki Fransız egemenliği sona erdiğinde ve ülke bağımsızlığını kazandığında, Müslüman Kardeşler ana etkenlerden biri oldu.

Ürdün'deki Müslüman Kardeşler, Abdüllatif el-Kura tarafından kurulmuştur. 1946 tarihinde Salt vilayetinde Hareket'in ilk ofisi açılmıştır. Siyasete karışmaması şartıyla faaliyet göstermesine izin verilen Müslüman Kardeşler, İsrail Devleti'nin kurulmasından ve Arap-İsrail çatışmasından sonra siyasi meselelerle de uğraşmaya başlamıştır (Thuneibat ve Gharaibeh, 1945, s. 1). Bu şekilde yükseköğrenimini Mısır'da tamamlayanlar, Müslüman Kardeşlerin Yemen'de, Pakistan'da, Orta Afrika'da ve Sudan ile Batı devletlerdeki organizasyonunu kurmuşlardır.

Müslüman Kardeşler Hareketinin fikirleri, reformcu İslam anlayışına odaklanmakta; İslami, medeni ve demokratik bir devlet kurmayı hedeflemektedir. 19. yüzyılın ikinci yarısında ve 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkan reform hareketinin düşünce temelleri, Cemaledin Afgani ve Muhammed Abduh'a dayanmaktadır. Buna ek olarak İslam devletlerinin bilim, teknoloji ve ekonomi ile sosyal hayattaki küresel seviyede gelişmeleri neden takip edemedikleri ve neden Avrupa'nın doğrudan ya da dolaylı egemenliğine girdikleri sorusu da gündeme gelmektedir (Abou El Fadl, 2001, s. 32).

Müslüman Kardeşler Hareketi, organizasyon yapısı bakımından ele alındığında, en üst yetkili makamın genel başkanlık olduğu görülmektedir. Kuruluşundan bu yana Müslüman Kardeşler Liderleri Tablo 2.1'de listelenmektedir.

Tablo 2.1: Müslüman Kardeşler Hareketi Liderleri

Lider Adı	Rehberlik Dönemi	Notlar
Hasan el-Benna	1928-1949	1949'da vefat etti
Hasan el-Hudeybi	1949-1973	1973'te vefat etti
Ömer el-Tilmasini	1973-1986	1986'da vefat etti
Muhammed Hamid Ebu'n-Nasr	1986-1996	1996'da vefat etti
Mustafa Meşhur	1996-2002	2002'de vefat etti
Me'mun el-Hudeybi	2002-2004	2004'te vefat etti
Muhammed Mehdi Akif	2004-2010	2017'de vefat etti
Muhammed Bedii	2010-2013	2013'te tutuklandı
Mahmut İzzet	2013-2020	2020'de tutuklandı
İbrahim Münir	2020-	

Kaynak: (Bulut, 2022)

Genel Başkan, genel şura konseyi tarafından seçilmekte olup on beş yıldan az olmayan bir süre boyunca grupta yer almış olmalıdır ve en az kırk yaşında olmalıdır. Onun seçilmesinden sonra, hareketin üyeleri tarafından kabul görmeli, kendisini tamamen görevinin sorumluluklarına ve harekete adamalıdır. Bu nedenle Başkanlık Ofisinin onayından sonra bilimsel ve edebi eserler dışında başka hiçbir işe katılmasına izin verilmektedir (Hadiye, 2010). Genel Başkan, bir kez yenilenebilir olmak üzere altı yıl süresince pozisyonunda kalır, Genel Başkan, Genel Başkanlık Bürosu üyeleri arasından bir veya daha fazla üyeyi yardımcı olarak seçer ve onun ölümü ya da görevlerini yerine getirememesi durumunda, yardımcısı, Genel Şura Konseyi yeni bir Başkan seçmek için toplanıncaya kadar görevlerini yerine getirir. Genel Şura Konseyi, pozisyonunun görevlerini ihlal etmesi durumunda Başkandan istifa etmesini talep edebilmektedir.

2.4.3. Arap Sosyalist Baas Partisi

Arap Sosyalist Baas Partisi, 1947 yılında Suriye'nin Şam kentinde, Arap birliğini, sömürgecilik ve emperyalizmden kurtuluşu ve Arap sosyalist sisteminin kurulmasını içeren hedefler doğrultusunda birlik, özgürlük, sosyalizm sloganıyla kurulan bir partidir. 8 Mart 1963 devriminden itibaren Suriye'de yönetimde olan Parti, 17 Temmuz 1968'den Saddam Hüseyin rejiminin 9 Nisan 2003'te Koalisyon Güçlerinin işgali ile düşmesine dek Irak'ta da iktidar partisi olmuştur (Abdülkadir, 2018, s. 15-16). Baas Partisinin siyasi bakış açısı, sosyalizm ve Arap milliyetçiliğinin bir karışımı olarak tanımlanmaktadır. Siyasi mücadele ilkesini benimser ve aynı zamanda baskıcı hükümdara veya sömürgeciliğe destek olan kişilere karşı yapılan halk darbesi düşüncesini de meşru görmektedir. Vatansever ve ulusal kimliği, partinin bulunduğu çeşitli Arap hükümetleriyle çatışma yaşamasına neden olmuştur. Parti, "Arap halkının tek amacı var" sloganını yükseltir ve hedefi "birlik, özgürlük, sosyalizm"dir. "Birlik" Arap ülkelerinin birliğini, Avrupa kısıtlamalarından "özgürlüğü" ve Arap ülkelerinin onlardan kurtuluşunu sembolize etmektedir (Cemil, 1977, s. 274).

Baas Partisi, 1940'ların başında Şam'ın eğitimli orta sınıfından gelen Mişel Eflak, Zeki Arsuzi ve Salah el-Bitar tarafından kuruldu. 1933'te Paris Sorbon'daki eğitimlerinden Şam şehrine döndükten sonra, iki profesör fikirlerini öğrenciler ve

gençler arasında duyurmaya ve onları yaymaya çalışmıştır. Bu fikirler, okul ve üniversite öğrencilerinden bir dizi coşkulu milliyetçi genci çekmeye başladı. Ancak Eflak ve El-Bitar'ın Şubat 1941'de ilk açıklamasını yayınlayan Arap Uyanış Hareketi adına organize bir siyasi grup oluşturduğu 1940'lı yılların başına kadar bu faaliyetler örgütlü bir siyasi harekete dönüşmemiştir (Gündoğdu, 2020, s. 16). Bu grup kısa bir süre sonra Suriye'de diğer örgütlerden farklılığını ortaya koymuştur. 2 Mayıs 1941'de Raşid Ali El Kilanı önderliğinde Irak'taki İngiliz işgaline ve Umm El-Maarik Savaşına karşı Irak'taki darbeyi desteklediğini açıklarken ulusal bir bakış açısı ve ilkeleri etrafında şekillendiklerini göstermişlerdir. Dışarıdan gelen gençlerin yanı sıra genç grubun tüm üyelerinin dâhil olduğu "Irak Destek Hareketi" olarak bilinen hareket de kurulmuştur. Haziran 1943'ten itibaren hareket "Arap Baas Hareketi" adını taşımaya başlamıştır (Eflak, 1978, s. 9).

Baas Partisi, 7 Nisan 1947'de Şam'da ilk kongresi yapıldığında resmen kuruldu ve partinin başkanı olarak Mişel Eflak seçildi. Baas Partisi, Arap bölgesinin iç işlerine yönelik yabancı müdahalelere karşı koymaya ve Arap milliyetçiliğini pekiştirmeye çalıştı. 1946'daki bağımsızlıktan sonra Suriye hükümeti üzerinde güçlü bir etkiye sahip oldu. Parti, orijinal ülke Suriye'nin yanı sıra Irak, Lübnan, Filistin, Ürdün ve Yemen gibi bazı Arap ülkelerinde de hızla yayılmıştır (Rasik, 1977, s. 24-25).

1952'de Arap Baas Partisi, Ekrem Havrani liderliğinde Arap Sosyalist Partisi ile birleşerek, ulusunun birliğine inanan yeni bir Arap nesli yaratmaya çalışan bir Arap milliyetçi partisi olarak "Arap Sosyalist Baas Partisi" haline geldi. Bir dizi Arap ülkesinde partinin halk tabanının genişlemesi göz önüne alındığında, 1954 yılında parti için ilk ulusal konferans düzenlendi. Ulusal liderliğin kurulması sonunda parti liderliği Genel Sekreterlik olarak değiştirilmiş ve Genel Sekreter ulusal liderliğin başı ve partideki en yüksek otorite olarak kabul edilmiştir. Arap Sosyalist Baas Partisi tarihindeki ilk genel sekreter Mişel Eflak'tır ve "Suriye, Ürdün, Lübnan ve Irak" konferansına çeşitli Arap ülkelerinden bazı Baasçılar katıldılar. Konferansın ilk ulusal liderliği Suriye'den üç kişi, Ürdün'den iki kişi, Lübnan'dan bir kişi ve Irak'tan da bir kişi olmak üzere yedi kişiden oluşmaktaydı (Abdülkadir, 2018, s. 21).

Arap Sosyalist Baas Partisi, 1955-1958 arasındaki dönemde Suriye ve Mısır'ın birleşmesiyle kurulan Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin en önde gelen savunucularından biriydi. Ancak, bunu 1958'de Cumhurbaşkanı Cemal Abdül Nasır

gerçekleştirmeyi başardı. Ancak iki ülke 1961'de ayrıldı ve ayrılığın destekçilerinden biri de Ekrem Havrani oldu. Baas Partisi, 8 Mart 1961'deki Suriye Devrimi sonucunda iktidara geldi ve 8 Mart 1963'e kadar iktidarda kaldı (Osman, 2020). 23 Şubat 1966'da bir dizi parti yetkilisi partiye ve devlete karşı bir darbe yaptı; ardından Eflak ve El Bitar Suriye'yi sonsuza dek terk ettiler ve Arap Sosyalist Baas Partisi'nde bugüne kadar devam eden bir bölünme yaşandı. 16 Ekim 1970'te, dönemin Savunma Bakanı Hafız Esad, bir grup parti görevlisinin eşlik ettiği "Düzeltici Hareket" olarak bilinen bir hareket kurdu ve 13 Kasım 1970 tarihinde gerçekleştirdiği darbe ile Ahmet El-Hatib'i geçici olarak Devlet Başkanı olarak atadı. Daha sonra Hafız Esad Suriye Arap bölgesindeki partinin ulusal liderliğinin genel sekreteri oldu. 22 Şubat 1971'den 10 Haziran 2000'deki ölümüne kadar Suriye Arap Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı idi. Hafız Esad'ın ölümünden sonra, 17 Temmuz 2000'de Suriye Arap Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı olarak Beşar Hafız Esad seçilmiştir (Gündoğdu, 2020, s. 21-22).

Sonuç olarak, çoğu durumda hareketlerin ve fikirlerin ortaya çıkışını tam olarak belirlemek mümkün olmamaktadır. Milliyetçilik fikrinin Avrupa'da ortaya çıkışına bakıldığında, Avrupa'daki ortaya çıkışının, batıl ve yozlaşmış Hristiyan doktrinini savunan kiliseye ve monarşik yapılara bir karşı çıkış olduğu ifade edilebilir. Bu 17. ve 18. yüzyıllarda görülmeye başlanmış ve 19. yüzyılda daha da yoğunlaşmıştır. Milliyetçiliğin savunucuları, ulusların ortaya çıkışının ilk başlangıcı olan Fransız Devrimi'ni övdüler ve bundan sonra kralın varlık sebebinin egemen sınıfı temsil olmadığını, yönetimin halka hizmet için var olması gerektiğini ve özgürlüklerin tüm ulusu eşit olarak içermesi gerektiğini ileri sürdüler. Arap milliyetçiliğinin, Avrupa'da bu akımdan etkilenen kadrolarca ortaya atıldığı ve ardından gelişmesi için çaba gösterildiği görülmektedir. Nitekim, Arap milliyetçiliğini yükselten ve Müslüman ülkelere yayılmasını sağlayan Arap Hristiyanlardı. Çünkü Arap Hristiyanlar, milliyetçilik düşüncesinin farklı dinlere mensup Arapları dinden daha kolay ve kuvvetli bir şekilde bir araya getirebileceğini düşünmekteydiler. Arap milliyetçi düşüncesinin başlangıcı 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında ortaya çıktı. Başlangıçta Arap milliyetçilerinin talepleri Osmanlı İmparatorluğu içindeki reformlarla sınırlıydı. Ancak daha sonra talepleri başka bir hedefe yönelmiş, Arap ülkelerinin Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlığı haline gelmiştir. Başka bir

açıdan bakarsak Arap milliyetçiliği, Arap ülkelerini ve dolayısıyla halklarını etkileyen tek akım değildir.

Pek çok zorluk ve değişiklikten sonra Arap milliyetçiliği, Kral Faysal'ın yönetimi altında Arap Krallığı'nı kurmaya yönelik ilk başarısız girişimine tanık oldu. Ancak ilerleyen yıllarda Arap devletleri, özellikle Mısır, Yemen, Ürdün ve Suriye Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsız hale gelmiştir.

Arap devletleri arasında ilk ittifak 1936 tarihinde Suudi Arabistan ve Irak arasında kurulmuştur. 1944 yılında İskenderiye Protokolünün imzalanmasıyla Birliğin temeli atılmıştır. Arap Birliği ise Suriye, Ürdün, Mısır, Irak, Lübnan, Yemen ve Suudi Arabistan ülkeleri tarafından 22 Mart 1945 yılında Kahire'de kurulmuştur (Ay, 2017, s. 2

3. BÖLÜM
ARAP BİRLİĞİ'NİN ORTAYA ÇIKIŞI VE ORGANİZASYON YAPISI

Arap Birliği, Arap dünyasında Arap dilini konuşan ve birlik şartıya imza koyan devletler tarafından oluşturulan bir yapıdır. Amacı, ulusal bir çerçeve içinde bölgesel iş birliğidir. Arap Birliği'nin kurulması fikri, Raşid Ali el-Kilani'nin 1 Nisan 1941'de İngiltere'nin II. Dünya Savaşı'nın ağırlığı altında olduğu bir dönemde İngiliz etkisine karşı Irak'ta gerçekleştirdiği devrimin ardından ortaya çıkmıştır. Birliği, Arapların milliyetçi özlemlerini dikkate alması gerektiği yönünde bir uyarı olarak gören İngiltere, bu bölgedeki çıkarlarını hiçbir sorumluluk üstlenmeden gerçekleştirmek için Arap bölgesi üzerindeki uluslararası rekabet ışığında Arap ulusal hareketini desteklemiştir.

Arap Birliği, diğer bütün küresel ve bölgesel uluslararası kuruluşlar gibi, kurulduğu amaç ve hedeflere ulaşılması için faaliyetlerin yürütülmesini sağlamak için bir dizi organlardan oluşmaktadır. Birliğin öneminin anlaşılabilmesi adına ortaya çıkışının ve yapısının ayrıntılı olarak incelenmesi gerekmektedir.

3.1. ARAP BİRLİĞİ'NİN ORTAYA ÇIKIŞI

Arap Birliği, Asya ve Afrika'daki Arap ülkelerini içeren bölgesel bir organizasyondur. Birlik Şartıya göre, iletişim, ticari ilişkiler, kültürel ilişkiler, seyahat belgeleri ve izinleri, sosyal ilişkiler ve sağlık dâhil olmak üzere ekonomik, politik ve kültürel hususlarda üye ülkeler arasında koordinasyonu sağlar (Baharna, 2016, s. 112).

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünden ve birçok Arap ülkesinde Batı işgalinin yayılmasından sonra, Arap ulusunun düşünürleri, ortak çıkarlarını koordine etmek, desteklemek ve parçalanmadan korumak için Arap ülkelerini kendi bünyesine dâhil eden birleşik bir yapının oluşturulması gerektiğinin farkına varmışlardır. Bu nedenle İkinci Dünya Savaşı sırasında bu varlığın kurulması için çeşitli çağrılar yapılmıştır (Abubaker, 2018, s. 1).

29 Mayıs 1941'de İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden, Birlikten bahseden bir konuşma yapmıştır:

> *"Arap dünyası, son Dünya Savaşı'ndan sonra meydana gelen anlaşmadan bu yana büyük adımlar attı ve birçok Arap düşünür, Arap halkları için şu anda var olduğundan daha büyük bir birlik ümit ediyor. Bu amaca yönelik çabalarında desteğimizi alabilmek için dostlarımızın bu talebe yanıtını ihmal etmemeliyiz. Arap ülkeleri arasındaki kültürel ve ekonomik bağların yanı sıra siyasi bağların da güçlenmesi doğal ve doğru görünmekte ve Majestelerinin Hükümeti, genel onay alan her türlü plana tam desteğini verecektir" (Abdülkadir, 2015, s. 46).*

Anthony Eden, 24 Şubat 1943 tarihinde İngiliz Avam Kamarası'nda da, İngiliz hükümetinin Araplar arasında ekonomik, kültürel ve siyasi birliğini sağlamayı amaçlayan her harekete olumu baktığını ilan etmiştir.

Eden'in açıklamasından yaklaşık bir ay sonra, Mısır Başbakanı Mustafa Nahhas Avam Kamarası'na gelerek Mısır Devleti'nin Arap devletlerinin birlik konusundaki görüşlerini almaya hazır olduğunu bildirdi. Eden'in konuşmasından neredeyse bir yıl sonra, Mısır Başbakanı Mustafa El-Nahhas, hem Suriye Başbakanı Jemil Mardam Bey'i hem de Lübnan Ulusal Bloku Başkanı Bişara el-Huri'yi Kahire'de "kendisine katılan Arap ülkeleri arasındaki iş birliğini güçlendirmek için bir Arap Birliği kurulması" fikrini görüşmek üzere davet etmiştir (Labib, 1999, s. 103). Bundan sonra, bir yandan Mısır ile diğer yandan Irak, Suriye, Lübnan, Suudi Arabistan Krallığı, Ürdün ve Yemen temsilcileri arasında bir dizi ikili istişare başladı ve birlik meselesine ilişkin iki ana eğilimin kristalleşmesine neden oldu. İlk eğilim, alt-bölgesel birlik veya sözde Bereketli Hilal olarak tanımlanabilecek şeyi gerektirmekteydi. İkinci eğilim, tüm bağımsız Arap devletlerini kapsayan daha genel ve kapsamlı bir birlik türü gerektirmekteydi. Bu eğilim de iki alt görüşü içermekteydi. Bunlardan biri ilgili ülkeler arasında federal veya konfedere bir yapı çağrısını, diğeri ise her alanda iş birliği ve koordinasyonu sağlayan, aynı zamanda devletlerin bağımsızlığını ve egemenliğini koruyan bir uzlaşma formülü çağrısını içermekteydi (Abdülkadir, 2015, s. 64).

Suriye, Lübnan, Ürdün, Irak, Mısır ve Yemen'den temsilcilerden oluşan hazırlık komitesi 25 Eylül ve 7 Ekim 1944 tarihleri arasında toplandığında, bağımsızlık ve egemenliklerine halel getirmeksizin bağımsız Arap devletlerinin birliğini talep eden eğilimi desteklemiştir (Jadi ve Masut, 2016, s. 11). Suriye delegasyonu kurulacak

yapının "Arap İttifakı" olarak adlandırılmasını önerirken Irak delegasyonu buna "Arap Ligi" (*The Arab League - al-Jāmiʿa al-ʿArabiyya*) adını vermeyi önerdi. Ancak Mısır delegasyonu "Arap Devletleri Ligi" (*The League of Arab States - Jāmiʿat ad-Duwal al-ʿArabiyya*) ismini ortaya attı. Dilsel ve politik olarak Arap devletlerinin hedefleriyle tutarlı olduğu değerlendirilerek "Arap Devletleri Ligi" ismi kabul edildi (Mahmut, 2016, s. 5). Ancak yapı Türkçe literatürde Arap Birliği olarak yaygın şekilde anılmaktadır. Bunun ışığında Arap Birliği'ne ilişkin ilk belge olan İskenderiye Protokolüne ulaşıldı.

Mısır, genel bir Arap konferansı öncesinde hazırlık niteliğinde bir komite düzenleme konusunda çağrıda bulundu ve bu komite 25 Eylül 1944'te İskenderiye Vilayetinde toplandı. Toplantıya Mısır, Suriye, Lübnan, Irak, Ürdün ve Filistin Araplarından delegeler katıldı. Arap birliği istişareleri üzerinde anlaşılan ve daha sonra bu şarta dahil edilen ilkeleri içeren bir belge ile sonuçlandı ve bu belgenin "İskenderiye Protokolü" olarak adlandırılmasına karar verildi (Jadi ve Masud, 2016, s. 15-16). Bu belge aşağıdakileri hususları içermektedir (Jaburi, 1983, s. 149);

1. Katılmayı kabul eden bağımsız Arap devletlerinden Arap Devletleri Birliği'nin kurulması ve Birliğe katılan ülkelerin eşit düzeyde temsil edildiği bir konsey kurulması.
2. Birlik Konseyinin görevi: Üye devletlerin kendi aralarında yaptıkları anlaşmaların uygulanmasını gözlemlemek, aralarındaki bağlantıları belgelemek ve aralarında koordinasyon sağlamak için periyodik toplantılar yapmak, birbirleriyle iş birliği yapmak için faaliyetlerde bulunmak, olası siyasi yollarla herhangi bir saldırıya karşı bağımsızlıklarını ve egemenliklerini korumak ile genel olarak Arap ülkelerinin faaliyetlerini gözden geçirmektir.
3. Birliğin iki üye devleti arasında bir anlaşmazlığın olduğu ve her iki tarafın aralarındaki anlaşmazlığı çözmek için Konsey'e başvurduğu durumlar dışında, konsey kararları, kabul eden devletler için bağlayıcıdır.
4. Birliğin iki devlet arasındaki anlaşmazlıkları çözmek için zorlamaya başvurulmasına izin verilmediği gibi, Arap Birliği'nin veya herhangi bir devletinin politikasına zarar veren bir dış politika izlemeye de izin verilmez.
5. Her üye devletin protokole Lübnan'ın bağımsızlığına ve egemenliğine saygı gösterilmesi gerekliliğine dair özel bir karar ile Arap ülkelerinin önemli bir ayağı

olarak Filistin hakkında başka bir karar eklemesine izin verilebilir. Ayrıca Arap ülkeleri, meşru özlemlerine ulaşmak ve adil haklarını korumak için çalışarak Filistin Araplarının davasını desteklemelidir.

Bu protokol, Kral Abdulaziz El Suud ve İmam Yahya Hamid El-Din'e teslim edildikten sonra sırasıyla 3 Ocak 1945 ve 5 Şubat 1945 yılında imzalayan Suudi Arabistan ve Yemen hariç olmak üzere 7 Ekim 1944 tarihinde hazırlık Komitesi'ne katılan heyet başkanları tarafından imzalanmıştır (El-Rousan, 1979, s. 94). Buna göre, Arap Birliği Şartı hazırlanmış, söz konusu tarafların Mısır Dışişleri Bakanlığı merkezinde 17 Şubat – 3 Mart 1945 tarihleri arasında yaptıkları 16 toplantı neticesinde taslak tüzüğün tamamlanmasının ardından, bazı değişiklikler yapıldıktan sonra 19 Mart 1945'te Kahire'deki Safran Sarayı'nda onaylanmıştır.

Birlik Şartı bir önsöz, yirmi madde ve üç özel ekten oluşmaktadır. Birinci ek Filistin'e özeldir ve bağımsızlığını kazanana kadar Birlik Konseyi'nin çalışmalarına katılmak üzere "Filistin için" bir delege seçilmesini garanti etmektedir. İkinci ek, bağımsız olmayan ve bu nedenle Birlik Konseyi'ne katılamayan Arap ülkeleriyle iş birliği içindir. Üçüncü ek, Mısır Dışişleri Bakanlığı tam yetkili bakanı Abdurrahman Azzam'ın Birliği'nin ilk genel sekreteri olarak iki yıllık bir süre için atanmasına yöneliktir. Önsöz, ilgili ülkelerin, tüm Arap ülkelerinin çıkarına olacak şekilde bağımsızlık ve egemenliğe saygı çerçevesinde Arap ilişkilerini ve bağlarını güçlendirmek amacıyla şartı kabul ettiklerini belirtmektedir (Al-messiri, 2002, s. 35). 22 Mart 1945'te Arap Birliği Şartı, Tüzüğü daha sonra imzalayan Suudi Arabistan ve Yemen dışındaki Arap ülkelerinin temsilcileri tarafından imzalanmıştır. İmza oturumuna Filistinli partilerin bir temsilcisi de katıldı. Her yıl 22 Mart günü Arap Birliği'nin kuruluş yıl dönümü olarak kutlanmaktadır. Arap Birliği, Arap Birliği Şartı, Ortak Savunma Anlaşması ve Ekonomik İş Birliği anlaşmasında öngörülen siyasi, ekonomik ve sosyal hedeflere ulaşmak üzere kurulmuştur (Abdülkadir, 2015, s. 71).

Arap Birliği 1945'te Kahire'de kuruldu ve kuruluşunda Mısır, Lübnan, Suudi Arabistan, Suriye, Ürdün ve Yemen'i kapsamaktaydı. Yirminci yüzyılın ikinci yarısında, 15 Arap ülkesinin Birliği'ne katılmasıyla üye devletlerin sayısı sürekli artış gösterdi. Arap Birliği sisteminde gözlemci üyelik şeklinde bir kavram bulunmamakta olup buna örnek olarak Eritre gösterilebilir. Arap Birliği'nin kurucu

belgesi olarak kabul edilen İskenderiye Protokolü, sadece bağımsız Arap devletlerinin Birliğe dâhil edilebileceğini ifade etmektedir. Ancak her ne kadar durum bu şekilde olsa da Venezuela (2006) ve Hindistan'da (2007) olduğu gibi, Arap Birliği dışındaki ülkelerin de Arap Zirvesi Konferanslarına gözlemci olarak davet edilmelerini engellememektedir (Abu Ziyad, 2013, s. 9). İsrail mevcut nüfusunun %20'sinin Arap kökenli olmasına, İsrail nüfusunun yaklaşık yarısının Araplardan oluşmasına ve 2018 yılına kadar Arapçanın resmi dillerinden biri olmasına rağmen Arap Birliği'ne üye değildir. Yine resmi olarak Arapça kullanılmasına rağmen Çad Cumhuriyeti de Birliğe üye değildir. Bilindiği gibi, gözlemci statüsü fikir beyan etme ve tavsiye verme hakkı verir, ancak oy hakkı vermez. Tablo 3.1'de görüldüğü üzere, şu anda Arap Birliği, üye devletleri sayısı 22'yi bulmuştur.

Tablo 3.1: Arap Birliği'ne üye devletler

S.N.	Devlet	Nüfus 2020	Yüzölçümü	Bağımsızlık Yılı	Katılım Yılı
1	Mısır	102,334,404	1,010,407	1953	1945
2	Cezayir	43,851,044	41,176,000	1962	1962
3	Sudan	43,849,260	1,88,068	1956	1956
4	Irak	40,222,493	437,072	1932	1945
5	Fas	36,910,560	710,850	1956	1958
6	Suudi Arabistan	34,813,871	2,250,00	1932	1945
7	Yemen	29,825,964	527,970	1967	1945
8	Suriye	17,500,658	185,180	1946	1945
9	Somali	15,893,222	637,	1960	1974
10	Tunus	11,818,619	163,610	1956	1958
11	Ürdün	10,203,134	92,300	1921	1945
12	BAE	9,890,402	83,600	1971	1971
13	Lübnan	6,825,445	10,452	1943	1945
14	Libya	6,871,292	1,759,540	1947	1953
15	Filistin	5,101,414	27,687	1988	1976
16	Umman	5,106,626	309,500	1970	1971
17	Moritanya	4,649,658	1,030,700	1960	1973
18	Kuveyt	4,270,571	17,820	1961	1961
19	Katar	2,881,053	11,437	1971	1971
20	Bahreyn	1,701,575	665	1971	1971
21	Cibuti	988,000	23,244	1977	1977
22	Komor	869,601	2,170	1975	1993
Toplam		927,411,000	13,559,669 km²		

Kaynak: (Demir, 2018; Hasan, 2020)

3.2. ARAP BİRLİĞİ KONSEYİ

Arap Birliği Konseyi, Arap Birliği'ndeki en yüksek otoritedir. Birliğe katılan ülkelerin temsilcilerinden oluşur ve temsilci sayısına bakılmaksızın her devletin bir oy hakkı vardır. Konseyin işlevi ise, Birliğin hedeflerine ulaşmak için Arap Birliği Şartı'nın 3. maddesine göre altında belirtilen görevleri içermektedir (Mahmut, 2016, s. 10).

Birlik Konseyinin görevleri şu şekilde sıralanabilir: Üye devletler tarafından çeşitli alanlarda yapılan anlaşmaların uygulanmasını kontrol etmek. Ayrıca, üye devletlerden birine karşı meydana gelebilecek fiili veya olası saldırganlığı önlemek için gerekli önlemleri almak. Üye devletler arasındaki anlaşmazlıkları arabuluculuk ve tahkim gibi barışçıl yollarla çözmek. Uluslararası barış ve güvenliği koruyacak şekilde uluslararası kuruluşlarla iş birliği yollarını belirlemek. Birlik Genel Sekreterini atamak, üye devletlerin Birlik bütçesindeki paylarını belirlemek ve onaylamak. Son olarak, kendi iç sistemini, daimî komitelerini ve Genel Sekreterliği kurmak (Dönmez, 2016, s. 186-187).

Birlik Konseyi, her Mart, Eylül aylarında olmak üzere yılda iki kez düzenli olarak toplanır ve ihtiyaç duyulduğunda, Arap Birliği üyesi iki devletin talebi ya da istismar durumunda bir devletin talebi üzerine periyodik olmayan bir şekilde toplanır (Abdülkadir, 2015, s. 75). Konsey şartına göre, konseyin toplanması, üye devletlerin çoğunluğunun temsilcilerinin katılması halinde gerçekleşir. Normal oturumların başlayacağı tarih Birliğin Genel Sekreteri tarafından belirlenmektedir. Olağanüstü oturumların başlayacağı tarih ise çoğunluk görüşüne göre belirlenmektedir (Faris, 1986, s. 20).

3.3. GENEL SEKRETERLİK

Genel Sekreterlik, görevi Arap Birliği'nin idari, mali, ekonomik ve siyasi işlerini yürütmek olan kalıcı bir idari organdır. Genel Sekreterlik, Arap Birliği'nin idari organı olarak kabul edilir, büyükelçi rütbesine sahip Birlik Genel Sekreterliği, tam yetkili bakanlar düzeyindeki sekreter yardımcıları ve bir grup çalışan ile danışmandan oluşmaktadır (Mahmet, 2002, s. 369). Arap Birliği Genel Sekreteri, Birlik Konseyi tarafından üyelerin üçte iki çoğunluğuyla verilen bir kararla ve beş

yıllık bir süre için yenilenebilir olarak atanır. Arap Birliği'nin en kıdemli çalışanı ve temsilcisi olan Genel Sekreter, ait olduğu ülkeyi veya başka bir ülkeyi temsil etmemekte ve Genel Sekreter, görev yemininde yer aldığı şekliyle hiçbir ülkeden talimat almamaktadır (Faris, 1986, s. 26).

Birlik Genel Sekreteri üye devletler, yabancı ülkeler ve uluslararası kuruluşlar ile konferanslar arasında resmi Birlik Sözcüsü olarak kabul edilir. Aynı zamanda Arap Birliği toplantılarını düzenlemek ve çalışanları atamak, terfi ettirmek ve denetlemekten sorumludur. Konsey ve komitelerin oturumlar arası dönemde aldığı karar ve tavsiyelerin uygulanması için Arap Birliği'nin faaliyetleri ile alınan önlemler hakkında raporlar hazırlamak, konsey ve çeşitli komitelerin gündemini belirlemek, Arap Birliği bütçesini hazırlamak ve ona bir kesin hesap sunmak da görevleri arasındadır (Dönmez, 2016, s. 188-189).

Arap Birliği Şartı'nın 12. maddesine göre, üyelerinin üçte ikisinin onayıyla bir Birlik Genel Sekreteri atanır. Tüm uluslararası forumlarda Birliğin resmi temsilcisidir. Mart 1945'te Arap Birliğinin kurulmasından bu yana, bir dizi önde gelen Arap şahsiyet Genel Sekreterliği üstlenmiştir.

Tablo 3.2: Arap Birliği Sekreterleri

Adı	Doğum Tarihi	Milliyet	Görev Dönemi
Abdülrahman Azzam	1893	Mısır	1945-1952
Muhammet Abdul Khalek Hassuna	1889	Mısır	1952-1972
Mahmud Riyad	1917	Mısır	1972-1979
Chedli El-Kuleybi	1925	Tunus	1979-1990
Ahmet İsmet Abdulmecid	1924	Mısır	1990-2001
Amr Musa	1936	Mısır	2001-2011
Nebil El-Arabi	1935	Mısır	2011-2016
Ahmet Abu Gayt	1942	Mısır	2016-

Kaynak: (Uğur, 2019, s. 56)

3.4. EKONOMİK VE SOSYAL KONSEY

Ekonomik ve Sosyal Konsey 1950 yılında imzalanan Ortak Savunma ve Ekonomik İş Birliği Antlaşması'nın yürütülmesi maksadıyla kurulmuştur. Konsey, 1953'teki ilk oturumundan bu yana, 1957 tarihinde üye devletlerinin kalkınmasını desteklemek için Arap Ekonomik Birliği Konseyinin kurulması ve Ekonomik Birlik Antlaşması'nın imzalanması da dahil olmak üzere birçok ekonomik anlaşma ve iş birliğinin sağlanmasında önemli rol üstlenmiştir (Faris, 1986, s. 38). Arap Ekonomik Birliği Konseyi ve ekonomik Birlik Antlaşması, sermayenin bir ülkeden diğerine serbest dolaşımını sağlamayı, insanların, malların ve ulusal ürünlerin serbest dolaşımını, ikamet ve çalışma özgürlüğünü, gümrük engellerinin kaldırılmasını, ulaşım kanallarını birleştirmeyi, mali, parasal ve vergi politikalarını koordine etmeyi amaçlamaktadır. Birliğin üyeleri arasındaki ekonomik birlik anlaşması, sadece Ekonomik Birlik Konseyi'ni kurmakla kalmayıp, bununla birlikte, anlaşmanın hedeflerine ulaşmak için Arap Ortak Pazarını oluşturmuştur (Budrus, 1970, s. 283). Konsey Ortak savunma antlaşması ve Arap Birliği Şartı'nda belirtilen ekonomik ve sosyal hedeflere ulaşmak için çalışan Konseyin hedefleri şunlardır (Helmy, 2002, s. 202);

I. Arap ekonomik ve sosyal iş birliği için genel politikalar oluşturmak, bunun için gerekli programları planlamak ve bunların üye devletler ve diğer organlar tarafından uygulanmasını takip etmek.

II. Uzman Arap örgütlerinin rolünün iyileştirilmesini denetlemek, tüzüklerinde açık olarak belirtilen görevlerini yerine getirmek ve herhangi bir yeni Arap örgütünün kurulmasını onaylamak.

III. Uzman Arap örgütleriyle koordinasyon için Arap Birliği Komitesi'ni denetlemek.

IV. Arap örgütlerini, onayladığı şartlara göre ortak projeler yapmaya davet etmek.

V. Uzman Arap kuruluşlarına bütçeleriyle ilgili bağlayıcı yönergeler hazırlamak.

Bu görevler doğrultusunda Ekonomik ve Sosyal Konsey, her yıl şubat ayında yaptığı toplantıda Arap zirvesine sunulan ekonomik ve sosyal konuların içeriklerini belirler, Genel Sekreterliğin ekonomik ve sosyal sektörlere ilişkin konuları incelediği

durumlarda, Ekonomik ve Sosyal Konsey Sekretaryası, karar taslakları da dâhil olmak üzere daha sonra Konsey'e sunulacak olan nihai dosyayı konsey tarafından tüm seviyelerinde değerlendirmek üzere hazırlar. Üye devletlerin ilgili bakanlıkları ve benzer üst düzey seviyedeki yetkilileri arasında alınacak kararların ön hazırlığının yapılması, bu tür metinlerin Birlik konseyine ve ardından onay için Arap zirvesindeki toplantıları sırasında Arap liderlere sunulmasına yönelik çalışmaların yürütülmesi de Konseyin görevleri arasındadır (Abdülkadir, 2015, s. 88).

3.5. ORTAK SAVUNMA KONSEYİ

Arap Birliği, 1948'te İsrail'e karşı savaşta yeterli askeri iş birliğini sağlamadı. Ayrıca ilk Arap-İsrail Savaşı, Birliğin Savunma veya koordinasyon tarafındaki zayıflığını ortaya çıkarmıştır. Birliğe üye olan ülkelerin bir kısmı, ekonomik ve askeri güçleri oranında savaşa katılım sağlasalar da bazıları önemli bir rol oynamamıştır (Uğur, 2019, s. 54). O yüzden Birlik üyeleri, topraklarının güvenliğini sağlamak ve aralarındaki dayanışmayı artırmak amacıyla 13 Nisan 1950'de Ortak Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması'nı imzaladılar. Bu noktadan hareketle Ortak Savunma Konseyi, bu anlaşmayı imzalayan ülkelerin dışişleri ve savunma bakanlarından oluşur. Konseyin görevi ise, herhangi bir üyeye yönelik herhangi bir saldırıya yanıt vermek için gerekli önlemleri almaktır. Konsey, savunma planlarını birleştirmeli ve üye devletler arasında koordinasyon sağlamalıdır (Mahmut, 2016, s. 12). Ortak Savunma Konseyi, Birlik Konseyi'nin gözetiminde çalışmaktadır. Bununla birlikte, Ortak Savunma Konseyi tarafından üçte iki çoğunlukla alınan kararlar, tüm üye devletler için bağlayıcı olmaktadır.

Ortak Savunma Konseyi'nin kurulmasından sonra, Irak'ın Batı destekli Bağdat Paktı'na katılması dönemin siyasi ortamının etkisiyle Batı ve Doğu blokları arasındaki kamplaşmayı Birlik içerisine de taşımıştır. Suriye, Lübnan'daki görevi sona eren askeri kuvvetlerini geri çekmeyi reddetti. Irak, kendisi gibi Birliğe üye olan Kuveyt'i işgal etti. Bazı üyeler İran-Irak Savaşında İran'ı desteklediler. Tüm bu olaylar, Arap Birliği'nin Ortak Savunma ile ilgili konularda yazılı hükümleri uygulamada başarısız olduğunu göstermektedir (Uğur, 2019: 54).

3.6. KALICI TEKNİK KOMİTELER

Arap Birliği'nin üst organı olan Konsey, kendisine atıfta bulunulan belirli alanlarda uzmanlaşmış teknik çalışmaları yürüten yardımcı organlara ihtiyaç duyar. Bu komiteler, Arap Birliği Şartı'nın 4. maddesine göre oluşturulmuş olup, Arap ülkeleri arasında kurulacak işbirliği ve koordinasyon faaliyetlerinin genel çerçevesinin belirlenmesi ve Birlik konseyine sunulması maksadıyla faaliyetler yürütmektedirler. Ayrıca Konsey, Genel Sekreterlik veya üye devletlerden biri tarafından kendisine atıfta bulunulan faaliyetleri takip eder ve o hususta tavsiyelerini ilgili üye devlet ya da Genel Sekreterlik makamına sunar (Kali, 1948, s. 247).

Şart, Birlik Konseyinin bir kararıyla, Arap Birliği üyesi olmayan Arap devletlerinin bu komitelerin üyeliklerine katılımında tüm Arap ülkelerine olanak sağlamak için izin vermektedir. Birlik Konseyine katılmayan Arap ülkeleriyle iş birliğine ilişkin ek, ortaya konan ek koşullar şu şekilde ifade edilebilir; Konseye katılmayan Arap ülkeleri katılım sağladıkları alanı desteklemek için sponsor olmalı ve bu doğrultuda çalışmalıdır. Ülkeler bu pozisyon için nitelikli bir temsilci seçmelidir. Bir komitedeki bir ülkenin temsilcisi, aynı komitede başka bir ülkeyi temsil etmemektedir. Daha sonra ülkeler, temsilcinin adını onay için Genel Sekreterliğe göndermelidir (Saleh, 1997, s. 79). Komiteler, Arap Birliği'nin merkezinde toplantılar yapar ve toplantıları üyelerin çoğunluğunun katılımıyla gerçekleştirir. Kararlar oy çokluğu ile alınır ve her ülkenin her komitede bir veya daha fazla delegesi vardır. Ancak temsilci sayısına bakılmaksızın her üye devlet bir oy hakkına sahiptir.

Arap Birliği Şartı'nın 4. maddesi aşağıdaki konular için özel komitelerin kurulmasını şart koşar. Bu komiteler şunlardır; Siyasi Komite, Daimî Kültürel Komite, Daimî Ulaşım Komitesi, Daimî Sosyal Komite, Daimî Hukuk Komitesi, Arap Petrol Uzmanları Komitesi, Daimî Askeri Komite, Arap Medyası Daimî Komitesi, Daimî Sağlık Komitesi, İnsan Hakları Daimî Komitesi, İdari ve Mali İşler Daimî Komitesi, Meteoroloji Daimî Komitesi (Ghaneim, 2004, s. 145). Bu komiteler, düzenledikleri konferanslar aracılığıyla çeşitli alanlarda Arap iş birliğinin harekete geçirilmesine katkıda bulunmaktadır. Ayrıca 1946 Arap Posta Birliği Anlaşması ve 1950 Ortak Arap Savunması ile Ekonomik İş Birliği Anlaşması gibi Birlik Konseyi tarafından onaylanan taslak anlaşmaların hazırlanmasında da faaliyet göstermektedirler (Yusuf,

2013, s. 294). Bu Komiteler, Arap Ülkeleri arasındaki iş birliği kurallarını belirlemekten sorumludur. Ayrıca Konsey, Genel Sekreterlik veya üye devletlerden biri tarafından faaliyetlerinin niteliği ile ilgili olarak kendisine iletilen konuları inceler ve tavsiyelerde bulunur. Bu komitelerin toplantıları ile ilgili olarak, her komite, her ülke için bir veya daha fazla temsilciden oluşur. Toplantıları Birlik Genel Sekreterliği merkezinde yapılmaktadır. Gerekli durumlarda ise, Genel Sekreterin onayı ile toplantılarını başka bir Arap ülkesinde yapabilir. Her Komite, önündeki konulara ilişkin tavsiyelerini çıkarmaktadır.

Danışma komitelerine gelince, bu komitelerin kurulmasının yasal dayanağı, Birlik Konseyi 21 Mart 1979 tarihli 65. Oturumunda 3438 sayılı karar ile onaylanan Arap Birliği Şartının 18. maddesidir. Toplantıları, Birlik Genel Sekreterliğinin merkezinde yapılır. Komiteler, toplantıların sonuçlarını ve tavsiyelerini Genel Sekreterliğe sunmaktadır.

Sonuç olarak, 29 Mayıs 1941'de İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden, ülkesinin Arap ülkelerini birleştiren bir oluşumun kurulmasında yardım sağlamayı kabul ettiğini belirtmişti. Bu açıklamadan kısa bir süre sonra dönemin Mısır Başbakanı Mustafa el-Nahhas Paşa, Senato'da Mısır'ın Arap Birliği arayışı üzerine bir konuşma yapmış ve ardından Ürdün Kralı Kral I. Abdullah'ın birleşik bir Arap varlığı kurma niyetine ilişkin açıklamasıyla bu düşünce pekişmiştir. Bundan sonra devletler arasında birçok temas kuruldu ve Eylül 1944'te Arap Birliği'nin ilk belgesini oluşturan ve birçok karar alınmasını sağlayan bir Arap konferansı için hazırlık toplantısı çağrısı yapıldı ve protokol 25 Eylül 1944'te imzalandı (Abubaker, 2018, s. 1).

Daha sonra Arap Birliği, üye devletler arasındaki bağları güçlendirmek ve siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel ve güvenlik planlarını koordine etmek için çalışan bölgesel bir örgüt haline geldi. Arap Birliği şartına gelince, Arap Birliği'nin hedefleri, organları ve üye devletler arasındaki ilişkilerle ilgili 20 maddeden oluşmakta olup 22 Mart 1945'te Arap Birliğinin kurulmasının resmî belgesi niteliğindedir. Arap Birliği'nin ana organları şunlardır: Birlik Konseyi, Daimî Teknik Komiteler, Ortak Savunma Konseyi, Genel Sekreterlik ve Ekonomik ve Sosyal Konsey. Birlik Konseyi tüm üye devletlerden oluşur ve Konsey yılda iki olağan oturum düzenler. Ayrıca ihtiyaç duyulduğunda olağanüstü oturum da düzenlenebilir.

Konsey, yeni üyelerin kabul, şartlarının değiştirilmesi, bütçenin onaylanması ve Genel Sekreter ile yardımcılarının atanması dâhil olmak üzere hukuki ve idari yetkilere sahiptir.

Bu gelişmeler Arap Birliği'nin sahip olduğu imkân ve kabiliyetlerin seviyesini göstermiştir. Arap Birliği, özellikle Bağdat Paktı günlerinde yaşanan olaylar sonucunda ciddi fikir ayrılıkları yaşanarak Birlik neredeyse dağılma noktasına gelmiştir. Gelinen bu nokta Arap Birliği'nin beklendiği kadar güçlü ve etkin bir örgüt olmadığını gösterse de kolaylıkla dağılacağı anlamını çıkartmak da doğru değildir.

4. BÖLÜM
1947-2006 ARASI SÜREÇTE ARAP COĞRAFYASINDA YAŞANAN OLAYLAR KARŞISINDA ARAP BİRLİĞİ VE BİRLİK İÇİ SORUNLAR

4.1. 1947-2006 ARASI SÜREÇTE ARAP COĞRAFYASINDA YAŞANAN OLAYLAR

İsrail Hükümeti'nin kurulmasıyla yaşanan ilk Arap-İsrail Savaşı, Arap coğrafyasında tehlikeli bir bölünmeye neden olan Bağdat Paktı ve 1956'daki Süveyş bunalımı bu döneme damgasını vuran olaylardır. 1973 Arap İsrail Savaşı, Mısır'ın Arap Birliğinden çıkarılmasına neden olan Camp David Anlaşması da yine bu dönem içinde gerçekleşmiştir. Arap Birliği'nin ortaya çıkışından hemen sonra meydana gelen bu gelişmeler ve değişiklikler, bölge için çok etkili neticeler doğurmuş olmaları nedeniyle Arap Birliği'nin organizasyon yapısı, düzenlemeleri ve işleyişi bakımından değerlendirmelerde bulunabilmek açısından da oldukça önemli olaylardır.

Filistin Kurtuluş Örgütü'nün ortaya çıkışı ve Altı Gün Savaşları da bu dönemde Arap Birliği ve bölge bakımından değinilmesi gereken diğer önemli olaylardır. Arap dünyasında belirtildiği gibi birçok kritik gelişmeye sahne olan bu dönem içerisinde, Arap Birliği'ne üye ülkelerin çatışan ulusal çıkarları, İsrail Devleti'nin bölgedeki gücünün artması ve ABD ile Sovyetler Birliği'nin artan müdahaleleri Arap Birliği açısından dinamik ve karmaşık bir süreç yaratmıştır.

Sekiz yıl sürecek olan Irak-İran Savaşı da hem bölge hem de Arap Birliği için oldukça kritik hadiselerden birisidir. Hiç şüphe yok ki, Arap Birliği bakımından bu savaşın son derece önemli neticelerinden biri, üye ülkelerin getirdiği güç dengesinin değişmesi ve bu değişikliğin Arap Birliği'ne yansımalarıdır. 1980 sonrası dönem Irak-İran Savaşı dışında, Irak'ın Kuveyt'i işgali, Körfez Savaşı ve ABD'nin Irak'a müdahalesi ile Lübnan-İsrail Savaşı – ya da Hizbullah-İsrail Savaşı – gibi çok önemli olayların yaşandığı bir dönem oldu. Bununla beraber, bu süreçte savaş ve çatışmaların ele alındığı birkaç Arap zirvesi konferansı da gerçekleştirildi (Loran,

1993, s. 7-9). Önceki dönemlerde birkaç meselede anlaşmazlığa düşen üye devletler, bu dönemde kutuplaşmaya varan bölünmeler içerisine girdiler.

4.1.1. 1948-1949 Arap-İsrail Savaşı

Savaşın nasıl başladığını anlamak için, öncelikle savaşın altında yatan sebeplerin ve savaşın başlangıcındaki durumun anlaşılması gerekmektedir. İngiltere 1920'den itibaren Filistin'i idare etmeye çabaladıktan sonra Filistin'den çekilme yönünde bir karar alarak meseleyi 2 Nisan 1947'de BM'e götürdü. Meseleyi ele alan BM Genel Kurulu, iki haftalık müzakerelerin ardından Filistin meselesine çözüm bulmak üzere özel bir komite oluşturdu (Kemiksiz, 2018, s. 7). İngilizlerin Filistin'den çekilmesinden kısa bir süre önce, 22 Nisan 1947 tarihinde başta Irak, Suudi Arabistan, Suriye ve Lübnan olmak üzere Arap Birliği, Birleşmiş Milletler'e bir talep sunmuş ve Filistin Bağımsızlık Bildirgesi'nin Genel Kurul gündemine alınmasını istemiştir.

BM Filistin Komisyonu, hazırladığı raporda, oybirliğiyle Filistin Devletinin bağımsızlığını önerdi. Ancak bu bağımsızlığın ne şekilde gerçekleştirileceği konusunda komite ikiye bölündü. Komitede yer alan çoğunluğun önerisi uyarınca, Filistin Yahudiler ve Araplar arasında bölünmeli ve iki bağımsız ülke kurulmalıydı (Armaoğlu, 1994, s. 85-86). Öte yandan, Kudüs uluslararası bir statüye sahip olmalıydı. İran, Yugoslavya ve Hindistan tarafından desteklenen Azınlık Planı'na göreyse Filistin, Arap ve Yahudi devletinden oluşan federal bir devlet olmalıydı. Araplar azınlık planını, Yahudiler ve müttefikleri ise çoğunluk planını desteklemekteydi. Zira Arap tarafı, azınlık teklifinin Filistin'in toprak bütünlüğünü koruduğunu düşünmekteydi (Kemiksiz, 2017, s. 8).

Genel Kurul, 1947 yılında gerçekleştirdiği bir toplantı sonucuna göre, Filistin Komisyonu'nun çoğunluk planını oyladı ve Filistin topraklarının Yahudiler ve Araplar arasında bölünmesine karar verdi. Büyük güçlerden SSCB, Fransa ve ABD bölünme lehinde oy kullanırken İngiltere çekimser kaldı. Ancak Türkiye ve Arap devletleri bölünmenin karşında oy kullanmıştır (Kemiksiz, 2018, s. 132). BM Genel Kurulu'nun bölünme kararı Arap dünyasının her yerinden tepkilerle karşılandı. Arap Birliği 17 Aralık 1947 tarihinde Mısır'ın başkenti Kahire'de düzenledikleri

toplantıda Filistin'i bölme kararını tanımadıklarını ve İsrail'in kuruluşunu savaş sebebi olarak saydıklarını belirttiler.

İngiltere, BM kararının ardından bulunduğu beyanda, 15 Mayıs 1948 tarihinden itibaren tüm güçlerini Filistin'den çekeceğini duyurdu ve Nisan 1948'den itibaren güçlerini geri almaya başladı. İngiltere'nin çekilmesinin hemen ardından David Ben-Gurion liderliğindeki Yahudi Ulusal Konseyi 14 Mayıs 1948 yılında İsrail başkenti Tel Aviv'de toplanarak, Siyonist Devleti'nin kuruluşunu beyan etti (Karadağ, 2016, s. 17). İsrail Devleti kurulunca, SSCB ve ABD, İsrail Devleti'nin kuruluşunu ilk tanıyan ülkeler oldu. İsrail Devleti'nin kuruluşunun beyan edilmesini müteakip Ürdün, Mısır, Lübnan, Suriye ve Irak 15 Mayıs 1948'den itibaren Filistin'e askeri güç göndermeye başladılar. Böylece ilk Arap-İsrail Savaşı başlamış oldu (Gelen, 2019, s. 36). Arap Birliği'nin kuruluş ilkelerinin 6. maddesine göre Filistin topraklarına ordu gönderme kararı aldı. Arap Birliği'nin tüm üye devletlerinin silahlı güçleri, Ürdün Kralı Abdullah'ın liderliğinde Filistin'e girdi ve İsrail ile müttefik güçleriyle çatışmaya başladı. Fakat Kral Abdullah, Arap Birliği ordusunun genel komutanı olarak Arap Birliği tarafından seçilmemiş, kendi arzusu ve ısrarı üzerine bu görevi üstlenmiştir. Bunun sebebi savaş kararı alınmadan önce Kral Abdullah'ın, Filistin'de savaşacak tüm Arap ordularına komuta ettiği takdirde savaşa katılacağını duyurmuş olmasıydı. Diğer Arap ülkeleri, Kralın bu isteğini kritik bir dönemde birliğin bozulmaması için gönülsüzce kabul etmiştir. Bu savaşa, Lübnan, Yemen ve Suudi Arabistan dolaylı olarak, Irak, Ürdün, Mısır ve Suriye ise doğrudan katıldılar (Woolf, 1960, s. 22).

Savaşa katılım sağlama ve orduların komutasının Abdullah'ta olması gibi sorunlar, Arap Birliği'nin doğuşunda bu tür askerî harekâtların planlanması ve yürütülmesi maksadıyla teşkil edilmiş bir organın ve hukuki bir çerçevenin bulunmayışının neticesidir. Bu durum, ortak savunma antlaşmasının imzalanmasının temel nedenlerinden biridir. Arap orduları daha sonra ciddi şekilde tartışılacak ve eleştirilecek sebeplerle girişilen bu savaşı kaybettiler (Kemiksiz, 2018, s. 133). Bu eleştirilerden en önemlisi Arap Birliği'nin Filistin'e gönderdiği askeri birlikler arasında yaşanan koordinasyon sorunlarıdır. Belirtildiği üzere Arap Birliği'nin bu gibi durumlarda yetki ve sorumlulukları düzenleyen bir tüzüğü veya organı bulunmamaktaydı ve üye hükümetler arasında askeri birliklerin komutası

konusundaki çatışma, ordunun başarısızlığının ana nedenlerinden biri olarak ön plana çıkmaktaydı. Arap orduları sayıca zayıf olmanın yanı sıra, İsrailliler aleyhine olduğu kadar birbirleri aleyhine de ihtiyatlı davrandılar ve birbirlerinin pozisyonlarını ve niyetlerini etkilemek için bazı hareketlerde bulundular. İsrail, Arapların birbirlerine karşı sergiledikleri bu kuşkucu tutumdan oldukça faydalandı. Durumu 18 Temmuz 1948 tarihinde irdeleyen Arap Birliği Siyasi komisyonu, BM Güvenlik Konseyi'ndeki ateşkes kararını onayladı. Böylece 1948 yılında Rodos Adası'nda Yahudiler ve Araplar arasında imzalanan ateşkes anlaşması ile ilk Arap-İsrail Savaşı Yahudiler lehine neticelenmiştir (Ruşedat, 1961, s. 265).

Bu tarihten sonra meydana gelen olaylar ve gelişmeler Arap Birliği için çalkantılı yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Savaşın başlangıcında önceden kararlaştırılan askeri bir yapının olmaması nedeniyle savaşa katılmama tehdidini öne süren Kral Abdullah, askeri birliklerin komutasını alarak Filistin meselesiyle ilgili planlarını somut bir şekilde gösteren bir atılım gerçekleştirdi. 1950 yılında Ürdün Kralı Abdullah, Arapların kontrolünde olan Filistin topraklarının ilhakını ilan etti (Armaoğlu, 1964, s. 48). Kral Abdullah, çok uzun zaman önce Arap Birliği'nin bu meseledeki kararlarına karşı çıkarak bu niyetinin işaretlerini vermeye başlamıştır. 1948'de Arap Birliği Siyasi Komitesi, "Filistinli Arapların ulusal varlığını resmi bir uluslararası statüye kavuşturmak için bir Filistin hükümetinin kurulması gerektiğini" belirten bir bildiri yayınladı (Bailey, 1992, s. 64). Bu bildiriden sonra 3 Ekim 1948 yılında Gazze'de gerçekleşen Filistinli Araplar Ulusal Konferansı, Filistin hükümetinin doğuşunu açıkladı. Filistin Devletinin kuruluşunun hemen ardından Arap Birliği'nin bütün üye ülkeleri Filistin Devletini tanıdıklarını ilan ettiler. Ancak Ürdün, Arap Birliği üyesi olmasına rağmen Filistin devletinin bağımsızlığını tanımayan tek ülke oldu (Gündüz, 2002, s. 146).

Nisan 1950 tarihinde de Kral Abdullah ikinci kez Filistin Devletine yönelik planları ortaya çıkaracak bir tavır aldı. Bu kez Arap Birliği yeni bir hüküm alarak, bu karara göre Filistin topraklarını kurtarmak için ordularını Filistin'e gönderdi ve Filistin'in kaderini Filistin liderlerine bırakacaklarını ilan etti. Bu bağlamda, Arap askerlerinin Filistin'e girişi geçiciydi ve herhangi bir Filistin taksimi ya da istila niteliği taşımıyordu. Ayrıca Birlik Konseyi'nin kararına uymayan üye ülkelere karşı önlem alınarak yaptırımlar uygulanacağını açıkladı. Sadece Ürdünlü delege bu karara karşı

çıktı (Bailey, 1990, s.186). Filistin konusundaki niyetini Arap Birliği'nin konferanslarında bu muhalif tutumuyla teyit eden Kral Abdullah, Temmuz 1950'de Arapların elinde kalan Filistin topraklarını alacağını duyurdu. Sonraki dönemde Arap Birliği, İsrail ile Batı Şeria üzerinden görüşmelerde bulunan Kral Abdullah'ı engellemek için yeni bir kongre teşkil ederek Arap devletlerinin İsrail ile barış yapmasını engelleyen bir hüküm çıkardılar. Bu hükmün hemen ardından Ürdün Kralı Abdullah, Batı Şeria'yı sınırları içine aldığını ilan etti (Herzok, 1993, s. 28). Bu nedenle Mısır, Ürdün'ün Arap Birliği'nden çıkmasını istemiş, fakat Yemen ve Irak, Mısır'ın görüşüne karşı çıkmıştır. ABD ile İngiltere ise, Kral Abdullah'ın politikalarını desteklemiştir. Bu şekilde Mısır ve Arap Birliği'nin muhalefeti etkisiz hale getirilmiştir. Netice olarak, 1948 yılında başlayan I. Arap-İsrail Savaşı Arapların elinde kalan Filistin topraklarının İsrail ile Ürdün Arasında paylaşılmasıyla sonuçlanmıştır.

4.1.2. Bağdat Paktı

Bağdat Paktı bölgenin modern politik tarihinin en önemli olaylarından ve gelişmelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bu sebeple, Arap Birliği'nin Pakt karşısında sergilediği tavrın ortaya konulması ve incelenmesi gerekmektedir. Bağdat Paktı, 17 Haziran 1950 tarihinde Arap Birliği devletleri tarafından yaşanan gelişmeler karşısında ortak bir askeri yapı oluşturmak üzere imzalanan Ortak Savunma Anlaşmasından sonraki ilk önemli olaydır. Pakt, üye devletler arasında tartışmalar yaratması ve farklı tutumlar ortaya konması nedeniyle Arap Birliği için oldukça ciddi bir politik sınav haline gelmiştir (Jassim ve Vaheeb, 2016, s. 3).

Paktın kurulmasının asıl fikir sahibi üyelerine ekonomik ve askeri yardım sağlama vaadinde bulunan Amerika Birleşik Devletleri olmasına rağmen doğrudan buna katılmamıştır. Bu nedenle kurucu ülke olarak İngiltere ön plana çıkmaktadır. İran, Pakistan, İngiltere, ABD ve Türkiye'yi içine alan Orta Doğu merkezli bir örgüt olarak kurulmuştur (Abbas, 2019, s. 252). Soğuk Savaş döneminde Orta Doğu'yu Sovyetler Birliği etkisine karşı korumak amacıyla ortaya konan antlaşma, Arap Birliği'ne üye birçok ülkenin şiddetli muhalefetine rağmen Irak tarafından 24 Şubat 1955'te imzalanmıştır. Anlaşmanın imzalanmasından önce meydana gelen gelişmeler, bu anlaşmanın Arap Birliği'nde yaratacağı gerilimi ortaya koymaktadır (Aydemir, 2019, s. 113). Irak Başbakanı Nuri Said, Irak hükümetinin Paktı imzalama

niyetini ortaya koymak üzere 14 Eylül 1954 tarihinde Cumhurbaşkanı Cemel Abdül Nasır ile görüşmek üzere Mısır'ın başkentine gitti. Ancak Kahire görüşmeleri bir sonuç alınamadan sona erdi. Çünkü Kongrede Cumhurbaşkanı Nasır, bölgesel güvenliği sağlama görevinin Arap Devletlerinin omuzlarına düşmesi gerektiği görüşünde ısrar etti. Diğer taraftan Başbakan Nuri, bölgenin ve Irak'ın Sovyet tehdidinden ancak Batı ülkelerinin yardımıyla korunabileceğini savunmaktaydı. Nasır, Arap Birliği'ne üye devletlerinin liderlerini, Paktın imzalanması konusunda Irak'ın amansız tutumunu görüşmek maksadıyla bir konferans gerçekleştirmeye çağırdı. Konferansa katılan liderler, Irak Başbakanı Nuri Sait'in antlaşmadan vazgeçmesini ya da en azından ertelemesini sağlamak için Irak'a bir delegasyon gönderme kararı aldılar (Davişa, 2004, s. 146).

Arap Birliği Konseyi 6 Şubat 1955 tarihinde gerçekleştirdiği kongrede Bağdat Paktı'nı tartışma konusu yaptı. Suudi Arabistan, Suriye ve Mısır anlaşmaya şiddetle karşı çıktı. Ancak Irak hükümeti anlaşmanın imzalanması düşüncesini savundu. Ürdün ve Lübnan hükümetlerinin uzlaşmacı bir rol oynamak istemelerine rağmen, Birlik Konseyi toplantısı sonuçsuz kaldı. 24 Şubat 1955'te Irak ve Türkiye, iki ülke arasında ortak iş birliği için bir anlaşma imzalamayı kabul ettiler. İngiltere bu anlaşmaya Nisan 1955'te, Pakistan Temmuz 1955'te ve İran Kasım 1955'te katıldı. ABD ise, bu ülkeleri ittifaka katılmaya teşvik etmiş olmasına rağmen kendisi ittifaka katılmadı (Abbas, 2019, s.252). Pakt, İngiltere'nin Irak'ı desteklemek ve Arap dünyasındaki konumunu güçlendirmek istemesi nedeniyle adını Bağdat'tan almıştır. Bu nedenle İttifakın ilk toplantısı için de Bağdat seçilmiştir. Paktın daimî merkezi ile sekreterliği de yine Bağdat'ta konuşlandırılmıştır. İngiltere'nin ittifakı kurmadaki amacı, Irak ve Arap bölgesindeki stratejik çıkarlarının yanı sıra diğer Arap ülkelerinin ve belki de İsrail'in de katılabilmesini de düşünmesiydi. İngiltere, Pakt sayesinde Arap bölgesindeki nüfuzunun ve çıkarlarının devamını koruyabileceği inancını taşımaktaydı (El-Hafez, 1967, s. 220).

Arapların gerçek düşmanının Sovyetler Birliği değil İsrail olduğunu düşünen Suriye ve Mısır liderliğindeki Arap ülkeleri, Bağdat Paktı'na katılmayı reddettiler. Batı kampının Bağdat Paktı'ndan hedefi ise, hayati ve stratejik bir öneme sahip olduğu değerlendirilen bölgede Sovyetlerin nüfuzunu genişletmesini önlemek ve bölge halklarının artan vatanseverlik ve ulus bilincini sınırlandırmak idi. Bunun yanı sıra

diğer bir maksat bölge ülkeleri ile Batı kampı arasında iş birliği yaparak Orta Doğu'yu savunmayı amaçlayan bölgesel bir uluslararası organizasyon oluşturmaktır (Kamal, 1972, s. 380). Pakt'ın imzalanmasıyla birlikte Arap Birliği'ne üye devletler içerisinde gergin bir süreç başladı. Anlaşmanın açıklanmasının üzerinden iki haftadan kısa bir süre sonra Suriye, Mısır ile kendi paktını kurdular. Anlaşmanın Arap coğrafyasında daha fazla entegrasyona giden ilk adım olduğunu belirtmekte fayda vardır. Arap Birliği içindeki Irak ve diğerlerinin bölünmesi, Yemen Devleti'nin Suriye ve Mısır arasındaki ortak savunma antlaşmasına katılmasıyla daha da belirgin hale geldi. Mısır Devlet Başkanı Nasır, Bağdat Paktı'nın Arap Birliği üyeleri arasında imzalanan Ortak Savunma Antlaşmasını bozma girişimi olduğunu Arap Birliği'nin her toplantısında defalarca ifade etti (Abbas, 2019, s. 253).

Bağdat Paktı sonrasında yaşanan bunalım Arap Birliği bağlamında değerlendirildiğinde, Birliğin bel kemiğini oluşturan Ortak Savunma Antlaşmasının ilk ciddi sınavını geçemediği ve Arap Birliği'ne üye ülkeler arasında büyük bir anlaşmazlık ve bölünmeye neden olduğu görülmektedir. Irak'ın Türkiye ile askeri bir anlaşma imzalaması üzerine Mısır, kendi politikalarını destekleyen diğer Arap ülkeleri ile askeri bir antlaşama imzaladı. İki taraf arasında ortaya çıkan ve devam eden görüş ayrılıkları Arap Birliği çerçevesinde imzalanan Ortak Savunma Antlaşması'nın unutulmasına neden oldu (Gündüz, 2002, s. 82).

4.1.3. Süveyş Krizi

Batı ülkelerinde bilindiği şekliyle Süveyş Krizi, Mısır'da ve Arap ülkelerinde bilindiği şekliyle 1956 Savaşı veya İsrail'de bilindiği şekliyle Kadeş Harekâtı, İngiltere, Fransa ve İsrail'in 1956 yılında Mısır'a karşı başlattığı bir savaştır. Kriz, Süveyş Savaşı, Sina Savaşı ve Sina Harekâtı olarak da adlandırılmaktadır. Bağdat Paktı'nın yol açtığı krizin ardından Arap Birliği'nin geçirdiği en önemli sınavlardan biri de Süveyş Krizi'dir (Muhammed, 1996, s. 9). Süveyş Krizi'nin kökleri, kanaldaki İngiliz kuvvetlerine karşı şiddetli halk direnişinin eşlik ettiği Mısır-İngiltere müzakerelerinin ardından 1954'te tahliye anlaşmasının imzalanmasına kadar uzanmaktadır. Nasır'ın Asvan Barajını inşa etmek için dış krediler ve sermayeye ihtiyacı vardı. Ancak ABD ve İngiltere, Mısır'ın Doğu Bloku'ndan silah satın alacağından ve İsrail'e tehdit oluşturacağından kredi vermeyi reddetti. Bunun için Cumhurbaşkanı Nasır, Temmuz 1956 tarihinde Süveyş Kanalı'nın

millileştirildiğini duyurdu. Bu dönemde Arap ülkeleri ile İsrail arasında 1948 savaşından bu yana aralıklı olarak sınır çatışmaları da devam etmekteydi. Nasır, İsrail'e karşı negatif tutumu açıkça ilan etmiş durumdaydı ve Süveyş Kanalı ile Akabe Körfezi'ndeki İsrail gemileri üzerinde baskıyı artırdı. İsrail ile Mısır arasında tırmanmaya başlayan bu gerginlik karşısında Nasır, ordusunu güçlendirmek istemekteydi. Bu amaçla Fransa ile bir silah anlaşması yaparak İsrail karşısında askeri üstünlük sağlamak niyetindeydi. Benzer şekilde, ABD ve İngiltere'den de silah alınması yönünde bir düşüncesi de vardı. Ancak bu ülkeler Orta Doğu'daki silahlanma yarışının sona erdirilmesi gerektiğini gerekçe göstererek teslimatları erteleldiler ve nihayetinde Mısır'ın talebini reddettiler. Bu durumda Nasır, Sovyetler Birliği'nden silah istemekten başka alternatif bulamadı (Hüseyin, 2000, s. 179).

İngiltere ve ABD, Mısır'ın hamlesine, Nasır'ın ittifak siyasetine girmeyi reddetmesine ve "Alfa" planının onayladığı Batı koşullarına uygun olarak İsrail ile barış yapmayı reddetmesine "Omega" adlı yeni bir plan geliştirerek yanıt vermeye karar verdiler. Nasır, Süveyş Kanalı'nın millileştirilmesini, Asvan Barajı'ının inşası için gerekli finansmanı elde etmek için tek fırsatı olarak gördü ve 26 Temmuz 1956'da kamulaştırma kararını açıkladı. Bu açıklamanın hemen ardından İngiltere, Fransa ve İsrail, kanala bağlı ekonomik çıkarlarını korumak amacıyla Mısır'a karşı Sievers Protokolü adı verilen bir askeri güç kullanma planı üzerinde fikir birliğine vardılar (Basyüni, 1992, s. 13). Buna göre, 29 Ekim 1956'da İsrail kuvvetleri dünyayı Süveyş Kanalı'nın tehdit altında olduğuna ikna edebilme düşüncesi ile Sina Yarımadası'nın derinliklerine kadar girdi. 30 Ekim 1956 tarihinde İngiltere ve Fransa, Mısır ile İsrail arasındaki çatışmanın sona ermesini, kanalda seyrüseferin korunması amacıyla iki tarafın Süveyş Kanalı'ndan on kilometre çekilmelerini ve bu bölgenin yerleşim yerleri dahil İngiliz ve Fransız güçleri tarafından işgalinin Mısır tarafından kabul edilmesini isteyen bir ültimatom yayınladı. Aksi takdirde askeri güç kullanarak bu şartların kabulü yönünde hareket edeceklerini de bildirdiler. Buna karşılık Mısır, Kanal Bölgesi'nin işgalini reddettiğini açıkladı ve ertesi gün 31 Ekim 1956'da iki devlet Mısır'a askeri müdahalede bulunarak Kahire ve Kanal bölgesi ile İskenderiye'ye hava saldırılarına başladılar. İngiliz ve Fransız birlikleri kısa sürede kanal bölgesini ele geçirmelerine rağmen Sovyetler Birliği ve ABD'nin olumsuz tepkileri karşısında işgal ettikleri yerlerden çekilmek durumunda kaldılar. Nasır bu

saldırı sonucunda askeri olarak başarısız olmasına rağmen, politik anlamda başarı sağlayarak Mısır ve Arap coğrafyasında büyük bir zafer kazandı (Muhammet, 1996, s. 32).

Arap Birliği'nin bu buhran aleyhinde aldığı pozisyon oldukça dikkat çekicidir. Zira Irak dışındaki bütün üye devletler Mısır'a destek meselesinde ortak bir tutum sergilemelerine rağmen, Birliğin bunalım karşısındaki pozisyonu simgesel bir kınamadan ve destek beyanından öteye geçmemiştir. Birlik yalnızca konsey dâhilinde yayınladığı bir beyanla bu olayı kınadığını duyururken, Birliğe üye aynı ülkeler Birlik dışında bireysel olarak son derece keskin atılımlarda bulundular (Gündüz, 2002, s. 112). Ancak diğer taraftan, Araplar bunalım sırasında Mısır'ı tamamen desteklemiştir. Arap vilayetleri yaygın biçimde Batı ülkeleri karşıtı gösteri ve ayaklanmalara sahne oldu. İnsanlar sokaklara çıkmış ve Arapların emperyalist kuvvetlere karşı direnişinin simgesi olarak Cumhurbaşkanı Abdül Nasır'a destek vermiştir. Bu yoğun halk desteği nedeniyle Arap devletleri Mısır yanlısı bir tutum izlemek durumunda kaldılar (Davişa, 2004, s. 134). Buna ek olarak, bazı Arap ülkeleri başta Suudi Arabistan ve Suriye olmak üzere, Fransa ve İngiltere'yle alakalarını kesti. Ocak 1957 tarihinde Ürdün, Suudi Arabistan, Mısır ve Suriye arasında on yıllık Arap Dayanışma Antlaşması imzalandı. Bundan sonra Şubat 1958'de Suriye ve Mısır birleşerek Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni oluşturdular. Takip eden dönemlerde bazı Arap devletleri başta Yemen olmak üzere bu birleşmeye federal bir yapılanmayla katıldı. 1958 yılında yapılan başkanlık seçimleri sonucu Abdül Nasır devlet başkanı olarak ve Kahire ise başkent olarak seçildi. Fakat birlik, 1961 tarihinde Yemen ve Suriye ayrıldıktan sonra yıkıldı. Arap Birliği hareketin bu biçimde son bulmasından sonra hem birliği hem de bölgeyi derinden etkileyecek yeni bir döneme girdi (Ali, 2015, s. 9).

4.1.4. Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ)'nün Kuruluşu

İngiliz mandası altında olmasına rağmen kuruluşundan itibaren Filistinlilerin, Arap Birliği'nde temsilcileri vardı. O dönemde (1945) Filistin'in temsilcileri sırasıyla Musa El-Elami, Abdel-Karim El-Elami, Ahmet Helmy Abdel-Baqi ve Ahmet El-Şukayri idi. Mısır Cumhurbaşkanı Cemel Abdül Nasır'ın çağrısıyla 1964'teki ilk Arap zirvesi konferansında, Filistin halkının iradesini ifade etmek ve kendi kaderini tayin hakkını talep eden bir organa sahip olmak için Filistin Kurtuluş Örgütü'nün

kurulmasına dair bir karar alındı. Bu, Filistin Kurtuluş Örgütü'nü sadece Filistinliler tarafından kurulmadığı anlamına gelmektedir. Arap ülkelerince özellikle de Mısır Başkanı Nasır'ın yoğun desteğiyle kuruldu (Khartabil, 2016, s. 9-10). Konferans Filistin'in temsilcisi olarak tanınan Ahmet El-Şukayri'yi Filistinlilerle temasa geçmesi ve bir sonraki Arap zirvesi konferansına sunulmak üzere bu konuda bir rapor yazması için görevlendirdi. Ahmet El-Şukayri, Arap ülkelerini ziyaret ederek bu ülkelerde yaşayan Filistinlilerle temasa geçmek maksadıyla bir gezi düzenledi. Gezisi sırasında iki taslak ulusal şart ve Filistin Kurtuluş Örgütü temel yasası hazırlandı. Müteakiben genel bir Filistin kongresi düzenlemeye karar verildi. Düzenlenen Filistin Milli Kongresi'nde El Şukayri kongre başkanı olarak seçildi ve 28 Mayıs 1964 tarihinde Filistin Kurtuluş Örgütü'nün kurulduğu ilan edildi (Muhammet, 2013, s. 58). Kongrede Ürdün, Suriye, Lübnan, Mısır, Kuveyt, Katar ve Irak gibi Arap hükümetlerince ülkelerinde yaşayan Filistinlileri temsilen seçilen 424 Filistinli temsilci yer aldı. Bu Kongrede Örgütün temel mevzuatları kabul edildi ve El-Şukayri, Örgütün Yürütme Komitesi Başkanı olarak seçildi. Kongre sonunda, Şukayri daimî komitenin on beş üyesini belirlemekle görevlendirildi ve Filistin Kurtuluş Örgütü liderliğinin karargâhı olarak Kudüs seçildi. Kongre ayrıca Filistin halkını askeri olarak hazırlama ve Filistin Ulusal Fonu'nu kurma kararı aldı (Vasel, 2002, s. 100).

Arap Birliği, bölgesel dengeler bakımından çok önemli bir oyuncu haline gelecek olan Filistin Kurtuluş Örgütü'nün kurulmasıyla tarihinin en önemli stratejik rollerinden birini oynadı. Arap Birliği, bağımsızlıkları için Filistin Kurtuluş Örgütü'nün karar ve politikalarını İsraillilere karşı desteklemektedir. Diğer yandan, Arap Birliği bünyesinde doğan bu örgüt, Altı Gün Savaşları'nın hemen ardından Filistin'in bağımsızlığı ve sorunları için mücadele etmesi gerektiğine karar verdi. Çünkü Filistin toprakları özellikle de Batı Şeria, Gazze ve Doğu Kudüs İsrail tarafından işgal edilmiştir (Saleh, 2013, s. 15-16).

4.1.5. Altı Gün Savaşı

Arap-İsrail Savaşlarının üçüncüsü olan Altı Gün Savaşı, oldukça kısa sürmesine karşın İsrail'in Mısır ve Suriye karşısında oldukça önemli kazanımlar elde etmesini sağlamıştır. Altı Gün Savaşı'nın nasıl ortaya çıktığını anlamak için, öncelikle savaşın

patlak vermesine neden olan sebeplerin açıklanması gerekmektedir. Savaşa yol açan pek çok neden arasında en dikkat çekici olanlar şunladır (Olgun, 2012);

a. Cemal Abdül Nasır'ın Mısır ordusunu silahlandırarak geliştirmesi İsrail'in askerî açıdan kendisini tehdit altında hissetmesine neden oldu.

b. İsrail Devleti'nin kurulmasından sonra İsrail'de ikamet eden binlerce Filistinli anavatanlarını terk etmek zorunda kaldı ve komşu Arap devletlerine sığındı.

c. Bu göçmenlerin bir kısmı Arap ülkelerinden İsrail'e saldırılar gerçekleştirmekteydi.

d. Mısır ile Suriye arasındaki karşılıklı savunma anlaşması da İsrail'in güvenliği konusunda endişelenmesine sebep olan bir diğer nedendir.

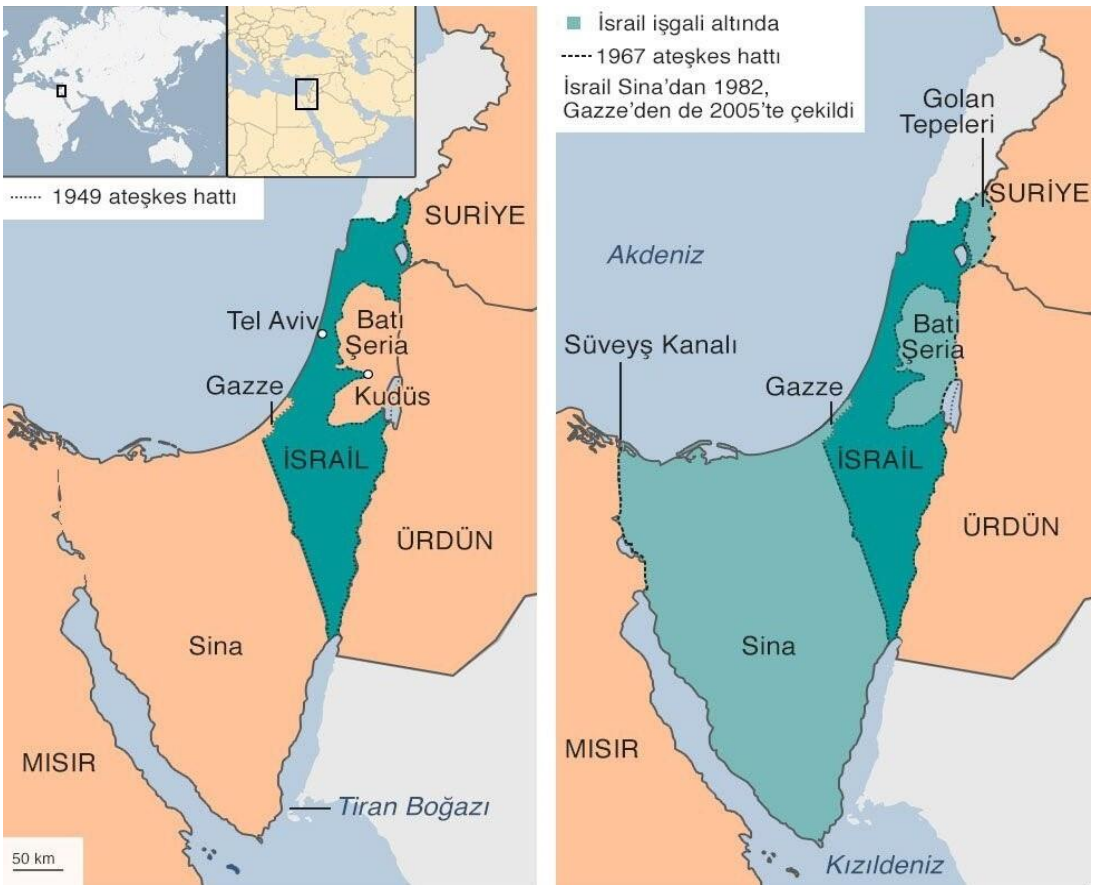
e. 1967 yılının başından beri Arap devletleri özellikle de Mısır ve Suriye ile İsrail ilişkileri gergindi. Buna ek olarak Mısır ve Suriye'de yaşayan Filistinliler İsrail'e saldırılar düzenlemekteydi. Bu nedenle iki taraf aralarındaki gerginlik 1967 Haziran başında sınır savaşına dönüştü ve bu şekilde Altı Gün Savaşı başlamış oldu.

Altı Gün Savaşı Arap Birliği'nin geçirdiği en ciddi sınavlardan birisidir. Savaş, İsrail Devleti'nin 5 Haziran 1967 tarihinde Mısır'a saldırmasıyla başladı. İsrail ile Mısır, Suriye ve Ürdün arasındaki savaş, haziran ayının beşinci ve onuncu günleri arasında gerçekleşti ve İsrail'in Ürdün'den Batı Şeria ve Kudüs, Suriye'den Golan Tepeleri ile Mısır'dan Gazze bölgesi ve Sina yarımadasını alarak Tiran Boğazı dahil olmak üzere geri kalan Filistin topraklarının işgalinin tamamlanmasıyla sonuçlandı (Kemiksiz, 2018, s. 18). Arap Birliği savaşın başlangıcında saldırıyı kınadığını ilan etmesine ve başta petrol ambargosu olmak üzere askeri ve siyasal tedbirlerin bir an önce alınacağını duyurmasına rağmen, Birliğin zirvesinde petrol ambargosu da dahil olmak üzere alınacak tedbirlere ilişkin herhangi bir karar alınmadı. Arap Birliği 29 Ağustos 1967'de Sudan'da gerçekleştirdiği Savaşın sonuçları tartışıldı; ancak zirvede petrol ambargosuna değinilmedi (Hudeydi, 1974, s. 17). Arap hükümetleri aralarında askeri iş birliğinin güçlendirilmesi için gerekli adımların atılması, Arap ülkelerindeki yabancı üslerin kapatılması ile Ürdün Krallığı ve Mısır'a yaklaşık 135 milyon sterlin verilmesi kararlaştırılan toplantılarda katılım ciddi bir sorun olmuştur (Akyol, 2017, s. 286). Orta Doğu'nun geleceği ve güvenliği üzerinde oldukça büyük

etkisi olan bir savaştan sonra bu savaşla ilgili olarak Arap Birliği'nin alacağı tedbirleri tartışacağı böylesine önemli zirvelere katılım sağlanamaması oldukça ciddi bir sorun olarak değerlendirilmektedir (Khartabil, 2016, s. 13). Bazı Arap devletleri başta Suriye Arap Cumhuriyeti olmak üzere 1967'de Kahire'de düzenlenen Arap Zirvesine katıldı. Fakat Sudan'da gerçekleştirilen ikinci Zirveye katılmadılar. Bu zirveye katılmayan önde gelen ülkeler Suriye, Cezayir, Fas, Tunus ve Libya'dır. Bu nedenle bu zirveden hiçbir netice çıkmamıştır.

Altı Gün Savaşı'nın son derece önemli neticelerinden biri Arap Birliği ile FKÖ aralarında başlayan yeni dönem olmuştur. Savaş sırasında İsrail güçleri daha fazla Arap toprağı elde etmek için ilerleyerek Sina'yı ve Golan Tepeleri'ni ele geçirebildi. Bununla birlikte İsrail, Filistinlileri evlerini ve topraklarını terk etmeye zorladı, bu nedenle özellikle Batı Şeria'da yaşayan Filistinliler mülteci durumuna düşerek yeni bir yerleşim yeri aramak durumunda kaldılar. Buna göre, FKÖ, Altı Gün Savaşı'ndan sonra bağımsızlığı ve topraklarının korunması için kendileri doğrudan mücadele etme yönünde karar verdiler (Bailey, 1992, s. 214). Altı Gün Savaşı'nın ardından yaşanan bu gelişmeler ve İsrail'in Filistin topraklarını işgal etmesi Filistinlilerin durumunun kötüleşmesine ve Arap Birliği'nin sağlayacağı desteğe karşı şüphe ile yaklaşmalarına neden oldu. Şekil 4.1'de gösterildiği gibi, İsrail ordusu tüm Batı Şeria, Gazze ve Kudüs'ü ele geçirirken Filistin toprakları İsrail ordusunun hâkimiyeti altına girdi.

Şekil 4.1: 1967 Savaşı öncesi ve sonrasında bölgenin durumu

Kaynak: (Bowen, 2017)

4.1.6. Filistin ve Ürdün Çatışması

Bölgesel dengeler bakımından oldukça etkili olan FKÖ'nün kuruluşunda Arap Birliği'nin rolüne daha önce değinilmiştir. FKÖ'nün 1970 yılından itibaren Arap Birliği'ni oluşturan ülkelerle ciddi sorunları ortaya çıkmaya başladı. Bu yıldan sonra, FKÖ birçok Arap zirve konferansının gündeminde yer alan temel maddelerden biri olmuştur. Yukarıda ayrıntılı olarak incelendiği gibi, birinci Arap-İsrail Savaşı'nın bitmesinin ardından Ürdün Krallığı, kalan Filistin topraklarını kendine bağladı ve Arap Birliği'nin Filistin hükümetini tanımayan tek üye ülkesi oldu (Javad, 2004, s. 19). 10 Eylül 1970 tarihinde iki ülke arasındaki anlaşmazlıklar önemli ölçüde arttı ve sonraki aylarda durum ciddi bir çatışmaya dönüştü. Durumu kontrol altında tutmak için müdahale eden Arap Birliği, Kahire'de devlet liderleri arasında olağanüstü bir zirve düzenledi (Raşid, 1975, s. 8). Bu zirvede Arap Birliği'nin girişimleriyle iki taraf arasında antlaşma imzalandı. Ancak bu anlaşmanın üzerinden kısa bir süre

sonra anlaşmazlıklar yeniden başladı. 1971 yılında Ürdün Krallığı Filistinli militanlara yönelik bir operasyon başlattı. Arap Birliği ve bütün üye hükümetler bu operasyonu derhal kınadılar. Bu operasyon sonucunda Ürdün bölge ülkelerinden sert tepkiler aldı ve Mısır, Cezayir başta olmak üzere Arap Birliği'nin bazı üyeleri Ürdün ile diplomatik bağlarını derhal durdurdular (Arı, 2004, s. 365-367).

Arap Birliği, FKÖ'nün Filistin ve Ürdün arasındaki anlaşmazlığında Filistin'e desteğini vurgulamak ve Filistin'in çok başlı temsilini engellemek için 1974'teki Fas Zirvesi'nde FKÖ'nün Filistinlilerin tek meşru temsilcisi olduğunu vurgulamıştır. Arap Birliği'nin arabuluculuk rolü üslenerek çözmeye uğraştığı bu anlaşmazlık, daha sonra bölge için belirleyici bir gelişme olacak, Lübnan İç Savaşı'na giden yolda mihenk taşını oluşturacaktır (Atacan, 2004, s. 126).

4.1.7. İsrail ve Mısır Antlaşması

1948'den beri süregelen savaş durumuna son vermek hedefiyle Mısır ile İsrail 26 Mart 1978 tarihinde Camp David Anlaşmalarını imzaladılar. Ancak bu değişiklik Arap Birliği'ni kuruluşundan bu yana en zor kararları almaya sevk etti ve Birlik tarihine yer alacak bir yaptırımlar listesinin yürürlüğe girmesine neden oldu (Filistin Araştırmaları Enstitüsü, 1979, s. 7). Camp David Anlaşmaları Mısır'da da tepkilere neden oldu. Dışişleri Bakanı Mohammed İbrahim Kamel, anlaşmaya karşı çıktığı için istifa ederek bunu kötü bir taviz olarak nitelendirdi ve "Camp David Anlaşmalarında Kaybolan Barış" adlı kitabında yazdı. Ayrıca tüm Camp David Anlaşmalarını, İsrail'in Gazze Şeridi'nden ve Batı Şeria'dan çekilmesine açıkça atıfta bulunmadığı ve Filistin halkının kendi kaderini tayin hakkını içermediği için eleştirdi (İbrahim, 2002, s. 109). Anlaşma imzalanmadan önce Irak'ta toplanan ve Mısır'ın haricinde 21 üyenin tamamının katıldığı Arap Birliği zirvesinde Kahire'yi uyarma yönünde kararlar alındı. Daha sonra Arap Birliği, Mısır'ın hareketini protesto etmek için genel merkezini Kahire'den Tunus'a taşıma kararı aldı (Arı, 2002, s. 417). Arap Birliği içerisinde bir hüsran ve öfke havası vardı, çünkü o dönemde özellikle Mısır, Irak, Suriye, Libya, Cezayir ve Yemen'de halk Arap Birliği ve Cemal Abdül Nasır'ın fikirlerinin etkisi altındaydı. Yaşanan bu durumun Mısır'ın bıraktığı boşluğu doldurmak adına ülkeler ve liderler arasında bir güç mücadelesi yaşanmasına neden olduğu ileri sürülmektedir. Irak ve Suriye'deki liderler bu durumu görerek 1979

tarihinde iki ülke arasında bir birlik kurmaya çalıştılar, ancak bu çabalar kısa süre içerisinde olumsuzlukla sonuçlandı.

Zirvede buluşan Arap devletlerinin ısrarı ile ekonomik ambargo kararı alınmadı ve bu zirve Mısır'a bir uyarı oldu. Mısır'ın daimî bir barış anlaşması imzalamayabileceği düşünüldüğünde, üyeler bir şans daha vermek niyetindeydi. Fakat Mısır bu uyarıyı görmezden geldi ve anlaşmayı imzaladı (İbrahim, 2002, s. 111). O sırada Arap Birliği 27-31 Mart 1979 tarihleri arasında Bağdat'ta toplanarak şu kararları aldığını duyurdu: Birincisi, Arap ülkelerinin büyükelçileri derhal Mısır'dan çekilmeli ve diplomatik bağlantıları kesmelidir. İkincisi, Arap Birliği karargahını geçici olarak Tunus'a taşınmalıdır. Üçüncüsü, Mısır'ın bağlantısızlık hareketi, İslam İşbirliği Teşkilatı ve Arap Birliği'nin üyelikleri askıya alınmalıdır. Dördüncüsü, Arap ülkelerinin Mısır'a sağladığı hem çeşitli ekonomik yardımın hem de ticari desteklerin durdurulması (Herzok, 1993, s. 214). Bu kararlara göre, kuruluşundan bu yana Arap Birliği için lokomotif hükümet durumunda olan Mısır Arap Birliği dışında bırakıldı.

4.1.8. Irak-İran Savaşı

Irak-İran ihtilafının kökenleri, bölgenin egemenliği konusunda yüzyıllar öncesine uzanan sürekli anlaşmazlıklar ve çatışmalara dayanmaktadır. 1968 yılı, Baas Partisi'nin 17 Haziran'da gerçekleştirilen bir darbenin ardından Irak'ta iktidara gelişine tanık oldu. Irak ve İran arasındaki sınır anlaşmazlıkları, İran Şahı Muhammed Rıza Pehlevi'nin, 1937'de İran ile Irak arasında imzalanan sınır anlaşmasını iptal etmesiyle başladı ve Şattül Arab'daki su bölümü çizgisinin iki ülke arasındaki ayırıcı hat olmasını talep etti (Feysal, 2014). 1971'de İran Donanması Emirlik adalarını, Büyük Tunb, Küçük Tunb ve Ebu Musa'yı işgal etti ve bu yüzden Irak, Aralık 1971 tarihinde İran ile bağlarını kesti (Muhammet, 2016, s. 60). 1972'de İran ile Irak arasında askeri çatışma başlamış, sınırlarda çatışmalar artmış, kuzeyde silahlı Kürt hareketlerinin faaliyetleri yoğunluk kazanmıştır. Cezayir Devlet Başkanı'nın arabuluculuğunun ardından Irak ve İran, 1975 yılanda Şattülarap nehrinin ortasının İran ile Irak arasındaki sınır hattı olarak kabul eden Cezayir Anlaşması'nı imzaladılar. Bu anlaşma ayrıca İran'ın Kuzey Irak'taki Kürt silahlı hareketlerine verdiği desteği durdurmasını da içeriyordu (Abu Kazala, 1994, s. 58-59).

1979'daki İran İslam Devrimi'nden sonra Irak ile İran arasındaki siyasi ilişkiler kötüleşti. İki ülke Mart 1980'de büyükelçilerini karşılıklı olarak geri çekti ve diplomatik temsil seviyesini düşürdü. 4 Eylül 1980'de Irak, İran'ı Irak'ın sınır kasabalarını bombalamakla suçladı ve bunu savaş sebebi sayılabileceğini değerlendirdi (Loran, 1993, s. 10). Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin, İran ile 1975 yılında imzalanan Cezayir Anlaşmasını 17 Eylül 1980 tarihinde iptal etti ve Şattülarap nehrini Irak karasularının bir parçası olduğunu açıkladı. 22 Eylül 1980'de Irak, İran'ın derinliklerinde belirlenen hedeflere saldırdı. İran, bu saldırılara Irak'ın askeri ve ekonomik hedeflerini bombalayarak karşılık verdi ve böylece İran-Irak Savaşı resmen başlamış oldu.

İran'ın dış politika stratejilerinden biri devrimi ihraç etme politikasıydı. Bu strateji, İslami rejimin Orta Doğu devletlerinde yayılmasına ve uluslararası bir kimlik kazanmasına odaklanıyordu. Bu siyaset Arap coğrafyasında büyük endişe duyulmasına yol açtı. Irak, bu endişeden istifadeyle İran'a karşı Arap dünyasının desteğini kazanmayı bildi (Abu Nuvar, 1991, s. 167). Böylelikle 1978 tarihinde Bağdat'ta yapılan Arap Zirvesinde, Mısır'ın Arap Birliği'nde boşalan lokomotif devlet pozisyonu açısından en güçlü aday oldu. İran ve Irak arasındaki savaş 1988'de imzalanan ateşkesle sona erdi. Bu süreç içerisinde İran Devriminin mimarı Humeyni hayatını kaybetti ve yerine Ali Hamaney geldi. 1990 yılında Irak'ın Kuveyt'i işgali sürecinde ABD'nin müdahalesi ile Irak İran'dan ele geçirdiği toprakları tek taraflı olarak geri vermiştir (Sander, 2000, s. 556).

Bu savaşın Arap Birliği üzerine etkisine bakıldığında, Irak ile Mısır arasındaki yakınlaşma en önemli gelişmelerden biri olarak değerlendirilebilir. Zira İran'la olan savaşında Irak'a en büyük desteği veren devletlerarasında ilk sırada Mısır yer aldı. Ayrıca savaş boyunca 16.000'den dazla Mısırlı, Irak askerlerine katılmak için gönüllü olmuştur (Feysal, 2014). Bu destekler karşılığında Irak'ın desteğiyle Arap Birliği'ne dönmeyi isteyen Mısır, bu hedefine ulaşarak 1987 yılında Amman'da düzenlenen Birlik Zirvesi'nde Arap Birliği'ne geri kabul edilmiştir (Muhammet, 2016, s. 210-211).

4.1.9. Irak'ın Kuveyt'i İşgali ve Körfez Savaşı

Irak-İran Savaşı esnasında varılan ateşkesten sonra Irak, savaştan kaynaklanan ekonomik sorunlarını çözmek için petrol ihracatını bir üst limite çıkarmaya çalıştı. Ancak petrol fiyatları o dönem oldukça düşüktü. Bağdat, komşusu Kuveyt'teki aşırı petrol üretiminin bu durumun sebeplerinden biri olduğuna inanıyordu. Irak'ın Kuveyt'e ve diğer Körfez ülkelerine biriken borçlarını ödeyememesi savaşın patlak vermesinin nedenlerinden biriydi (Zahdi, 2016, s. 7). Sözlü tehditler işe yaramadığında, Saddam Hüseyin 2 Ağustos 1990'da Kuveyt'in işgal edilmesini emretti. Irak'ın 2 Ağustos 1990 tarihinde Kuveyt'i işgali ve ilhak etmesi, Batı ülkelerinin bölgedeki siyasi ve ekonomik çıkarlarını tehlikeye attı. Buna ek olarak bölgenin dengesini Irak lehine sabote eden bu durum, Körfez ülkeleri başta olmak üzere birçok Arap hükümeti için kabul edilemez bir gelişme haline geldi (Muhammet, 1991, s. 225). Çünkü Irak'ın 2 Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgali, uluslararası dengelere, özellikle Orta Doğu'daki büyük güçlerin çıkarlarına ciddi şekilde zarar vermekteydi. Irak rejimi, Kuveyt'teki petrolün %20'sinin kontrolünü ele geçirdi. Bunu kontrol altına almak için, BM Güvenlik Konseyi'nin beş üye ülkesi, Irak'ın Kuveyt işgalini her türlü yolu kullanarak bitirmek üzere fikir birliğine vardılar. Saddam Hüseyin'in böyle bir askerî harekâta girişmesinde Arap Birliğince İran Savaşı esnasında sağlanan desteğin de etkisi olduğu değerlendirilmektedir (Validi, 1993, s. 4).

ABD ve müttefik hükümetleri "Çöl Kalkanı" adlı bir operasyona başlama kararı aldılar. Neredeyse 33 devlet operasyon kapsamında bölgeye asker göndererek veya yardım sağlayarak destek vermiştir. Bu devletler arasında sekiz Arap devleti de bulunmaktaydı. Arap devletleri, ABD'yi destekleyenler, Irak'ı destekleyenler ve çekimserler olarak ciddi bir bölünme içerisine girmiştir (Süleyman, 1992, s. 19). Ancak bu bölünmeye rağmen Arap Birliği Konseyi, Irak'ın Kuveyt'i işgaline ilişkin bir dizi karar çıkardı ve bu kararlar Arap Birliği'nin 1990'daki Kuveyt krizindeki konumunu netleştirdi. Söz konusu kararlar, Arap Birliği Konseyi'nin 2 Ağustos 1990 tarihinde Kahire'de yapılan olağanüstü toplantısında alınan kararlar olup, bunlardan en önemlileri şunlardır (Zahdi, 2016, s. 106);

a. Irak'ın Kuveyt Devleti'ne yönelik saldırganlığın kınanması, bundan kaynaklanan herhangi bir sonucun reddedilmesi ve sonuçların tanınmaması.

b. Irak'tan, kuvvetlerini Kuveyt'ten derhal ve koşulsuz çekmesinin talep edilmesi.

c. Arap devletlerinin işlerine herhangi bir yabancı müdahalesinin reddedilmesi.

d. Üye devletlerin toprak egemenliğini korumaya güçlü bir şekilde bağlı olduklarının teyit edilmesi.

Bu istisnai zirvede, Arap Birliği tarihinde yeni ufuklar açarak, bir üye devlet aleyhine kullanılacak çok uluslu bir Arap ordusu oluşturma kararı alındı. Bu karara göre Suudi Arabistan, Suriye ve Mısır kuvvetlerini derhal bölgeye göndermeye başladı, FKÖ, Yemen ve Ürdün de Irak'ı destekleyen bloğa katıldılar (Sander, 2000, s. 568). Bunlar dışında kalan birlik üyeleri çekimser bir tavır sergilemişlerdir. Çöl Kalkanı Operasyonu ile başlayan ve Çöl Fırtınası Operasyonu ile sona eren Irak'ın Kuveyt'i işgali ve Körfez Savaşı'nın son derece mühim neticelerinden biri de Arap Birliği'nin entelektüel temellerinin oluşmasını sağlayan ilkeler üzerine düşürdüğü gölge olmuştur.

4.1.10. Irak'a Amerikan Müdahalesi

2002'de ABD ve müttefiklerinin Irak'a müdahale olasılığı sıklıkla gündeme gelmeye başladığında dikkatler Arap Birliği'ne kaydı. Arap devletlerinin Körfez Savaşı'nda olduğu gibi ABD'yi destekleyip desteklemeyeceği ve arasında yeni bir kutuplaşma olup olmadığı gibi sorular sorulurken, 2002'nin Mart ayı sonunda gerçekleştirilmesi planlanan zirve ani bir kararla 1 Mart'a çekilmiştir (Ahmetdi, 2016, s. 13). 1 Mart 2002 tarihinde Mısır'da düzenlenen zirvede önemli tartışmalar yaşandı. Bu zirvede BAE başta olmak üzere bazı üye ülkeler, Saddam Hüseyin'i iktidarı bırakıp ülkeyi terk etmeye çağıran bir açıklama yaptı. Öneri, Arap Birliği'ni ikiye ayırmaktaydı. Kuveyt ve Suudi Arabistan'ın başını çektiği bir grup bu fikri desteklerken, başta Libya ve Suriye olmak üzere diğer Arap ülkeleri büyük tepki gösterdiler (Mahamut, 2005, s. 559). Zirvede konuşan dönemin Libya Devlet Başkanı Kaddafi, Körfez Savaşı boyunca ABD ve müttefiklerinin başını çektiği Batı devletlerini kabul eden Suudi Arabistan'ı şeytan ile iş birliği yapmakla suçlamıştır. Bu bağlamda zirvenin canlı yayını kesintiye uğradı ve Kaddafi'nin Suudi Arabistan Emiri Abdullah'a hakaret ederek bağırması üzerine oturum askıya alındı.

Diğer devlet başkanlarının konuşmalarına bakılacak olursa, olaylı zirvede konuşan Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad'ın sözleri Körfez Savaşı sonrası dönem ve takip eden dönemlerde Arap coğrafyasını bekleyen potansiyel değişiklikleri ve Arap Birliği'nin o dönemdeki durumunu özetlemektedir (Saarim, 2003, s. 82). Beşar'ın konuşması bir ölçüde Arap Birliği'nin özeleştirisi olarak da görülebilir. Bunalım yüzünden dünyadaki imajının daha fazla zarar görmesini istemeyen Arap devletleri, Irak'ı kınayan nihai bildirgeyi kabul ederek zirveyi sonuçlandırdılar. ABD, Irak'a müdahale ettikten sonra düzenlenen Arap Birliği zirvelerinde ortaya çıkan görüntü de Beşar'ın birlik çağrısı yaptığı ve birbirine hakaretle sona eren zirveden çok da farklı değildi. ABD'nin Irak'a müdahalesinden sonra yapılan bu zirveler aldığı kararlardan çok yaşanan olaylarla gündeme gelmiştir (İbrahim, 2003, s. 114). 2 Mayıs 2004'te Tunus'ta yapılan zirveye yaklaşık üç ay aradan sonra 22 üye devletin 14 devlet başkanı katılım sağladı. Başta Libya Cumhurbaşkanı Kaddafi olmak üzere üç Arap lideri, Arap Birliği Genel Sekreteri Amr Musa'nın açılış konuşmasında zirve gündemini kabul etmediklerini söyleyerek konferanstan ayrıldılar. Zirve sonunda yayınlanan Tunus bildirgesinde Arap coğrafyasında demokrasiyi güçlendirme, siyasi ve kamusal faaliyetlere halkın katılımını artırma, sivil toplumu genişletmenin ve kadın haklarını geliştirmenin kararlılığı ve gerekliliği ifade edildi. Bununla birlikte, bildiride teröre karşı savaş da yer alırken, Irak'taki öldürme ve işkence ile insanlık dışı olaylar kınanmıştır (Saarim, 2003, s. 93).

2005'te Cezayir'de düzenlenen Arap Birliği zirvesine de başta Suudi Arabistan olmak üzere Arap devlet başkanların çoğu katılmadı. Gündem dâhilinde; Suriye üzerindeki baskı, Filistin meselesi, Irak problemi ve İsrail ile ilişkilerin normalleşmesinin yer aldığı zirveye BM Genel Sekreteri Kofi Annan da bizzat katıldı (Ahmetdi, 2016, s. 18). Birliğin İsrail ile ilişkilerini normalleştirmesini öneren Ürdün Kralı Abdullah'a cevap veren Arap Birliği Genel Sekreteri Amr Musa, İsrail'in karşılığında mühim bir adım atmadan Arap devletleriyle ilişkilerinin normalleştirilmesinin beklenemeyeceğini ifade etti. Arap Birliği'nin son zirvesi 30 Mart 2006 yılında Hartum'da yapıldı. Bu zirve için son derece önemli gelişme, Arap Birliği'nin organizasyon yapısındaki yenilikti. Temsilciler, zirveden önce Arap dışişleri bakanları kongresinde 1947 tarihinde inşa edilen Birliğe yeni organlar eklemeye karar verdiler. Arap Barış ve Güvenlik Konseyi'nin inşa edilmesine

yönelik anlaşmanın ardından yapılan konferans ve zirvede yapısal reformlara aciliyet verileceği ilan edildi.

4.1.11. Lübnan-İsrail Savaşı

Literatürde yaygın olarak Lübnan-İsrail Savaşı olarak kullanılsa da aslında bu dönemde yaşanan çatışma Hizbullah ve İsrail arasında gerçekleşmiştir. Her ne kadar savaş iki devlet arasında gerçekleşen bir şiddet ve kuvvet kullanım şekli olsa da kimi kaynaklarda Hizbullah-İsrail Savaşı olarak da geçmektedir (Cicioğlu, 2008). Literatürdeki genel eğilim doğrultusunda burada da Lübnan-İsrail Savaşı başlığı kullanılmıştır. Hizbullah ve İsrail arasında Lübnan topraklarında ve Kuzey İsrail'de meydana gelen silahlı çatışmalar, 12 Temmuz 2006'da Hizbullah militanlarının sınırı geçerek üç İsrail askerini öldürüp ikisini de rehin almasıyla patlak verdi. Hizbullah'ın "Gerçek Vaat Operasyonu" olarak nitelendirdiği saldırının ardından Siyonist hapishanelerinde tutuklu bulunan Filistinlilerin ve Lübnanlıların serbest bırakılması karşılığında rehinelerin iade edileceğini açıklandı. İsrail güçleri derhal inisiyatif aldı ve sınır hattına saldırarak Lübnan topraklarına girdi (Ahmetdi, 2016, s. 32). Sonraki gün İsrail ordusu güney Lübnan'da elektrik santrallerini, Beyrut havaalanını ve köprü ile yol ağını hedef alan bir hava saldırısı düzenleyerek düzinelerce kişiyi öldürdü. Ayrıca İsrail Deniz Kuvvetleri saldırıya katıldı ve İsrail Güvenlik Kuvvetleri (IDF), altı bin askerden oluşan yedek bir birliği hızla kuzey İsrail'e konuşlandırılması için çağırdı. Bu gelişmeler üzerine esirlerin İsrail'e iade edilmesi askıya alındı (Pickard ve Ramsbotham, 2012, s. 74).

Hizbullah Genel Sekreteri Hasan Nasrallah aynı gün bir basın toplantısı düzenleyerek iki İsrail askerinin sınır dışına çıkarıldığını, operasyonun tek başına örgütün sorumluluğunda gerçekleştirildiğini ve Lübnan hükümetinin bununla hiçbir ilgisinin bulunmadığını açıkladı. Aynı toplantıda Hasan Nasrallah, İsrail hükümetini tutsak değişimini tamamlamak üzere dolaylı olarak müzakere etmeye çağırdı. Bundan sonra İsrail, Lübnan'a deniz ve hava ablukası uygulamaya başladı (Saarim, 2003, s. 11). Hizbullah medyasına göre, iki askeri ele geçirmek için yapılan askeri operasyon "Gerçek Söz" olarak adlandırılırken, İsrail'in iki askeri serbest bırakmaya yönelik operasyonuna İsrail hükümeti tarafından "Adil Ödül" adı verildi (El-Akkad, 1917, s. 51). İsrail'in hedefleri operasyondan farklıydı; iki tutsağının geri dönüşü, Hizbullah'ın yapılarının vurulması, Hizbullah'ın imha edilmesi ve Hizbullah'ın

füzelerini önlemek için Litani Nehri'ne erişim de dâhil, savaşın her günü yeni bir hedefti ve çok sayıda hedefe rağmen, savaş bir amaca ulaşılamadan sona erdi.

Batılı ülkeler, İsrail saldırganlığının meşruiyeti konusunda farklı yaklaşımlar sergilemekteydiler. Arap tarafında ise, Mısır ve Suudi Arabistan dışişleri bakanlarınca yapılan açıklamalar benzer bir ayrımın yaşandığını göstermekteydi. Bu açıklamalarda iki askerin kaçırılması sorumsuz bir macera olarak nitelendirilmekteydi (Salman ve El-Hoss, 2006, s. 8). Suudi Arabistan ve Mısır, "meşru otoriteye başvurmadan hesapsız bir macera" olarak gördükleri ve Arap ülkeleriyle koordine etmeksizin gerçekleştirildiği için "Lübnan unsurları" olarak adlandırdıkları faillere karşı oldukça saldırgan ve sert bir dil içeren bir bildiri yayınlamıştı. Buna rağmen Mısır'da Lübnan ve Hizbullah bayrakları ile Hizbullah başkanı Hasan Nasrallah'ın İsrail'e karşı askeri destek talep eden resimleriyle Hizbullah yanlısı gösteriler düzenlendi. Buna ek olarak Mısır'daki Müslüman Kardeşler'in rehberi Muhammet Mehdi Akef, 'Müslüman Kardeşlerin, İsrail'le savaşında Lübnan'da Hizbullah'ın yanında savaşmaları için binlerce üyesini göndermeye hazır olduğunu' duyurdu (El-Akkad, 1917, s. 41). 15 Temmuz 2006'da Arap dışişleri bakanları, İsrail'in Lübnan'a yönelik saldırısını görüşmek üzere Kahire'de Arap Birliği Genel Sekreteri Amr Musa'nın daveti üzerine acil bir toplantı yaptılar. Oturuma BAE Dışişleri Bakanı Muhammet Hüseyin El-Shaali başkanlık etti ve oturumdan sonra "saldırının durdurulması için başvurulması gereken otoritenin BM olduğunu" ifade etti. El-Shaali, Arap Birliği'nin kararını "farklılıklara rağmen tarihi bir durak" olarak değerlendirdi, çünkü herkes toplantının başarılı olması ve Lübnan'a yönelik saldırının durdurulması gerektiği hususunda birleşmekteydi. Oysa Arap Birliği'nin konumu, Arap halkları tarafından Lübnan'ın maruz kaldığı saldırganlığa karşı tam bir başarısızlık ve sessizlik olarak görülüyordu (İbrahim, 2003, s. 54).

4.2. ARAP BİRLİĞİ'NİN YAPISINDAN KAYNAKLANAN PROBLEMLER

Bu başlık altında, Arap Birliği'nin bölgesel dengeler üzerinde niye daha aktif bir aktör olamadığı sorusunun cevabı tarihsel süreçte izlenen olaylar üzerinden verilmeye çalışılacaktır. Bu soruya cevap aranırken genel olarak organizasyon yapısı ve yasal düzenlemeler incelenecek ve yapının oluşturduğu sorunlar ortaya

konulmaya çalışılacaktır. Tespit edilen bu sorunlar dördüncü bölümde açıklanan olaylar ışığında belirlenerek Arap Birliği'nin durumuna ilişkin bir analiz yapılacaktır. Bu bağlamda Arap Birliği ile ilgili tespitler "Arap Birliği'nin yapısından (kanun, organlar, tüzük) kaynaklanan problemler" başlığı altında toplanmıştır. Arap Birliği'nin yapısını düzenleyen Birlik Şartı'ndan kaynaklanan boşluklar ve belirsizlikler, Arap Birliği'nin daha etkin bir aktör olma yolunda karşılaştığı başlıca sorunlardır. Bu belirsizlik ve boşluklara ek olarak, mevcut mevzuatın uygulanamaması, mevzuatı uygulayabilecek organların yetersizliği, Birlik kararlarına uymayan ülkelere yönelik yetersiz yaptırımlar ve tarihsel süreçte yaşanan olaylarda Arap Birliği'nin uygulamalarında görülen tutarsızlıklar Birlik ile ilgili problemlerin genel çerçevesini oluşturmaktadır.

4.2.1. Ortak Zemin ve Değerler Yaratamama Sorunu

Arap Birliği hukuku irdelendiğinde üye devletler arasındaki sosyal, siyasi ve ekonomik farklılıklardan kaynaklanan ihtilafları ve devletlerin birbirinden bağımsız geliştirdiği milli siyasetleri ortak bir zeminde buluşturabilecek bir yapı oluşturulamadığı görülmektedir. Öte yandan, Arap Birliği'ni bileştiren değer sistemi ve ona katılma standartlarının kanunun hiçbir bölümünde belirtilmediği görülmektedir (Jadi ve Masud, 2016, s. 20). Arap Birliği Şartı'nın 1. maddesi şöyledir;

> "*Arap Birliği, Arap Birliği tüzüğünü imzalayan bağımsız Arap devletlerinden oluşur. Her bağımsız Arap Devleti, Birliğe katılma hakkına sahiptir. Katılmak isterse, bu hususta daimî Genel Sekreterliğe bir başvuru yapar ve başvurunun yapılmasını müteakip ilk toplantısında Konseye sunulur*" (El-Jaburi, 1985, s. 27).

Yeni üyelik veya devam eden üyeliklerle ilgili başka bir standardın bulunmaması her üyenin yalnızca kendi ulusal çıkarları ve politikaları uyarınca karar vermesi sonucunu doğurmaktadır. Bu nedenle Birlik bünyesinde belirli bir birim ve ortaklık kurulması uygun görülmemektedir. Arap Birliği üyeliğine ilişkin standartların ve değer sisteminin olmaması, üye hükümetler aralarındaki kalkınma – geri kalmışlık, demokrasi ve despotizm gibi kavramlar bağlamındaki farklılıkları bağdaştıracak bir mekanizma ve anlayışın olmaması, farklılıkların boyutunu artırmaktadır. Arap Birliği'nin kuruluş hedefini Birlik Şartı'nın 2. maddesi şöyle ifade etmektedir;

> "*Arap Birliği'nin hedefi, katılan ülkeler arasındaki bağları güçlendirmek ve aralarındaki işbirliğini sağlamak, bağımsızlıklarını ve egemenliklerini sürdürmek için siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel, güvenlik ve sağlık planlarını koordine etmek ve genel olarak Arap ülkelerinin faaliyetlerini ve çıkarlarını göz önünde bulundurmaktadır*" (Kali, 1948, s. 36).

Fakat bu maddede bahsedilen siyasi faaliyetlerin eşleştirilmesi hususunda çalışan etkin bir organın gerekliliği kuruluş adımında görülmez. 1947 tarihinde Birlik Konseyi, Filistin konusu üzerine bir konferans düzenledi ve bu konferansta Arap ülkelerini ilgilendiren politik konuları tartışmak için kalıcı bir komite oluşturulmasına dair bir karar alındı. Ancak bu komite 2. maddede belirtilen 'başta politik faaliyetler olmak üzere ekonomik, sağlık ve güvenlik faaliyetlerinin eşleştirilmesi' ilkesini yerine getirmek yerine ortak bir gündem geliştirmeye çabalamıştır. Buna ek olarak bölgede meydana gelen olaylar üzerinden devletlerin bölge ve Birlik dışı aktörlerle Birliğin bakış açısı ile çelişen yaklaşımlar üzerinden kendi başlarına ya da ayrı gruplar halinde ilişkiler kurdukları görülmektedir. Bu da Birliğin ortak karar alma ve uygulama anlamında sürdürülebilir bir politikasının olmadığını göstermektedir.

4.2.2. Anlaşmazlıkların Çözümü Sorunu

Arap Birliği üyeleri aralarındaki ihtilafların çözümünde meclisin yetkilerini düzenleyen 5. maddede şu hükümler yer almaktadır;

> "*Birliğin iki veya daha fazla ülkesi arasındaki anlaşmazlıkları çözmek üzere güç kullanmak yasaktır ve aralarında devletin bağımsızlığı, egemenliği ya da toprak bütünlüğü ile ilgili olmayan bir anlaşmazlık ortaya çıkarsa ve taraflar bu anlaşmazlığı çözmek için konseye başvururlar, konsey kararları bağlayıcıdır. Bu durumda, anlaşmazlığın ortaya çıktığı ülkeler konseyin görüşmelerine ve kararlarına katılmayacaktır. Arabuluculuğa ilişkin kararlar oy çokluğu ile verilir*" (Ahmet, 1948, s. 29).

İstisnasız dördüncü bölümde tarihsel çerçevede açıklanan tüm gelişmelerde Arap Birliği'nin karşı karşıya olduğu en önemli sorunların üye devletler arası sorun ve görüş ayrılıkları olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu anlaşmazlıkları çözmek için konan 5. madde ile oldukça soyut bir çerçeve çizilmiş olması, konsey veya diğer bir organa bu meselede somut ve yeterli yetki verilmemesi, bu maddede bir "arabuluculuk" görevinin açıkça belirtilmemesi, Konseyin bu meselede alacağı kararların niteliği ve çerçevesinin tanımlanmaması, bu hususta çoğunluk ilkesi temelinde karar verilmesi

gibi nedenler, yetki problemi başlığı altında tanımlanan sorunlara neden olmakta ve anlaşmazlıkları çözme konusunda 5. maddeyi yetersiz kılmaktadır. Buna ek olarak, üyelerin ilişkilerini denetleyen ve düzenleyen bir adalet mahkemesinin veya diğer bir organın olmaması, Arap Birliği'ni anlaşmazlıkları gidermek anlamında yetersiz bırakmaktadır.

4.2.3. Güvenlik ve Savunmaya İlişkin Sorunlar

Saldırıları önlemek için tasarlanan 6. madde şöyle demektedir;

> "*Bir devlet tarafından Birliğin bir üye devletine saldırı yapılırsa veya gerçekleşeceğinden korkulursa, saldırıya uğrayan ya da saldırı tehdidi altındaki devlet Konsey'den derhal toplanmasını isteyebilir. Konsey, bu saldırıyı önlemek için gerekli tedbirlere karar verir ve karar oybirliğiyle verilir. Saldırı Birlik ülkelerinden birinden ise saldırgan devletin görüşü değerlendirmeye alınmaz. Saldırı, saldırıya uğrayan devletin hükümetinin konseyle iletişime geçemeyeceği şekilde meydana gelirse, o devletin temsilcisi, önceki paragrafta belirtilen amaç için toplanmasını talep edebilir ve temsilci Birlik Konseyi ile iletişime geçemezse, üyelerden herhangi birinin toplanılmasını talep etme hakkı vardır*" (Kali, 1948, s. 40).

Görüldüğü gibi bu madde, Arap Birliği'nin olası bir dış saldırıyla karşılaşmadaki rolü ve ne tür bir eylem planı uygulayacağı ve izleyeceği gibi soruları yanıtlamamaktadır. İlk Arap-İsrail Savaşı'ndaki yenilginin ardından bu eksikliği gören Birlik konseyi, 13 Nisan 1959 tarihinde 18. olağan toplantısında Karşılıklı Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması'nı kabul etmiştir (İbrahim, 2003, s. 51). Fakat dördüncü bölümde ayrıntılı olarak açıklanan gelişmelerin birçoğu karşısında Arap Birliği'nin bu anlaşmanın gereklerini yerine getiremediği görülmektedir. Bağdat Paktı'nın ardından meydana gelen bunalım bu bağlamda değerlendirildiği zaman, Arap Birliği'nin belkemiği olan Karşılıklı Savunma Anlaşması'nın ilk ciddi sınavını geçemediği ve Birlik üyeleri arasında tehlikeli bir bölünmenin ortaya çıktığı görülmektedir (Abbas, 2019, s. 241).

Diğer bir önemli konu olan Süveyş Buhranı boyunca devletler Mısır'ı tek başına desteklerken, Birlik Konseyi'nce alınan kararlar manevi desteğin ötesine geçmedi. Arap Birliği'ne üye ülkelerin birlikten bağımsız olarak Mısır'ı desteklerken Arap Birliği içinde aynı kararlılığı gösterememeleri, teşkilatın bütün üye hükümetler adına davranan bir yapı haline gelmediğini, yani üyelerin Birliği ortak bir temsilci olarak

görmediklerini düşündürmektedir (Basyüni, 1992, s. 11). Orta Doğu'nun güvenliği ve geleceği açısından çok önemli görülen Altı Gün Savaşı sonrasında Arap coğrafyasının bu savaşla ilgili alacağı tedbirleri tartışacağı toplantılara katılım tam olarak gerçekleşmemiştir. Bununla birlikte Körfez Savaşı süresince, Karşılıklı Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması ile Arap Birliği'nin bütün temel ilkeleri ve hedefleri aleyhine, Arap Çokuluslu Kuvvetleri Batılı müttefikleriyle bir üye ülkeye karşı savaşa girmişlerdir. Bu durum da yine bölgesel meseleler bir yana üye devletlerin karşılaştığı sorunlarda dahi Birliğin etkin bir performans sergileyemediği ve dışarıdan gelen yaklaşımlarda yer alma yoluna gittiği gözlemlenmektedir.

4.2.4. Yetki Problemi

Arap Birliği mevzuatı irdelendiği zaman, çalışma kurallarını ve standartlarını belirleme yetkisine sahip ve etkin mekanizmalar için gerekli yasal altyapının bulunmadığı görülmektedir. Diğer bir ifade ile, Arap Birliği'nin üyeler nezdinde kural koyma salahiyetine sahip temel teşkilatı olan Birlik Konseyi ile ilgili kanun maddeleri irdelendiğinde, gerçekte salahiyetlerinin ne kadar sınırlı olduğu görülmektedir. Arap Birliği Kanunu'nun 9. maddesi Konsey kararlarının niteliğine ilişkin düzenlemeleri belirtir;

> "*Kendi aralarında bu şartta öngörülenden daha yakın işbirliği ve daha güçlü bağlar arzulayan Arap Birliği devletleri, bu amaçlara ulaşmak için istedikleri anlaşmaları aralarında sonuçlandırabilirler. Birliğin ülkelerinden biri tarafından daha önce ya da daha sonra başka bir devletle imzalanan antlaşmalar ve sözleşmeler, diğer üyeleri bağlamaz veya bağlayıcı değildir*" (Ahmet, 1948, s. 26).

Bu maddeye dayanarak, ortaklık kanununun üye devletler tarafından diğer ülkelerle yapılan anlaşmaları ciddi bir şekilde düzenlemediği anlaşılmaktadır. Birlik Konseyi'nin bu uzlaşmazlıklarla ilgili konuşma yetkisi ve hakkı tanımlanmamaktadır. Bu bağlamda maddenin yetersizliği ve yönetim kurulunun bu hususta sınırlı yetkisi, süreçte birçok kez karşılaşılan sorunlarda boşluk oluşturmaktadır. Dördüncü bölümde ayrıntılı olarak anlatıldığı gibi, Filistin topraklarının bir kısmının Ürdün Krallığı tarafından ilhak edilmesinin ardından yaşanan operasyon, bu yetersizliği göz önüne seren bir örnektir. İsrail Devleti ve Ürdün Krallığı aralarında bir uzlaşma ortaya çıktığında 9. maddenin aksine, Arap Birliği aceleyle İsrail ile varılan bu uzlaşmayı önleme kararı verdi. Ancak ne yazık ki

1948 yılında patlak veren savaş, Filistin'in bir kısmının İsrail Devleti ile Ürdün aralarında paylaşılmasıyla sonuçlanmıştır.

Arap Birliği'nin kanun koyma yetkisine sahip temel organı olan Birlik Konseyi'nin hukuku incelendiğinde, kanunun bir diğer maddesi olan 7. maddede, Konsey kararlarının gerekliliği ile ilgili bir problem görülmektedir. Birlik Şartı'nın 7. maddesine göre; "Arap Birliği konseyinin oybirliğiyle vereceği karar, Birlik'e katılan tüm ülkeler için bağlayıcıdır, konseyin çoğunluk tarafından vereceği karar, onu kabul eden taraf için bağlayıcıdır ve her iki durumda da konseyin kararları her ülkede kendi mevzuatına göre uygulanır" (Kali, 1948, s. 16). Bu doğrultuda, oy çokluğu ile alınan kararların yalnızca bu kararları kabul eden devletleri bağlaması, Birlik konseyinin salahiyetlerini daraltan ve işlemez hale getiren bir düzenlemedir. Örneğin; ABD ve müttefikleri İrak devletine karşı "Çöl Kalkanı" operasyonuna başlarken, Arap Birliği bu konuyu tartışmak için 2 Ağustos 1990 yılında Kahire'de toplandı. Üye devletler Irak'ı destekleyenler, ABD'nin yanında olanlar ve çekimserler olarak üç bölüme ayrıldı. Ancak, kendisine üye bir devlete karşı kullanılacak çok uluslu bir Arap ordusu yaratma kararı oy çokluğuyla alındı. Buna göre Suudi Arabistan, Suriye ve Mısır başta olmak üzere 8 arap devleti kuvvetlerini bölgeye gönderdiler. Yemen, FKÖ ve Ürdün başta olmak üzere bazı Arap ülkeleri Saddam Hüseyin yalnısı blokta yer aldı (Davibi, 2016, s. 36).

Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, Birlik, üyeleri arasında bağımsız antlaşmalar yapma konusunda düzenleyici bir mekanizma geliştirmemiştir. Dolayısıyla üye ülkeler üçüncü tarafın ya da Birliğin çıkarları aleyhine antlaşmalar yapabilmekte olup bunu koordine edebilen bir hukuki sistem bulunmamaktadır. Alınan kararlara katılım sağlanmadığı takdirde uyma zorunluluğunun olmaması ve yasal mevzuata göre uyulması da Birliğin üye devletler üzerinde oldukça gevşek bir yetkisinin olduğunu göstermektedir.

4.2.5. Kararların Uygulanmaması ve Yaptırımlar Sorunu

Arap Birliği'ne yöneltilen başlıca eleştiri, alınan kararların uygulanamayacağı ve yaptırım mekanizmasının bu kararlara uymayan ülkelere karşı çalıştırılamayacağı yönündedir. Arap Birliği'nin aldığı kararların uygulanmasına ilişkin teşkilat yapısına bakıldığında, yasama organı olan konsey tarafından alınan kararları ve tedbirleri

uygulayacak bir yürütme organının olmadığı ortaya çıkmaktadır (Ahmet, 1948, s. 221). Örgütsel yapıdaki bu eksiklik, kâğıt üzerinde kalan, uygulanmayan veya ülkelerin aralarındaki anlaşmazlıklar sebebiyle unutulan birçok kararla sonuçlanmaktadır. Arap Birliği Kanunu ve bu kanun kapsamında hazırlanan iç düzenlemeler irdelendiğinde, yaptırımlar açısından uygulama mekanizmasının bulunmadığı ortaya çıkmaktadır. Kararlara uymayan devletlerin karşı karşıya kalacağı yaptırımlar kanunda tanımlanmamıştır ve hukuki altyapıları Arap Birliği kanununda belirtilmediği için bu eylemden sorumlu organ da atanmamıştır (El-Jaburi, 1985, s. 323). Üçüncü bölümde sunulan olaylar irdelendiğinde, Arap Birliği tarihindeki en ciddi yaptırımının Mısır'ın ihracı olduğu ortaya çıkmaktadır. Fakat bu dönemsel bir karar olmaktan öteye geçememiştir. Mısır'ın Birlik dışına çıkarılma nedeni hatırlanacak olursa; Orta Doğu açısından en büyük düşman olarak kabul edilen İsrail Devleti'yle doğrudan uzlaşmaya gitmesi Birlik açısından kabul edilemez olarak değerlendirilmiştir. Ancak Ürdün Krallığı, İsrail Devleti ile beraber Filistin topraklarını ilhak ettiği halde aynı mekanizma işletilmemiştir.

Sonuç olarak, Arap Birliği'nin doğuşundan 2006'ya kadar meydana gelen olaylar Orta Doğu için olduğu kadar Arap Birliği'nin yapısı, işleyişi ile verimliliği için de çok önemliydi. Bu gelişmelerin Arap Birliği'ni nasıl biçimlendirdiği şu şekilde ifade edilebilir. Birinci Arap-İsrail Savaşı, Yahudi Ulusal Konseyi İsrail Devletinin kurulduğunu ilan ettikten sonra başladı ve bu savaş İsrail lehine sonuçlandı. Savaşa katılmama tehditleri üzerine askerlerin komutasının Ürdün'e verilmesi, bu tür askeri operasyonları düzenleyen belirli bir organ olmadığını göstermekte ve önemli bir zafiyeti ortaya koymaktadır. Bu durum sonucunda Ortak Savunma Antlaşması ortaya çıkmıştır. Bağdat Paktı, Arap Birliğe üye olan devletlerinin kendi aralarında bölünmesine yol açmıştır. Süveyş Krizi ise, Irak hükümeti dışında Arap devletlerinin Mısır'a destek verme yönünde karar almalarına şahitlik etti. Ancak Arap Birliği'nin savaş aleyhindeki pozisyonu sadece destek bildirisinden öteye gitmedi ve Birliğin bu durum karşısında oldukça pasif kaldığı görüldü. Altı Gün Savaşları ve FKÖ'nün ortaya çıkışı, Arap Birliği ve bölge dengeleri açısından oldukça önemli olaylardır. Filistin meselesinde önemli bir aktör olan FKÖ'nün kurulmasında Arap Birliği'nin ciddi rolü olmuştur. FKÖ, Altı Gün Savaşı sonrasında savundukları temel konular ve bağımsızlıkları için kendi başlarına savaşmak zorunda olduğuna kanaat getirdi ve

günümüze kadar da bu mücadeleyi sürdürdü. Ürdün ve Filistin çatışmasında, Arap Birliği, Filistin ve Ürdün çatışmasında Filistin'e desteğini göstermek için 1974 yılında Rabat'ta düzenlediği zirvede FKÖ'nün Filistinlilerin tek temsilcisi olduğunu duyurdu. Mısır ve İsrail antlaşması, bu antlaşmanın karşısında, Birliğin bir üyesinin üyeliğini askıya alarak ve onun aleyhine siyasi ve ekonomik yaptırımlar uygulayarak Birliğin tarihinde yeni bir dönem açılmasına neden oldu. Mısır 1989'a kadar Birlik dışında kaldı ve 23 Haziran 1989 Kazablanka'da düzenlenen Arap Birliği Zirvesine yeniden davet edildi.

Arap Birliği'ne yeniden üye olması için Mısır'ın yanında olan Irak, İran'la savaşta en büyük katkıyı Mısır'dan görmüştür. Mısır, istediğine ulaştı ve 1987 tarihinde Umman'da yapılan Arap Birliği zirvesinde Birliğe tekrar kabul edildi. Körfez Savaşı ise daha farklı bir tutumun ortaya çıktığı önemli bir hadisedir. İstisnai Arap Zirvesinde Birlik, tarihinde oldukça ilginç bir uygulamaya gidilerek kendisine üye olan Irak hükümeti aleyhine kullanmak için çok uluslu bir Arap ordusu kurmaya karar vermiştir. Ayrıca Arap Birliği, Batılı kuvvetlerle bir üye devlete karşı savaşa katılarak, kurucu ilkeleri ile bölünmeleri ve çatışmaları ortadan kaldırmanın zor olduğu bir yapı haline gelmiştir.

Arap Birliği'nin sıklıkla kendi içinde oluşan sorunlar, Arap Birliği'nin Arap coğrafyasında büyük önem taşıyan ve bölge siyasetine yön verebilen bir oyuncu olmak yerine, kuruluşundan itibaren varlığını korumak için ciddi çabalar sarf edildiği, hem gerekli yapısal eksikliklerini gideremediği hem de mevcut organlarını çalıştıramadığı, bu süreçte yapılan yasal düzenlemelerin de herhangi bir değişiklik getiremediği ve Arap zirvelerinin çoğunda çöküşün eşiğine gelebilen bir organizasyon profili çizdiği görülmektedir.

5. SONUÇ

Coğrafi olarak Arap Birliğinin ülkeleri, Afrika ve Asya kıtalarını birleştiren çok karmaşık bir konumda bulunmaktadır. Farklı kıtaların kesişiminde bulunan bu bölge, jeopolitik konumu nedeniyle tarih boyunca ciddi kriz, savaş ve çatışmaların odağında olmuştur. Dahası bu Arap bölgesinin önemi 20. yüzyılda, önemli doğal kaynakların, özellikle de petrol zenginliğinin keşfedilmesi ve bölgede İsrail Devleti'nin kurulması ile birlikte daha da artmıştır. Arap dünyası, parçalanma ve küçük devletlere bölünme düşüncesini dayatan Batılı bir sömürge hareketi dalgasına tanık olurken, tüm bu faktörler Arap ülkelerinde olumsuz bir tablolunun ortaya çıkmasına ve Arap toplumunun sosyal, politik ve kültürel durumunun daha da kötüleşmesine yol açtı (Abdülkadir, 2015, s. 31). Bu koşullar Arap toplumuna da yansıdı ve dayatılan bu durumu değiştirmeye yönelik ciddi düşünceler belirmeye başladı. Bütün bunlardan yola çıkarak Mısır, Suriye ve Irak arasında işbirliğini kapsayan bir Arap birliği kurma fikri doğrultusunda ilk girişimlerde bulunuldu. Bu girişimleri yeni bağımsız Arap ülkeleriyle istişareler izledi. 1944'teki ilk toplantının ardından ve İskenderiye Deklarasyonunun onaylanmasının ardından Arap Birliği 1945'te başta Mısır olmak üzere yedi devlet tarafından resmen kabul edilmiştir. Zaman içinde Arap Birliğinin üye sayısı 22 devleti bulmuştur.

Örgütün geçmişinin çok eskilere dayanmasına rağmen, Batı'daki örneklerine kıyasla kurumsal işlev ve eylemlerindeki tutarlık açısında bir uluslararası örgüt olarak net bir başarı elde ettiği söylenemez. Aslında Arap Birliği, uluslararası politika ve bölgesel askeri çatışmalarda yeterli ve etkin bir aktör olarak söz sahibi olamamıştır. Üye hükümetler, çoğunlukla teokratik ya da laik bir anlayışla beslenen otoriter rejimler altındaki düşmanca eylemleri ve bağnazlıkları nedeniyle bölgesel sorunlarda ortak bir tutum benimseyememiştir. Dinsel, mezhepsel bakış açıları ve ideolojik düşünce farklılıkları etnik yakınlıklara rağmen ayrıştırıcı bir rol oynamıştır. Ayrıca İsrail Devleti'nin bölgede kurulması ortak çıkarları açısından oldukça olumsuz bir durum yaratmasına rağmen bu duruma ortak bir tepki vermekte de başarısız olmuş ve Filistin meselesine kapsamlı bir çözüm de bulamamıştır.

Yahudi ulusal konseyi tarafından 1948'de, İsrail Devleti'nin bağımsızlığı duyuruldu. İsrail Devleti'nin kurulduğunu açıklamasından kısa süre sonra kaçınılmaz olarak ilk Arap-İsrail savaşı gerçekleşmiştir. Savaşa katılan Arap ülkeleri, İsrail karşısında başarı elde edemediler. Çünkü sayı bakımından üstün olsalar da teşkil edilen askeri kuvvetin emir komutasının kimde olacağı konusu Arap devletleri arasında çok ciddi bir anlaşmazlığa neden olmuştur. Arap Birliğinin bu gibi askeri tedbirler ve savunma konuları gibi alanları düzenleyebilen mevzuat ve organ bakımından yetersizliği de ön plana çıkmaktadır. Birliğin bu tür eksiklikleri ve Birlik üyeleri arasındaki anlaşmazlıklardan İsrail yararlanmış ve savaş bu şekilde sonuçlanmıştır. ABD ve İngiltere, İsrail'i ve Orta Doğu'daki ekonomik ve siyasi çıkarlarını savunmak amacıyla 24 Şubat 1955'te Bağdat Paktı'nı kurdular ve Orta Doğu'yu Sovyetlerin yayılmasından koruma yönünde bir inisiyatif geliştirdiler. Arap ülkeleri Irak dışında bu anlaşmayı imzalamadılar. Arap Birliği, Irak'a karşı belirleyici kararlar almak yerine, bu ittifaka katılmayı destekleyenler ve desteklemeyenler olarak ikiye ayrıldılar.

Mısır Cumhurbaşkanı Nasır'ın Temmuz 1956'da Süveyş Kanalı'nı millileştirmesi ve arkasından da problemin büyüyerek savaşa dönüşmesi bölgede başka bir büyük krizin meydana gelmesine sebep olmuştur. İngiltere ve Fransa 29 Ekim 1956'da Mısır'a savaş ilan etmiş ve Sina Yarımadasını işgal etme girişiminde bulunmuşlardır. Nasır, bu krizin sonunda askeri olarak başarısız olduğu halde siyasal anlamda ciddi bir kazanım elde etmiştir. Arap Birliği'nin bu kriz karşısındaki tutumu sembolik bir kınamadan öteye gidememiştir. Süveyş Krizi'nden sonra Arap Birliği'nin verdiği çok önemli sınavlardan biri de Altı Gün Savaşı'dır. İsrail Devleti, 5 Haziran 1967 yılında Mısır'a saldırdı. Altı Gün süren bu savaşta, İsrail devleti Arap topraklarının kontrolünü ele geçirdi ve ele geçirdiği bazı bölgeleri bugün hala elinde tutmaktadır. Arap Birliği, saldırıya karşı sert önlemler alacağını dile getirmesine karşın belirtilen yapısal sorunlar ve yetersizlikler nedeniyle kınamaktan başka bir şey yapmamıştır. Birlik üyeleri, Birlik Konseyi tarafından verilen kararların uygulanmadığını ve uygulanmayacağını gördüler. Bu nedenle her üye Birlikten bağımsız olarak kendi çıkarları doğrultusunda davranışlar sergilemektedir. Başka bir örnek vermek gerekirse Ürdün'ün Filistin topraklarını ilhak etmesi karşısında Arap Birliği yine

sadece kınama ile yetinmiştir. Hatta Mısır kendi çıkarı için 1978'de Camp David Anlaşmasını imzalamıştır.

Arap Birliği'nin Mısır'a karşı aldığı kararlar beklendiği şekilde uygulanmasa da bu zamana kadar alınanların en keskini olmuştur. Irak'ın daveti üzerine düzenlenen 1978 Bağdat Zirvesi'nde Mısır'ın Arap Birliği üyeliğini dondurma ve Arap Birliği'nin merkezi Kahire'den Tunus'a taşınma kararı alındı. Ayrıca, Mısır hükümetine herhangi bir Arap kredisi, mevduatı ve tesisi sağlamayı durdurma, Mısır'a ekonomik yardım sağlanmasını yasaklama ve petrol ile türevlerinin arzını engelleme kararı aldılar. Bu kararlar dikkate alındığında Birliğin tarihinde aldığı en zor kararlar olduğu söylenebilir.

Arap Birliği'nin karşılaştığı sorunlardan biri de yaklaşık sekiz yıl süren Irak-İran Savaşıydı. Üye devletlerin çoğunluğu bu savaşın başlangıcında Irak'ı başta ekonomi olmak üzere birçok yönden desteklese de kısa süre sonra verdikleri desteği geri çekmişlerdir. Savaş 1988 tarihinde imzalanan bir ateşkesle son bulduğunda Irak ekonomisinde yol açtığı hasar çok büyüktü. O kadar ki Irak bu hasarı telafi etmek düşüncesi ile Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgal etmiştir. Bunun için ABD Irak'a müdahale ederek Kuveyt'ten çekilmesi sağlanmış; dahası İran'dan aldığı toprakları da tek taraflı olarak geri vermek zorunda kalmıştır.

Bu araştırma, Arap Birliği'nin bölge dengeleri üzerinde etkin bir aktör olup olamadığını sorgulayarak etkin bir aktör olamadıysa nedenlerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Yapılan incelemeler sonucunda Birliğin etkin bir rol oynayamadığı sonucuna varılmaktadır. Birliğin bölge dengeleri üzerinde daha aktif bir aktör olabilmesini önleyen problemlerin büyük bir kısmının Arap Birliği'nin yapısından kaynaklanan problemler olduğu görülmektedir. Arap Birliği'nin yapısından kaynaklanan sorunları şu şekilde belirtmek mümkündür. Birliğe üye olan devletler aralarındaki ekonomik, sosyal ve siyasi farklılıkları ortadan kaldıracak mekanizma ve anlayışın olmaması ve Birliğin değerler sisteminin kurulamaması şeklinde ifade edilen ortak zemin ve değer oluşturamama problemi ilk unsurdur. Bu unsuru üye ülkeler arasındaki uyuşmazlıkların çözümünde ciddi bir mevzuatın olmaması ve bu uzlaşmazlıkları çözecek mahkeme benzeri bir hakemlik mekanizmasının bulunmaması takip etmektedir. Ortak Savunma ve İşbirliği Muahedesinin ortaya koyduğu hedeflerin yerine getirilememesi ve bunlara ilişkin yazılı esasların eksikliği

de görüldüğü üzere önemli bir unsur olmaktadır. Arap Birliği kanununun Birlik Konseyine çok sınırlı salahiyet vermesi ve kriterler ve kurallar koyma salahiyetine sahip organların etkinliğine bağlı yasal altyapının boşluğu da ciddi sorunlar yaratmaktadır. Arap Birliği zirvelerinde aldığı kararların tatbik edilememesi ve tatbik edilemeyen üyelere yönelik bir yaptırım mekanizmasının kurulamaması da bir önceki unsurla birlikte ifade edilmelidir (Akyol, 2017, s. 299). Arap Birliği zirvelerinde üye devletler arasında meydana gelen uyuşmazlıklar, konferanslara katılımın tam olarak gerçekleştirilememesi, üye ülkelerin genellikle konferansları boykot etmeleri de tüm bu unsurların bir sonucu olarak belirmektedir. Tüm bu olumsuzluklar, Arap halkının gözünde Arap Birliği'ne olan güveni azaltmakta ve Birliğin etkinliği konusunda olumsuz bir kanaat oluşmasına neden olmaktadır.

Arap Birliği'nin, bütün bu olumsuzluklara, Orta Doğu'da bu dönem içerisinde meydana gelen tüm savaşlara, dış saldırılara ve iç kargaşalara rağmen varlığını sürdürmeyi başarmış olmasının önemine dikkat edilmelidir. Bütün çalkantılı yıllara ve teşkilat yapısındaki problemlere rağmen ayakta kalmayı başaran organizasyonun, gerekli mevzuatın ve standartların düzenlenmesi ve söz konusu sorunların üstesinden gelinmesi halinde etkin bir aktör olarak önemini ve etkinliğini artıracağı ön görüsünde bulunulabilir (Ahmet, 1948, s. 214).

Çalışmada her ne kadar 1945-2006 arası dönem ele alınmış olsa da güncel durumda da Birliğin etkinliği konusunda olumlu bir şey söyleyebilmek kolay değildir. Arap Baharı süreci Arap Birliği ülkelerinin siyasal, ekonomik ve toplumsal yapılarında ciddi bir değişimi beraberinde getirmiştir. Bu çalışma Arap Birliği'nin 2006 öncesi dönemleri üzerinden Birliği temel sorunları ve etkinliğinin bir analizini ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

Arı, T. (2004). *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*. İstanbul: Alfa Yayım.

Anderson, B. (1995). *Nationalism*. New York: Verso.

Armaoğlu, F. (1994). *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları(1948-1988)*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Atacan, F. (2004). *Değişen Toplumlar Değişmeyen Siyaset: Ortadoğu*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Avşar, E. (2008). *The Transformation of the Political Ideology and the Democracy Discourse of the Muslim Brotherhood in Egypt*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Acar, H. (2020). Orta Doğu'da Kalıcı Barışın Tesis Edilmesi Sürecinde Arap-İsrail Savaşları'nın Rolü. *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*, 22(1), 89-107.

Al-Hasrey, S. (1985). *Ulusal Fikrin Ortaya Çıkışı Üzerine Dersler*. Beyrut: Arap Birliği Araştırmaları Merkezi.

Al-Yazji, H. (1983). *On Dokuzuncu Yüzyılın İkinci Yarısında Ulusal Düşüncenin Kökleri*. Beyrut: Ulusal Üyelik Enstitüsü.

Al-Messiri, A. (2002). *Man and Civilization*. Kahire: Hilal Kitabevi.

Amin, A. (1991). *Modern Çağda Reformun Liderleri*. Kahire: Moafem Yayıncılık.

Abdullah, S. (2000). *Şeyh Muhammed İbn Abd el-Vehhab'ın Selefi İnancı ve İslam Dünyası Üzerindeki Etkisi*. Suudi Arabistan: Medine İslam Üniversitesi Yayınları.

Abubaker, M. (2018). *Arap Birliği'nin Ortaya Çıkışı*. Kahire: Arap Araştırma ve Çalışmaları Merkezi.

Abdallah, M. (1989). *Teori ve Pratik Arasında Arap Birliği*. Beyrut: Arap Yayıncılık ve Dağıtım Kütüphanesi.

Ayubi, N. (1992). *Arap Dünyasında Din ve Siyaset* (Yavuz Alogan, Çev.). İstanbul: Cep Kitapları Yayınları.

Abou El Fadl, K. (2001). *Islam and The Theology of Power* (Report No: MRF221). Middle East Research and Information Project.

Azzam, A. (2018). *Arap Milliyetçiliği*. Kahire: Basım ve Yayıncılık.

Abdülkadir, M. (2018). *Irak Toplumunun Bileşimi İçindeki Arap Sosyalist Baas Partisi*. Bağdat: Alukah Ağı.

Ay, U. (2017). Arap Baharı Sürecinde Arap Birliği'nin Değişen Rolü: Libya ve Suriye Örneğinde. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 16(1), 2-32.

Akyol Poyraz, C. (2017). Arap Devletleri Ligi, Ortadoğu ve Bölge Dengeleri Üzerindeki Etkisi. *Gazi Akademik Bakış*, 11(21), 277-302.

Abdülkadir, N. (2015). *Arap Ligi'nin Üye Devletlerin Bölgesel Egemenliğini Korumadaki Rolü* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Cezayir.

Abu Ziyad, A. (2013). *Arap Devletleri Ligi İnsan Hakları Standartları ve Mekanizmaları*. Kahire: Kahire İnsan Hakları Araştırmaları Enstitüsü.

Armoğlu, F. (1964). *Siyasi Tarih (1789-1960)*. Ankara: Sevinç Matbaası.

Abbas, S. (2019). Irak'ın 1959'da Bağdat Paktı'ndan Çekilmesi: Al-Thawra Al-Baghdadia Gazetesinin Analitik Bir Çalışması. *Babylon Üniversitesi Beşerî Bilimler Dergisi*, 250-268.

Aydemir, A. (2019, 20 Ocak). Bağdat Paktı: İngiltere ile Amerika'nın Ortadoğu Savunma Politikaları 1950-1959. *Journal of Anglo-Turkish Relations*, 114-116.

Ali, K. (2015). *Beşerî ve Sosyal Bilimler ve İslam Bilimleri*. Adrar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Cezayir.

Arı, T. (2002). *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*. İstanbul: Alt Yayım.

Abu Kazala, A. (1994). *İran-Irak Savaşı 1980-1988*. Beyrut: Arap Araştırma ve Politika Çalışmaları Merkezi.

Abu Nuvar, A. (1991). *Arap Siyasetinde Anılar*. Londra: Dar Saki.

Ahmetdi, A. (2016). *Ortadoğu'daki Amerikan Stratejisi, 'ABD'nin Irak'ı işgali-Arap Baharı Devrimleri' üzerine bir vaka çalışması*. Irak: Arap Demokratik Merkezi.

Ahmet, M. (1948). Arap Birliği Şartı. Kahire: Egypt Press.

Ahmad, F. (1986). *İttihat ve Terakki 1908-1914*. İstanbul: Kaynaklar Yayınları.

Büyükkara, A. (2004). *İhvan'dan Cüheyman'a Suudi Arabistan ve Vehhabilik*. İstanbul: Rağbet Yayınları.

Büyükkara, M. (2012). Vehhabilik. *TDV İslam Araştırmaları Merkezi* (42: 611-615). Ankara: TDV İslam Araştırmaları Merkezi.

Baharna, H. (2016). *Arap Devletleri Ligi Gerçekliği ve Hırsı*. Kahire: Arap Birliği Araştırmaları Merkezi.

Budrus, B. (1970). *Arap Devletleri Ligi Çerçevesinde Ortak Çalışma*. Kahire: Atrak Yayıncılık ve Dağıtım.

Bailey, S. (1992). *Arap-İsrail Savaşları ve Barış Süreci*. Beyrut: Arap El Sanatları Yayın ve Dağıtım.

Bin Abdulrahman, S. (1939). *Milliyetçilik*. Beyrut: Kitab al-Mutamar.

Bailey, S. (1990). *Dört Arap-İsrail Savaşı ve Barış Süreci*. Filistin: Filistin Araştırmaları Enstitüsü.

Basyüni, S. (1992). *Mısır ve Süveyş Krizi*. Kahire: Mısır Savunma Bakanlığı Askeri Araştırma Kurumu.

Bowen, J. (2017, 6 Haziran). 1967 Arap – İsrail Savaşı: Orta Doğu'yu Sarsan 6 Gün. BBC NEWS/ Türkçe. Erişim adresi: https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-40157650.

Bulut, F. (2022, 30 Ocak). İhvan hareketinin sonbaharı: Görüş ayrılıkları, çekişme, çatışma ve bölünmeler. *Independent Türkçe,* Erişim adresi: https://bit.ly/3yJllW0.

Ciciğlu, F. (2008). Lüban 2006, Kemal İnat, Muhittin Ataman (Ed.), *Ortadoğu Yıllığı 2006* içinde (ss. 151-182). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Cemil, K. (1977). *Irak'ta Ulusal Entegrasyon*. (Yayımlamamış Doktora Tezi). Kahire Üniversitesi Ekonomi ve Siyaset Bilimi Fakültesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahire.

Davişa, A. (2004). *Arap Milliyetçiliği Zaferden Umutsuzluğa* (Lütfi Yaycın, Çev.). İstanbul: Literatür Yayınları.

Davibi, D. (2016). *İkinci Körfez Savaşı Sonuçları ve Etkileri 1990-1991*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Masila Mohamed Boudiaf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Cezayir.

Demir, İ. (2018). Arap Devletleri Ligi Üye Ülkeleri Profilleri. İstanbul: Ticaret Haritası. Erişim Adresi: https://ticaretharitasi.com/arap-devletleri-ligi-uye-ulkeleri-profilleri/.

Dahir, R. (1982). *Umut ve Gerçekçilik arasında Arap Birliği*. Filistin: Filistin Araştırmaları Merkezi.

Delcambre, A. (2010). *Les Islamistes Saoudiens: le wahhabisme*. Paris: Bibliotheque sur-mesure.

Dönmez, G. (2016, Şubat). Arap Birliği: Siyasi ve Hukukı Niteliği. *Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Hükuk Fakültesi Dergisi*, (17), 171-208.

Davışa, A. (2004). *Arap Milliyetçilliği*. İstanbul: Literatür Yayıncılık.

El-Şavaşı, S. (1994, 11 Şubat). Eski ve Yeni Selefi ile Selefi Kavramı. *Kuveyt Üniversitesi Şeriat ve İslami Araştırmaları Fakültesi, Şeriat ve İslam Araştırmaları*, (21), 110-261.

El-Benna, H. (2007). *Müslüman Kardeşler* (M. Beşir Eryarsoy, Çev.). İstanbul: Beka Yayınları.

El-Majd, A. (1981). *Arap milliyetçiliği ve İslam, Arabizm ve İslam arasındaki ilişkinin yeni bir karakterizasyonunun algılarıdır*. Kahire: Mısır Savunma Bakanlığı Askeri Araştırma Kurumu.

El-ötaibi, F. (1988). *Arap Ligi'nin Tarihsel Doğuşu*. Irak: Freedom House For Printing and Publishing.

El-Akkad, S. (1917). *Hareketlerin Çağrısı*. Kahire: Mısır Tarihsel İncelemesi.

El Fath, A. (1965). *Mısır İhtilalinin İç yüzü ve Nasır* (Nusret Kuruoğlu, Çev.). İstanbul: RekTur Yayınları.

El-Vardani, S. (2014). *Vehhabi Tehdidi Üçüncü Vehhabi Karşıtı Mesajdır*. Beyrut: Arap Yayıncılık ve Dağıtım Kütüphanesi.

El-Beyyumı, İ. (2000). İhvan'ı Müslimin. *TDV İslam Ansiklopedisi* (21: 580-583). Ankara: TDV İslam Araştırmaları Merkezi

El-Rousan, M. (1979). *Irak ve Doğu'nun Ulusal Arap Sorunları (1941-1957)*. Beyrut: Arap Araştırmaları Vakfı.

El-Hafez, M. (1967). *Arap Dünyasında Stratejisi*. Kahire: İngiliz-Mısır Kütüphanesi.

El-Jaburi, J. (1985). *Arap Birliği Şartı ve Arap ulusunun Karşılaştığı Zorluklar*. Beyrut: Filistin Araştırmaları Enstitüsü.

Esber, H. (2004). Orta Asya'da Militan İslamcı Hareketler ve Vehhabilik. *Dini Araştırmalar*, 7(20), 195-204.

Eflak M. (1978). *Baas'ın Doğuşu*. Bağdat: Kültür ve Bilgi Kütüphanesi.

Faris, A. (1986). *Arap Devletleri Ligi 1945-1980, Siyasi Bir Tarihsel Çalışma*. Beyrut: Arap Birliği Araştırmaları Merkezi.

Filistin Araştırmaları Enstitüsü. (1979). *Mısır ile İsrail Antlaşması: Metinler ve Tepkiler*. Beyrut: Filistin Araştırmaları Enstitüsü.

Feysal, A. (2014). *1980-1988 Irak-İran Savaşı Bir Savaşçının Günlüğü*. Beyrut: Arap Araştırma ve Politika Çalışmaları Merkezi.

Günay, S. (1995). II. Abdülhamid Döneminde Süriye ve Lübnan'da Arap Ayrılıkçı Hareketlerinin Başlaması ve Devletin Tedbirleri. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 17(28), 86-108.

Gogoi, A. (1994). *Arab Nationalism, Birth, Evolution and the Present Dilemma*. New Delhi: Lancers Books.

George, A. (1939). *The Arab Awakening: the Stroy of the Arab National Movement*. Beirut: Khayats.

Gündoğdu, A. (2020). Orta Doğu'da Arap Sosyalizmi ve Mişel Eflak. *Alinteri Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1),13-26.

Ghaneim, R. (2004). *Arap Ligi içindeki Uluslararası Çalışan*. Cezayir: Humma Evi.

Gelen, R. (2019). *Arap-İsrail Savaşları ve Türkiye'nin Tutumu*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Aksaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aksaray.

Gündüz, T. (2002). *Arap Birliği*. Ankara: Kozan Yayınları.

Günçe, Ş. (2019, 23 Ağustos). Emeviler Dönemindeki Mevali Politikasının Rivayetlere Etkisi. *İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (5),15-30.

Hamada, M. (2004). *Arap Devletleri Ligi*. Lübnan: Siyaset Yayınevi.

Hasan, A. (1986). *İslami İnançları Basitleştiren*. Kahire: Arap Miras Evi.

Hadiye, Ş. (2010, Nisan). Müslüman Kardeşler Mentorları. Yedinci Gün. Erişim adresi: https://www.youm7.com/story/2010/1/16/178247/.

Hasan, T. (2020, 2 Eylül). Yüzölçüme göre Arap Ülkelerinin Sıralaması. İçindekiler Web sitesi. Erişim adresi: https://mhtwyat.com/.

Harari, M. (1962). *Government and the Politics of Middle East*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall, Inc.

Harry, M. (1981). *Emperyalizm. Sömürge Döneminden Bugüne Dek*. Beyrut: Arap Araştırma Vakfı.

Helmy, Y. (2002). Arap Birliği'nin Hukuk Sistemi. Dubai Üniversitesi Polis Fakültesi. *Güvenlik ve Hukuk Dergisi*, (1), 101-330.

Herzok, H. (1993). *Arap-İsaral Savaşları 1948-1982*. Kahire: Sina yayınları.

Hourani, A. (1984). *Arabic Thought in the Liberal Age, 1798-1939*. Cambridge: Cambridge Universty Press.

Hudeydi, S. (1974). *1967 Savaşı*. Beyrut: Dar El-Eavda.

Hüseyin, M. (2000). *Süveyş Meselesi*. Beyrut: Nur Dağıtım ve Yayıncılık.

Hüseyin, M. (2007). *Hür Subaylar Hareketi ve Müslüman Kardeşler İlişkisi*. Kudüs: Filistin Araştırmaları Enstitüsü

İbn Gannem. (1703). *Ravzatü'l Efkâr*. Lübnan: Beyrut Araştırmaları Enstitüsü.

İbn Gannem. (2012). *Hassan El-Benna'nın Siyasi Düşüncesi*. İstanbul: Ekin Yayinevi.

İnayet, H. (1991). *Arap Siyasi Düşüncesinin Seyri* (Hicabı Kırlangıç, Çev.). İstanbul: Yöneliş Yayınları.

İbrahim, K. (2002). *Kamp David Anlaşmalarında Kaybolan Barış*. Kahire: El-Ahram Çeviri ve Yayıncılık Merkezi.

İbrahim, A. (2003). *Irak Savaşı ve ABD Stratejik Düşüncesindeki Dönüşmeler*. Bağdat: Bağdat Yayınları.

Jawaher. (2016). *Dünya Tarihine Bir Bakış*. Beyrut: Ticaret Dairesi Yayınları.

Jadi, k., Masud, S. (2016). *Arap Devletleri Ligi ve Filistin Sorunu 1945-1988*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Larbi Tebessi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tebessa.

Jaburi, J. (1983). *Arap Ligi'nin Oluşum Aşamaları*. Filistin: Filistin Araştırmaları Enstitüsü.

Jaber, M. (1980). *Arap Doğu'da Siyasi Düşüncenin Dönüşümleri*. Kuveyt: Knowledge World Serisi.

Jassim, E. ve Vaheeb, S. (2016). *Saeed El-Müftü'nün 155 Bağdat Paktı'ndaki konumu*. Kahire: Arap Birliği Araştırmaları Merkezi.

Javad, H. (2004). *Filistin Davasına Giriş*. Ürdün: Orta Doğu Araştırmaları Merkezi.

Khairia, V. (1982). *Mağrip'te Arap Ulusal Düşüncesi*. Bağdat: Freedom House For Printing and Publishing.

Kohn, H. (1928). *Geschichte der National Bewegung İm Orient*. Berlin: Kurt Vowinckel Verlage.

Kayalı, H. (1998). *Jön Türkler ve Araplar. Osmanlı İmparatorluğunda Osmancılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık 1908-1918* (Türkan Yöney, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Karataş, Z. (2015). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, (1), 62-80.

Khashaba, S. (2006). *Modern Düşüncenin Terminolojisi*. Kahire: Aile Kütüphanesi.

Karabela, N. (2015). Arap edebiyatında tarihi Romanın ortaya çıkışında mülliyetçilik düşünçesinin etkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (2), 186-202.

Karpat, K. (2001). *Orta Doğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk* (Recep, Boztemur, Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.

Kürkçüoğlu, Ö. (1982). Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918). *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları*: 512, 16(4),8-261.

Kamel, M. (1993). *Vehhabi Hareketi ve Modern İslam Düşüncesi Üerindeki etkisi*. Beyrut: Dar el -Selam Basım ve Yayıncılık.

Kutlu, S. (2001, Nisan). İslam düşüncesinde Tarihsel Din Söylemleri Olgusu. *İslamiyet*, (4), 2-33.

Kücük, C. (2010). 16 Mayıs 1916'da Sykes- Picot Antlaşması. *TDV İslam Ansiklopedisi* (38:204-206). Ankara: TDV İslam Araştırmaları Merkezi.

Kali, K. (1948). *Arap Devletleri Ligi Şartı, Uluslararası Hukuk Alanında Karşılaştırmalı Bir Analitik Çalışma*. Kahire: Rönesans Basın.

Kemiksiz, N. (2017). *Filistin sorunu*. Ankara: Ankara Enstitüsü.

Kemiksiz, N. (2018). Arap-İsrail Sorunu ve Bölgesel Yansımaları. *Journal of Awareness*, 3(5), 127-144.

Karadağ, Ş. (2016). *1945'ten Günümüze Arap-İsrail Savaşları*. Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Fakültesi Lisans Bitirme Projesi, Konya.

Kamal, M. (1972). *Orta Doğu Stratejik Dengede*. Kahire: İngiliz-Mısır Kütüphanesi.

Khartabil, J. (2016). *Filistin Kurtuluş Örgütü*. Beyrut: Kitap Kafe Kütüphanesi.

Lia, B. (2012). *Müslüman Kardeşlerin Doğuşu 1928-1942*. İstanbul: Ekin Yaynları.

Labib, Y. (1999). *İngiltere'nin Arap Birliği Konusundaki Tutumu*. Beyrut: Arap Birliği Araştırmaları Merkezi.

Loran, A. (1993). *Belgelere Ekli Körfez Savaşı Gizli Dosyası*. Beyrut: Arap Araştırma Vakfı.

Lewis, B. (2009). *Tarihte Araplar* (Hakkı Dursun Yıldız, Çev). İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları.

Lewis, B. (1968). *The Arabs in History*. London: Hutchinson and Cot. Ltd..

Minam, A. (1993). *İslam Ezhepleri, Takımlar ve Grupları Ansiklopedisi*. Kahire: Dar el-Reşid.

Manaz, A. (1998). *Dünyada ve Türkiye'de Siyasal İslamcılık*. İzmir: Eylem Vakfı Yayınları.

Mahmut, M. (2016). *The Arab Leagues Position towards the Palestinian cause through its resolutions and Official Statements (1987-2006).* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İslam Üniversitesi, Gazze/Filistin.

Mahmet, M. (2002). *Uluslararası Organizasyon, Teori ve Uzmanlaşmış Küresel ve Bölgesel Organizasyonlar*. Beyrut: El- Halabi Hukuk Yayınları.

Muhammed, L. (1996). *Süveyş Krizi 1954-1857*. Kahire: Madbouly Basın.

Muhammet, M. (2013). *Filistin Sorunu, Tarihi Geçmişleri Ve Güncel Gelişmeler*. Beyrut: El-Zaytuna Eğitim ve Danışma Merkezi.

Muhammet, İ. (2016). *İran-Irak Savaşı 1980-1988*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İslam Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Gazze/ Filistin.

Muhammet, R. (1991). *Nakba Zamanında Kuveyt Kelimeleri*. Kuveyt: Kuveyt Araştırmaları Şirketi.

Mahmut, H. (2005). *İngiliz İşgalinden Amerikan İşgaline Irak'taki Kürt Sorunu*. Kahire: Nur Basım ve Yayıncılık.

Murr, V. (2009, Şubat). *The Power of Ideas: Sayyid Qutb And İslamism*. Rockford college Summer Research Project 2004. Rockford: Rokford College. Erişim adresi: http://www.stephenhicks.org/wp-content/uploads/2009/02/murr-qutb.pdf.

Nasuhbeyoğlu, T. (1993). *Mısır'da İslami Hareketler*. Ankara, Erişim adresi: https://pusuladernegi.org/wp-content/uploads/m%C4%B1s%C4%B1rda_%C4%B0slami_hareketler.pdf.

Okutan, Ç. (2001, 1 Şubat). Arap milliyetçiliği. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi,* (56): 158-172.

Olgun, K. (2012). *Türk Basınında 1967 Arap-İsrail Savaşı*. 38. Uluslararası İcanas (Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları) Kongresi 5, Erişim adresi: https://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01pdf.

Osman, F. (1991). *İhvan-İslam Demokrasi* (Aydın Ünlü, Haz.). İstanbul: Endülüs Yayınları.

Osman, M. (2020, Şubat). *Baas Partisi, 73 Yıllık Kuruluşunun Ardından, Ulusun İlerlemesinden İktidarı Elinde Tutan Bir Araca Dönüştü*. Turkpress. Erişim adresi: https://www.turkpress.co/node/70579.

Özcan, E. (2011, Aralık). İslamiyet Öncesi (Cahiliye Devri) Arap Kültüründe Rivayet ya da Tarih Bilinci. *Tarih Okulu*, (11), 33-51.

Pickard, E. ve Ramsbotham, A. (2012). Uzlaşma, Reform ve kararlılık, Lübnan için olumlu bir barış. *International Journal of Peace Inititiatives*, (24), 5-105.

Porat, L. (2010). The Syrian Muslim Brotherhood and the Asad Regime. *Brandies University Grown Center for Middle East Studies*, (47), 1-7.

Peskes, E. (2003,). 18. Asırda Tasavvuf ve Vehhabilik. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 12(1), 413-429.

Rasik, İ. (1977). *Arap Sosyalist Baas Partisi*. Bağdat: Özgürlük Evi.

Raşid, H. (1975). *Filistin Ulusal Konseyi Kararları 1964-1974*. Beyrut: FKÖ Araştırmaları Merkezi.

Ruşedat, Ş. (1961). *Filistin*. Beyrut: Cendur Yayınları.

Sander, O. (2000). *Siyasi Tarih*. Ankara: İmge Kitapevi.

Sateh, K. (1984). *Arap Birliği Üzerine*. Beyrut: Beyrut'taki Arap Birliği Çalışmaları Merkezi.

Süleyman, Ö. (2004). *İnanç Tanrı'dadır*. Umman: Nafaes Evi.

Schneer, J. (2012). *Balfour Deklarasyonu, Arap- İsrail Çatışmasının Kökenleri* (A. Akkoyunlu, Çev.). İstanbul: Kırmızı Kedi.

Smith, A. (2012). *Nationalism (2nd ed.)*. Cambridge: Polity Press.

Saleh, A. (1997). *Uluslararası Düzenleme*. İskenderiye: Açık Üniversite Yayınları.

Saleh, M. (2013). *Filistin Meselesindeki Gerçekler ve Sabitler*. Beyrut: El-Zaytuna Eğitim ve Danışma Merkezi.

Süleyman, F. (1992). *Irak'ın Kuveyt'i İşgali Zamanına Bir Tanık*. Kuveyt: Kuveyt Araştırmaları ve Çalışmaları Merkezi.

Saarim, S. (2003). *Petrol: Amerikan Irak savaşının Petrol Boyutları*. Suriye: Esad Ulusal Kütüphanesi.

Salman, T. ve El-Hoss, S. (2006). *İsrail'in Lübnan'daki Savaşının Günlüğü*. Lübnan: Arap Araştırmaları Merkezi.

Storrs, R. (1939). *Orientations*. London: Readers Union Ltd..

Şeker, F. (2012, Bahar). Vehhabiliğin Osmanlı Mütefekkirleri Üzerindeki Akisleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmaları Dergisi*, (5), 21-62.

Tarbin, A. (1959). *Arap Birliği*. Kahire: Dar Al Nasher.

Turhan, C. (2019, 20 Aralık). Vehhabi Hareketinin Misyonu Hakkındaki Yaklaşımlar ve Harekete Yöneltilen Eleştirilere Verilen Cevaplar. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (411), 409-448.

Toker, Ö. (2019, Temmuz). Arap Milliyetçiliğinin Ortaya Çıkışı ve İlk Dönemleri. *Yeni Fikir Dergisi*, 11(22), 55-71.

Thuneibat, A. ve Gharaibeh, R. (1945). *Islam Brotherhood in the Jordan*. Jordan: Counter of Islamic Action Front Organization. Erişim adresi: https://www.counterextremism.com/sites/default/files/mb_pdf/MB%20Branch_Jordan_042419.pdf.

Uğur, H. (2019). 1945-2019 *Döneminde Arap Birliği ve Etkinlik Mücadelesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Vasel, A. (2002). *Arap-İsrail Çatışmaları*. Kahire: Gündoğumu Uluslararası Kütüphanesi.

Validi, K. (1993, 28 Ocak). Ortadoğu Petrol Endüstrisini Etkileyen Faktörler. *Arap Ulusrarası Gazetesi*, 28.

Woolf, J. (1960). *Arap Dünyası*. Beyrut: Beyrut Yayıncılık.

Yıldırm, A. ve Şimşek, H. (2000). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Kitabevi.

Yıldırım, K. (2010). Nitel Araştırmalarda Niteliği Artırma. *İlköğretim Online*, 9(1), 79-92.

Yusuf, A. (1957). *Suudi Devleti Tarihi üzerine Dersler*. Riyad, El Anvar Vakı.

Yusuf, A. (2000). Arap Sisteminin Yapı ve Siyasi Yönetim Arasındaki Gerçekliği. (Bildiri). *Arap Sistemi Üzerine Bir Sempozyumda Sunulan Çalışma Bildirisi, 11/ Eylül 2010*, (ss. 122-325). Cezayir: Cezayir Üniversitesi.

Yerasimos, S. (1994). *Milliyetler ve Sınırlar, Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Yusuf, A. (2013). *Uluslararası Örgütler*. Umman: Safaa Evi.

Zeine. (1981). *Arab Turkish Relations and Emergence of Arab Nationalism*. Westport: Greenwood Press.

Zahdi, K. (2016). *Irak'ın Kuveyt'i İşgali 1990-1991*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). İslam Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Gazze/ Filistin.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

ORCID	0000-0003-0851-8077
Adı Soyadı	Hamze Guirreh Aden
Doğum Yeri	Cibuti
Doğum Tarihi	18/12/1996
e- posta	guirreh.hamze@gmail.com

EĞİTİM BİLGİLERİ

Okul	**Eğitim Derecesi**	**Bölüm**	**Yıl**
Çankırı Karatekin Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü	Yüksek Lisans	Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı	2019-2022
Cibuti Üniversitesi	Lisans	Edebiyat, Diller ve İnsan Bilimleri Fakültesi Arapça Dili Bölümü	2015-2018
Shafii Lisesi	Lise diploması		2012-2015

YABANCI DİL BİLGİSİ

Arapça	C-2 Seviyesi
İngilizce	B-2 Seviyesi
Türkçe	C-1 Seviyesi
Fransızca	A-2 Seviyesi

PROFESYONEL VE KİŞİSEL YETENEKLER

Profesyonel	**Kişisel**
Yabancı Diller	İletişim Yetenekleri
Bilgisayar Yetenekleri	Problem Çözme
Uluslararası İlişkiler	Liderlik Özellikleri
Öğretim	Takım Çalışması